

**Regionalne konsultacije sa organizacijama mladih
o instrumentima i inicijativama za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim
zločinima u bivšoj Jugoslaviji**

21. oktobar 2007.
Hotel Park, Beograd

Lista učesnika

BIH	
Dejana Grbić	Inicijativa mladih za ljudska prava - Sarajevo
Jan Zlatan Kulenović	Omladinska informativna agencija
Jelena Kuzmanović	Terca
Edin Čolić	Mladi liberali BIH
Igor Golijanin	Društvo za civilne aktivnosti Stella
Miroslav Mandić	Omladinska organizacija Odisej, Bratunac
Kenan Uštović	Forum mladih Socijaldemokratske partije
Džihana Haribić	Obrazovni centar za demokratiju i ljudska prava - Civitas BIH
CRNA GORA	
Lidija Zeković	Omladinski centar Postpesimisti Crne Gore
Mladen Živković	Forum mladih Liberalne partije Crne Gore

Antonela Balić	Forum Mladi i neformalna edukacija
Ajša Hadžibegović	Forum Mladi i neformalna edukacija
HRVATSKA	
Emina Bužinkić	Mreža mladih Hrvatske
Anamarija Sočo	Volonterski centar Zagreb
Katarina Matić	Borovska udruga mladih
Cvijeta Senta	Vijeće mladih grada Zagreba, Centar za mirovne studije
Martina Globočnik	Fade In
Mario Mažić	Omladinska grupa Hrvatskog helsinškog odbora za ljudska prava
Iva Prpić	Forum mladih SDP
Ivan Novosel	Omladinska grupa Hrvatskog helsinškog odbora za ljudska prava
KOSOVO	
Agon Maliqi	Inicijativa mladih za ljudska prava - Priština
Adriana Ceta	
Raba Gjoshi	Moja inicijativa
Jehona Serhati	
Miloš Damjanović	Centar za razvoj civilnog društva
MAKEDONIJA	
Roza Mihajlovska	Centar za rešavanje konflikata
Sreten Koceski	Centar za razvoj zajednica
SLOVENIJA	
Mitja Sabadin	Mladi evropski federalisti
Alois Paulin	Mladinski svet Slovenije

SRBIJA	
Maja Stojanović	Inicijativa mladih za ljudska prava - Niš
Milica Milić	Inicijativa mladih za ljudska prava - Beograd
Simon Simonović	Studentska unija Srbije
Darko Soković	Reditelj
Naim Leo Beširi	Omladinska grupa Helsinškog odbora za ljudska prava
Dušan Kanazir	Liberalno demokratska partija
Marko Veličković	Centar za razvoj civilnih resursa
Vladimir Milovanović	BIRO

Uvodne reči organizatora:

Zvanični instrumenti za utvrđivanje i kazivanje istine u postkonfliktnim i posttotalitarnim društvima

Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo

Nezvanične inicijative za utvrđivanje i kazivanje istine

Vesna Teršelič, Documenta

Kratak izveštaj o toku regionalnih konsultacija civilnog društva o mehanizmima za utvrđivanje i saopštavanje činjenica o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji

Nataša Kandić: Imali smo dovoljno vremena, neko od sletanja na aerodrom, neko od ustajanja, da se pripremimo za početak u 10 sati. Ja sam Nataša Kandić iz Fonda za humanitarno pravo i ovo su konsultacije sa mladima u organizaciji Documente, Istraživačko-dokumentacionog centra iz Sarajeva, Fonda za humanitarno pravo, i u saradnji sa Inicijativom mladih za ljudska prava i

Mrežom mladih Hrvatske, i čini nam se da je najbolji početak ako se svi predstavimo i tako da znamo da iza ovih imena sede stvarno oni koji su pozvani. Evo, počinjemo od Vesne.

Vesna Teršelič: Dobro jutro, ja sam Vesna Teršelič iz Documente, iz Hrvatske.

Emina Bužinkić: Dobro jutro, ja sam Emina Bužinkić iz Mreže mladih Hrvatske.

Marko Soković: Ja sam Marko Soković.

Sreten Koceski: Sreten Koceski, Razvojni Institut na Makedonija.

Kenan Uštović: Kenan Uštović, Socijalno demokratska partija Sarajevo.

Igor Golijanin: Dobro jutro, ja sam Igor Golijanin, Bosna i Hercegovina, Društvo za civilne aktivnosti.

Adriana Četa: Adriana Četa, sa Kosova.

Ivan Novosel: Ivan Novosel, Omladinska grupa Hrvatskog helsinškog odbora za ljudska prava.

Milica Milić: Čao svima, ja sam Milica, radim u Inicijativi mladih za ljudska prava u Beogradu.

Mitja Sabadin: Dobro jutro svima, Mitja Sabadin, Slovenija, Mladi evropski federalisti.

Marko Veličković: Marko Veličković, Centar za razvoj civilnih resursa, Niš.

Edin Čolić: Dobro jutro, Edin Čolić, Mladi liberali Bosne i Hercegovine.

Roza Mihajlovska: Roza, Centar za management na konflikt.

Mladen Živković: Mladen Živković iz Kotora, Liberalna partija Crne Gore.

Miloš Damjanović: Zdravo svima, ja sam Miloš, dolazim ispred nevladine organizacije Centar za razvoj civilnog društva iz Kosovske Mitrovice.

Džihana Haribić: Dobro jutro svima, ja sam Džihana Haribić iz Obrazovnog centra za demokratiju i ljudska prava iz Bosne i Hercegovine.

Katarina Matić: Dobro jutro, Katarina Matić ispred Borovske udruge mladih Vukovara.

Ajša Hadžibegović: Ajša Hadžibegović, Forum Mladi i neformalna edukacija, Crna Gora.

Vladimir Milovanović: Vlada Milovanović iz takozvane organizacije „Biro“.

Martina Globočnik: Martina Globočnik, Fade in, Zagreb.

Naim Leo Beširi: Naim Leo Beširi, Omladinska grupa Helsinškog odbora u Srbiji, kancelarija u Beogradu.

Jehona Serhati: Jehona Serhati, iz Prištine. Ovde sam u ličnom svojstvu a ne ispred organizacije za koju radim.

Miroslav Mandić: Miroslav Mandić, Omladinska organizacija „Odisej“ iz Bratunca, iz istočne Bosne.

Antonela Balić: Zdravo svima, Antonela Balić iz Foruma Mladi i neformalna edukacija iz Crne Gore i još par organizacija.

Jan Zlatan Kulenović: Dobro jutro, ja sam Jan Zlatan Kulenović, Omladinska informativna agencija Bosna i Hercegovina, OIA.

Alois Paulin: Alois Paulin, MSS Slovenija.

Raba Gjoshi: Raba Gjoshi, Inicijativa mladih za ljudska prava – Moja inicijativa.

Maja Stojanović: Maja Stojanović, Inicijativa mladih za ljudska prava.

Mario Mažić: Mario Mažić, Omladinska grupa Hrvatskog helsinškog odbora.

Anamarija Sočo: Anamarija Sočo, Volonterski centar Zagreb.

Agon Maliqi: Agon Maliqi, Inicijativa mladih za ljudska prava iz Prištine.

Lidija Zeković: Lidija Zeković, Omladinski centar Postpesimisti, Crna Gora.

Dejana Grbić: Dejana Grbić, Inicijativa mladih za ljudska prava, kancelarija u Bosni i Hercegovini.

Andrej Nosov: I poslednji iz Inicijative mladih za ljudska prava, Andrej Nosov.

Mirela Miljević: Mirela Miljević iz Omladinske grupe Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, kancelarija u Beogradu.

Jasmina Lazović: Jasmina Lazović, takođe iz Omladinske grupe Helsinškog odbora u Beogradu.

Ivana Maričić: Ivana Maričić, Omladinska grupa Helsinškog odbora u Beogradu.

Budimir Ivanišević: Budimir Ivanišević, Fond za humanitarno pravo Beograd.

Larisa Musulin: Lara Musulin, Istraživačko-dokumentacioni centar Sarajevo.

Božana Puljić: Božana Puljić, Istraživačko-dokumentacioni centar Sarajevo.

Maja Dubljević: Maja Dubljević, Documenta, Zagreb.

Bojan Tepavčević: Bojan Tepavčević, Fond za humanitarno pravo u Beogradu.

Vladimir Milanović: Vladimir Milanović, Fond za humanitarno pravo, Beograd.

Jelena Bujanja: Jelena Bujanja, Helsinški odbor za ljudska prava u Beogradu.

Ivan Đurić: Ivan Đurić, Omladinska grupa Helsinškog odbora, Beograd.

Haki Abazi: Haki Abazi, Rockefeller Brothers Fund.

Konstantin Novaković: Konstantin Novaković, Fond za humanitarno pravo.

Nenad Dimitrijević: Nenad Dimitrijević, Fond za humanitarno pravo.

Jelena Simić: Jelena Simić, Fond za humanitarno pravo.

Nataša Tučev: Moje ime je Nataša Tučev, i inače sam asistent na univerzitetu ali ovde sam u svojstvu prevodioca.

Andrea Gregory: Moje ime je Andrea Gregori i ja sam novinarka iz SAD-a.

Tamara Tomašević: Tamara Tomašević, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd.

Dalibor Ilić: Dalibor Ilić, Fond za humanitarno pravo Beograd.

Nataša Kandić: Obaveštenje: osim jezika koji nadam se da razumemo svi, postoji prevod sa albanskog na srpski i sa srpsko-hrvatsko-bošnjačkog na albanski jezik. Mi smo danas zamislili da ovaj rad započnemo jednom temom koja će da nas uvede u raspravu koju očekujemo, pre svega kroz vaše učešće, o tome kako mi kao društvo i kako mladi vide svoju ulogu i ulogu društva u

pogledu suočavanja sa prošlošću, odnosno sa masovnim zločinima koji su se dogodili. Za početak sam mislila da je korisno da dam nekoliko napomena koje se tiču iskustva drugih postkonfliktnih društava i posttotalitarnih društava nakon oružanih sukoba ili nakon smene diktatorskih režima, kako se oni suočavaju sa masovnim kršenjem ljudskih prava i kako zapravo dolaze do toga da imaju mehanizme koji pomažu da se uspostave odgovorne institucije, da se postigne pravda za kršenje ljudskih prava u prošlosti i stvore određene garancije da do masovnog kršenja ljudskih prava i ratnih zločina neće doći u budućnosti. Mi sa zapadnog Balkana, sa teritorije bivše Jugoslavije, zapravo imamo obavezu da se stalno osećamo kao da se nešto može dogoditi. Na ovom prostoru skoro svakih 50 godina ponavljaju se teška kršenja ljudskih prava u kojima stradaju desetine hiljada ljudi i u kojima do sada nikada nije bilo govora, javne, građanske, civilne debate o tome šta se to dogodilo, niti se o žrtvama govori poimenično, već se uvek govori o brojkama i kod nas su brojke uvek uzrok jako velikih manipulacija. I dan-danas možemo da čujemo kako neko kaže da je u Jasenovcu bilo 700.000 žrtava, a neko drugi da je bilo 70.000. Nema tu ni jednog imena, uvek je reč o brojkama. Neka postkonfliktna društva u svetu su odmah nakon završenih oružanih sukoba smatrala da je strašno važno da počnu sa jednom ozbiljnom raspravom u društvu kako odgovoriti na ta masovna kršenja ljudskih prava. I tamo gde je uspela ta rasprava, gde su formirana određena tela, ona su formirana pre svega da bi prikupljala i istraživala činjenice o tome šta se dogodilo. A to što se dogodilo po pravilu su bila teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava, znači zločini protiv čovečnosti i genocid. Dakle, oni su se bavili tom potrebom kako prikupiti, utvrditi sve te činjenice, zatim kako doći do toga da budu ustanovljena neka službena tela koja će smeniti prethodne, represivne, ratne vlasti. Onda su takođe smatrali da ta tela treba da budu komplementarna sudovima. To je strašno važno, na masovne zločine u prošlosti odgovoriti na taj način što će se osnivati sudovi za ratne zločine, ali se imalo u vidu da sudovi nemaju te kapacitete da mogu kazniti ni polovinu onih pojedinaca koji su učestvovali u teškim kršenjima ljudskih prava ili kazniti one koje su učestvovali u donošenju odluka za vršenje tih masovnih zločina. U tim društvima polazilo se od toga da je strašno važno osnovati tela koja će vršiti stvarnu istragu. To nisu sudska tela zato što su sudska tela institucije, a ovo su tela u tim društvima osnivana na osnovu odluke nove vlasti da dopunjuju ono što su suđenja za ratne zločine ili tamo gde nije bilo suđenja za ratne zločine. Znači, osnivana su tela koja će biti fokusirana na prikupljanje, utvrđivanje činjenica. Tako se može naučiti od društava koja su osnivala tela za prikupljanje činjenica da su bila fokusirana da se prikupe činjenice o

onom što su masovni zločini, koji su imali sistematski karakter u svom ponavljanju, da ne istražuju nešto što pripada kategoriji izolovanog incidenta. Takođe su vodili računa da se ta istraživanja uvek vrte u određenom kontekstu. Nije moguće prikupljati činjenice o jednom događaju, kao na primer prikupljati činjenice šta se dogodilo u Vukovaru, a da se ne sagledava u jednom kontekstu. Šta se dogodilo tamo, otkuda tamo neka Jugoslovenska narodna armija, onda odakle tamo neki dobrovoljci iz Srbije, to je taj kontekst u kojem se zapravo događaju zločini. Kao što je nemoguće da neko telo sedne i istražuje šta se na primer dogodilo na Kosovu u Suvoj Reci, a da nema taj kontekst, a taj kontekst su pre svega sledeće činjenice: da se na Kosovu u to vreme u martu 1999. godine nalazi srpska policija, vojska, da se nalaze neke posebne jedinice policije i da postoji lokalno naoružano srpsko stanovništvo koje ima neprijateljski odnos prema albanskom stanovništvu. I kad god razmišljamo o tome kako prikupiti sve te činjenice, moramo da imamo u vidu da na primer sudovi rade na drugi način. Sudovi se uvek fokusiraju na jedan određeni događaj, kao što se Međunarodni krivični tribunal kada je sudio vukovarskoj trojci za zločin protiv čovečnosti na poljoprivrednom dobru „Ovčara“ ili u nekom drugom slučaju, npr. kada je Stakiću sudio za zločine u Prijedoru. Kontekst je tu takođe važan, u Haškom tribunalu oni takođe treba da imaju čitav taj zločin, treba da imaju kontekst u kome se to događa. Ali kada su u pitanju suđenja na nacionalnom nivou, onda su optužnice vrlo fokusirane na konkretan događaj i kontekst nije tako bitan, istražuje se taj konkretni zločin. Ali tela koja se bave znači prikupljanjem činjenica o ratnim zločinima uvek moraju da su fokusirana i da znaju da se sve to događa u jednom određenom kontekstu i da ništa ne predstavlja neki izolovani incident. Takođe je vrlo važno znati kada hoćemo da razgovaramo o tome, o našoj situaciji, da su druga društva puno razmišljala o tome da osnivaju tela i čemu će doprineti to prikupljanje činjenica koje će obaviti ta tela. Činjenice doprinose da se formira jedan merodavan zapis o onome što se dogodilo. I kada se formira neko telo, to telo je formirano na osnovu, da kažem, većinskog konsensusa. To znači da iza tih činjenica koje budu saopštene ipak stoji neka većina, da postoji jedna vrlo verovatna izvesnost da će te činjenice pokazati ili odslikati prošlost u skladu sa onim što se događalo, i da će tu sliku većina moći da prihvati kao svoje stvarno razumevanje, prihvatanje i priznanje onoga što se dogodilo. Da li su ta tela koja utvrđuju činjenice neka smetnja, ograničenje sudovima za ratne zločine? Ne. Ona čak imaju, rekla bih, jednu širu funkciju nego što su sudovi. Kao što sam malopre rekla, sudovi su fokusirani na određene događaje i u skladu sa svojim kapacitetima oni ipak mogu da sude za jedan određeni broj

slučajeva. Komisije za istragu, tj. oni koji se bave prikupljanjem činjenica, tokom svoje istrage prikupe ogroman broj dokumenata. Ti dokumenti su vrlo važan izvor za pokretanje mnogih istraga o ratnim zločinima. Prikupljanje činjenica podrazumeva i da su neke od tih činjenica veoma važni dokazi za utvrđivanje odgovornosti nekih pojedinaca, bilo na nekom lokalnom nivou, bilo na nekom nacionalnom ili regionalnom nivou. To znači da oni mogu da posluže kao vrlo ozbiljni dokazi za utvrđivanje odgovornosti mnogih pojedinaca koji neće biti predmet optužbi sudova. Jednako je važno znati da tela za utvrđivanje činjenica mogu da urade nešto što ne mogu da urade sudovi. Sudovi nikada, na primer, ne utvrđuju popis žrtava, npr. koliko je žrtava ubijeno u Prijedoru. Oni ne sastavljaju spisak, a taj spisak treba da bude rezultat popisa svih relevantnih podataka u koje neće biti sumnje, pa kada imamo jedan spisak, da možemo da kažemo: „To je tačno, to su tačno nabrojani, poimenično, svi oni koji su stradali tokom oružanog sukoba u Prijedoru.“ Bilo koje drugo mesto da uzmem, na isti način bih objasnila važnost popisa poimeničnih žrtava koji mogu da budu rezultat utvrđivanja činjenica. Taj popis žrtava može da se napravi i na drugi način i to ćemo pominjati danas zato što mi već imamo u okviru pristupa prema prošlosti da je u Bosni i Hercegovini Istraživačko-dokumentacioni centar napravio popis žrtava od 1991. do 1995. godine. Sredinom 2005. godine Fond za humanitarno pravo je započeo popis žrtava u oružanim sukobima na Kosovu od januara 1998. godine do juna 1999. godine, a onda smo obuhvatili jedan period od juna 1999. do kraja 2000 godine zato što se veliki broj teških kršenja ljudskih prava dogodio i nakon dolaska međunarodnih snaga na Kosovo. Šta su ova društva koja su se bavila utvrđivanjem činjenica o masovnim zločinima putem ustanovljenja određenih tela zapravo dobila osim što su dobila jedan merodavan zapis, osim što su dobila popis žrtava? Šta su ona još dobila da bi bilo razloga da mi raspravljamo o tome i da smatramo da je strašno važno razmišljati i doći do nekog modela u našem slučaju? Kako ćemo se mi suprotstaviti onome što je nekad kod nas istorijsko ponavljanje, da se svakih 50 godina određene generacije nađu u situaciji da budu žrtve i da onda dolaze neke nove mlade generacije koje ne znaju ništa o tome šta se dogodilo, niti mogu da dođu do činjenica i podataka da bi sami formirali neke svoje zaključke? E, upravo to. Mi koji pripadamo tim generacijama, koje su prisutne sve vreme događanja tih masovnih zločina, mi imamo jednu obavezu da pokušamo da na organizovan način pomognemo prikupljanje činjenica. Mi ne možemo, nemamo tu poziciju, nemamo tu moć da možemo da osnivamo tela za prikupljanje činjenica, za utvrđivanje činjenica, nemamo tu političku moć, ali imamo obavezu da upravo ovakvim konsultacijama govorimo o tom značaju,

zašto je važno utvrđivanje tih činjenica, i da pokušamo da ubedimo političke elite vlasti u svim državama bivše Jugoslavije da je to važno pre svega zbog naše budućnosti. Da se nekim budućim generacijama ne dogodi ovo što se vama dogodilo i da se ne dogodi da generacije koje su bile prisutne u vreme događanja nemaju načina da se suprotstave tom zaboravu, poricanju potrebe za utvrđivanjem činjenica. Mislim da je to jedan od najvažnijih razloga zašto treba razgovarati o tome kako utvrditi činjenice. Postoji jedna jedina generacija danas koja nema nikakve odgovornosti za ono što se dogodilo. To ste vi. Vi imate pravo da pitate, da postavljate pitanja, da strahujete šta će se dogoditi u budućnosti, da zbog tog opravdanog straha vršite pritisak, da tražite, da želite da znate. Moramo mi, kao i drugi, da vam damo te činjenice na osnovu kojih ćete sami da donosite zaključke. Vaša uloga u tom propitivanju, javnom postavljanju pitanja, najvažnija je u odnosu na stvaranje uslova da zbilja političke elite i vlasti počnu da razmišljaju o tome da imaju obavezu da podrže ili osnuju, ustanove, neko zvanično telo koje će biti formirano na osnovu određenih procedura i koje će se baviti prikupljanjem činjenica. Te konsultacije smo mi započeli 15. septembra 2005. godine jednim kratkim sastankom sa nekoliko nevladinih organizacija za ljudska prava iz čitave regije i uz strašnu pomoć Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu, koji je jedna ekspertska organizacija upravo za pitanja utvrđivanja činjenica i ustanovljenja instrumenata za suprotstavljanje poricanju, nepriznavanju, kulturi nekažnjivosti i izjednačavanja žrtava. Posle toga smo krenuli u konsultacije. Jedan od zapravo najvažnijih rezultata kada se počnu konsultacije jeste otvaranje javne debate, da se o tome razgovara i da se razjasne mnoge stvari koje se čine odmah na početku kao nejasne ili neprimenljive za ovaj prostor. Bitno je da postoji šansa da stvorimo neke jake garancije da se na ovom prostoru za 40 godina ili 50 godina neće ponoviti ono što nam se događalo 1991. godine, 1995. godine, 1998. godine, 1999. godine i nakon toga. Osim raznih zvaničnih tela koja imaju moć samo ukoliko ih oforme, ustanove, oni koji imaju političku moć, a to su vlasti, i ukoliko su ustanovljene uz inicijativu pre svega civilnog društva ili uz jaku podršku civilnog društva, osim tih zvaničnih tela za utvrđivanje činjenica postoje takođe postkonfliktna društva u kojima političke elite nisu bile spremne za stvaranje, ustanovljenje, tih tela koja bi se bavila utvrđivanjem činjenica. A ima i društava u kojima organizacije za ljudska prava, organizacije mladih, razne organizacije za demokratiju i mir, takođe nisu smatrale da utvrđivanje činjenica koje bi bile organizovane na osnovu političkih odluka vlasti nije najvažniji metod, pa su se osnivali razni projekti koje mi nazivamo, i koji su u svetu ljudskih prava nazivaju, „nezvanične inicijative“. Videćete, Vesna

Teršelič će o tome govoriti, koliko tu takođe ima važnih inicijativa i projekata, a postoje razni razlozi zašto u nekim društvima nema zvaničnih tela za utvrđivanje činjenica. Negde se vlasti koje su smenile one ratne, ili one vlasti koje su držale godinama i decenijama društvo u jednom totalitarnom sistemu, ne razlikuju mnogo od onih koje su smenili. Nema političke volje, pa onda organizacije za ljudska prava smatraju da tu nema uslova, da bi sve što bi se utvrdilo bila u stvari jedna interpretacija događaja u skladu sa političkim interesima tih novih vlasti, a da se stvarno ne bi došlo do činjenica koje bi bile u skladu sa onim što se događalo. Mi ćemo danas celog dana imati dakle ovaj okvir u vidu, ali ovaj okvir i u odnosu na našu situaciju. I ono što smo mi predvideli danas jeste da vas molimo, dajući vam ovaj okvir, da razmišljate i da vidite sebe u odnosu na to što se dogodilo i da razmišljate o tome da će i posle vas doći neke generacije koje će ili imati činjenice ili, ako mi ništa ne uradimo, neće imati ništa na osnovu čega bi znale šta je to što se dogodilo, koje neće znati ni gde se nalaze masovne grobnice koje do danas nisu još uvek pronađene. Ne zaboravite da samo u Bosni ima još uvek 18.000 nestalih, da na Kosovu ima oko 2.500 nestalih, da ima nestalih u Hrvatskoj i da je taj broj strašno visok. Utvrđivanje činjenica znači da mi moramo naći instrument kako ćemo te vlasti naterati da kažu šta se dogodilo sa tim ljudima, gde su njihovi posmrtni ostaci, da jednostavno porodicama tih žrtava omogućimo da dostojanstveno sahrane svoju decu, svoje najbliže rođake. Evo, ja sad dajem reč Vesni Teršelič, koja će takođe govoriti o jednom važnom pitanju, o nezvaničnim instrumentima i inicijativama.

Vesna Teršelič: Hvala, Nataša. Kada, dakle, nema dostatne političke volje ili isto tako društvene podrške za zvanične inicijative, moguće je da organizacije žrtava i organizacije za ljudska prava, ili pak sveučilišta, pokrenu nezvanične inicijative. U svom paketu s informacijama imate izvrstan tekst Luisa Bickforda o nezvaničnim inicijativama. Ja ću samo izdvojiti neke naglaske. Nezvanične inicijative mogu biti zamjena kad nema ni političke inicijative ni društvene podrške, a mogu biti prethodnica nekih zvaničnih pokušaja ili pak mogu biti komplementarne onom što se već čini i kroz suđenja ili kroz neko formalno tijelo, poput komisije za istinu. Ja ću vas samo provesti kroz neka svetska iskustva, a spomenuću i neka iskustva iz regije, i na kraju ćemo se zapravo vratiti na sažetak diskusija u ovim konsultacijama koje su isto tako jedna nezvanična inicijativa. Krenuću prvo iz Južne Amerike jer su se komisije za istinu tamo prvo i najviše koristile, od iskustva Argentine i kasnijeg iskustva Brazila, gde nije bilo moguće krenuti zvaničnom inicijativom, no organizacije za ljudska prava su svakako htjele dokumentirati

sustavne povrede ljudskih prava i napravile jedan gigantski napor u kojem su zapravo i uspjele u nekoliko godina iskopirati celokupne dosijee tajnih službi o mučenjima, i sve to uključiti u zaključni izvještaj komisije pod naslovom *Nikad više! (Nunca Mais)*, koji je objavljen 15. 8.1985. godine. S obzirom na to da je to bio nezvanični napor, riječ je o jednoj fascinantnoj koordinaciji u kojoj se prvo iskopirala jedna ogromna količina tajnih dokumentata, da bi u istom danu izveštaj bio objavljen i u Brazilu na portugalskom, i istovremeno preveden na engleski, tako da su imena odgovornih, imena mučitelja, zapravo, objavljena u izveštaju, i to imena 444 mučitelja. Nije bilo moguće osporiti i dovesti u pitanje te činjenice. I činjenice su, dakle, u tom danu 1985. godine počele funkcionirati u javnom prostoru kao nešto nesporno, kao temelj istine utemeljene na činjenicama i nisu se više dovodile u pitanje. Ono što je godinama, pa i danas, pitanje za mnoge jeste zapravo činjenica da, pošto je to bila nezvanična inicijativa, mučitelji nisu privedeni pred lice pravde. I tu uvijek naravno moramo voditi računa o tome da je vrlo važno objaviti činjenice i tako stvoriti podlogu za istinu utemeljenu na činjenicama i dati prostor u javnosti za glas žrtava i preživelih, ali ostaje pitanje pravde, ostaje pitanje prava na pravdu. I kada se dakle organizacije za ljudska prava odluče da idu nezvaničnim putem, možda će neke od žrtava ostati u velikoj mjeri nezadovoljne ukoliko neće biti nekih kaznenih konsekvenci. Drugo nastojanje koje bih htela spomenuti opet se tiče Južne Amerike i Urugvaja, gdje je organizacija SERPAJ, Servicio Paz y Justicia, isto tako prikupila podatke jer je shvatila da država neće preduzeti potrebne korake i neće pripremiti nikakav oblik zvaničnog kazivanja istine. Odlučili su se dakle napraviti nešto slično kolegama u Brazilu i isto tako objavili izveštaj *Nunca Mas*, no izvršitelje još uvijek štiti Zakon o amnestiji iz 1986. godine. Dakle, opet imamo ovaj problem nemogućnosti kažnjavanja, s tim da se pomalo cijela Južna Amerika, a tu možda najviše znate o slučaju Čilea gdje je postojala zvanična komisija, kreće prema situaciji gdje neki od ključnih odgovornih ipak jesu odgovarali ili su u nekom istražnom postupku. Sjetite se samo zapravo svih nastojanja da se uhiti Pinoče, koji je sada u međuvremenu umro, ali dogodio se jedan pomak. I u Južnoj Americi su zemlje povezane na način na koji jedni na druge utječu i mislim da se možda i Urugvaj približavao mogućnosti da se ipak neki od živih počinitelja i kazne i time i za žrtve dođe do više pravde. Htjela bih spomenuti Gvatemalu, gdje je osovana Komisija REMHI, Obnova povjesnog sjećanja - Proyecto de Recuperacion de la Memoria Historica, koja je u nekoliko godina sastavila konačni izveštaj od 1.400 strana, u četiri toma, isto tako pod naslovom *Gvatemala, nikad više!* i koji je uključivao kombinaciju svedočenja i podataka. To je izveštaj u kojem doista i vidite glas žrtava,

nije riječ o suhim podacima, i koji je zaključio da je vojska bila odgovorna za oko 80 posto od 55.021 slučajeva kršenja ljudskih prava. Time je konačno u javni prostor stavio vrlo jasnu sliku odgovornosti vojske, što prijašnjim pokušajima za utvrđivanje istine nije uspjelo. Nažalost, dva dana nakon objavljivanja izveštaja ubijen je biskup Gerardi koji je uveliko podržavao izveštaj i uveliko je bio zaslužan da se izveštaj uopće pripremi. Neću spominjati sva iskustva spomenuta u Bikfordovom tekstu. Čini mi se jako važnim reći da je jako važno biti i ambiciozan i pokušati pokriti sva kršenja ljudskih prava, sve povrede Ženevskih konvencija u jednoj zemlji ili regiji, ali treba spomenuti i manje ambiciozne projekte, kao što projekt u zajednici Ardojne u Severnoj Irskoj, takozvani Komemorativni projekt Ardojne, zbog toga što su ljudi u tom mjestu bili nezadovoljni već pokrenutim utvrđivanjima činjenica na formalnoj razini i pripremili su projekt koji je uključivao i snimanje sjećanja metodom usmene povjesti, ali i sve diskusije u kojima su direktno pogođeni u zajednici imali priliku govoriti što je za njih žrtva. Izveštaj donosi zapravo cijeli proces prorade prošlosti u toj zajednici. I na neki način možemo reći da je to manje ambiciozan pokušaj, ali za tu zajednicu izuzetno važan jer je uključio sve koji su bili direktno pogođeni atentatima, i za obitelji onih koji su stradali to je bio pravi način. Veliki formalni način za njih nije bio pravi put i ovo je bilo vrlo bitno, komplementarno mjesto za njih. U slučajevima kao u Kambodži, gde je gotovo nemoguće dokumentirati sudbine svih, zabilježiti imena svih, ipak je vrlo važno istaknuti napor Dokumentacijskog centra Kambodže koji nastoji prikupiti sve što je moguće prikupiti. Hoće li to voditi do nekog konačnog izveštaja ili ne, posebno u trenutku kada počinju i suđenja za zločin genocida počinjen u Kambodži, to je sad otvoreno pitanje. Ali naprosto želim naglasiti značaj i ambicioznih i manje ambicioznih napora i ovi naši susreti, ove naše konsultacije o primerenim načinima utvrđivanja činjenica i kazivanju činjenica, jesu zapravo isto jedna nezvanična inicijativa. Još bih rekla da se Nataša u svom izlaganju sjetila manipulacija sa brojkama žrtava u Jasenovcu i da je činjenica da je na proljeće ove godine u Jasenovačkom postavu napokon objavljen spisak imena žrtava. Jedan mali korak. Taj je korak utemeljen na rezultatima nekoliko komisija i iz Srbije i iz Hrvatske i vjerujem da dosta dobro pristupa pitanju sudbina imena onih koji su ubijeni u Jasenovcu. I naprosto želim istaknuti da ako radimo male korake, kad ne možemo više jer nema dostatno političke i društvene volje, trebamo cijeniti i njih, ali nikad ne trebamo zaboraviti biti ambiciozni i nastojati pokriti što šire područje i stvoriti što više prostora za glas žrtve kako na nacionalnoj, tako i na regionalnoj razini. A sada će Nataša kratko sažeti neke od rezultata dosadašnjih konsultacija. Izvoli, Nataša.

Nataša Kandić: Fond za humanitarno pravo, Documenta, Istraživačko-dokumentacioni centar, svi mi zajedno, ali sada već i u jednoj široj koaliciji, verujemo da neke demokratske budućnosti, neke integracije u evropsko društvo, nekih garancija da se zločin neće ponoviti nema ukoliko se ne utvrde činjenice i stvori jedan merodavan zapis o tim prošlim događajima. Takođe, mi verujemo da pored utvrđivanja činjenica, zapravo direktnim prikupljanjem podataka od svedoka i žrtava, postoji još jedan vrlo važan element za razumevanje te prošlosti, a to je stvaranje jedne javne platforme za glas žrtava. Sa tom idejom mi smo krenuli u ove konsultacije, imajući u vidu da su postkonfliktna društva koja su uspela da naprave taj merodavni zapis o prošlim događajima najpre krenula sa konsultacijama u okviru civilnog društva. Mi se od tih društava razlikujemo po tome što smo već na samom početku shvatili i razumeli da glavnu ulogu u tim konsultacijama moraju da imaju mladi zato što oni imaju najveće pravo u javnom propitivanju. Krenuli smo, do sada smo održali dva regionalna foruma, održali smo pet nacionalnih i regionalnih konsultacija i održali smo jedan sastanak sa udruženjima žrtava na regionalnom nivou. Pomenula bih prvi sastanak koji sam i malopre pomenula, sa ekspertskom organizacijom, Međunarodnim centrom za tranzicionu pravdu. Krenuli smo kao tri organizacije, a sad vremenom kroz konsultacije stvaramo u stvari jednu koaliciju koja podržava potrebu da se utvrde činjenice o prošlim događajima. Ja ću vam ih sada samo ukratko pomenuti, da vidite šta se događalo u tim konsultacijama. Ovo su danas osme konsultacije i za razliku od foruma koji okupljaju veliki broj učesnika, između 250 i 300, konsultacije, imaju po osam, po četiri, po dva predstavnika iz država bivše Jugoslavije, a isto važi i za nacionalne. To znači da su konsultacije sa mladima održane posebno u Hrvatskoj, posebno u Srbiji, posebno u Bosni i Hercegovini, za razliku od regionalnih. To onda zapravo predstavlja regionalne konsultacije. Te konsultacije od početka, kao i forumi, nisu imale odmah jednu jasnu sliku kako u stvari treba da teče rasprava, odnosno što je cilj, da na kraju 2009. godine dođemo do modela u slučaju bivše Jugoslavije, koji je zapravo taj model koji bi nama najviše odgovarao, odnosno u odnosu na ono što se dogodilo, u odnosu na to strahovanje koje mi ovde opravdano imamo u odnosu na budućnost. Ono što je zajedničko za sve forume, za sve nacionalne i za sve regionalne konsultacije jeste to da svi razumeju, smatraju, da bez regionalnog pristupa nije moguće zbilja organizovati i dobiti jedan merodavan, verodostojan, autentičan, potpuni, sveobuhvatan zapis o prošlim događajima. Znači, regionalni pristup neophodnim smatraju svi, bilo da je reč o konsultacijama mladih, novinara, udruženja žrtava, bilo

da je reč o umetnicima, piscima, bilo da je reč o aktivistima za ljudska prava ili da je reč o istoričarima, svi imaju u vidu da je regionalni pristup onaj naš okvir u kojem se moraju utvrđivati činjenice. Na tom regionalnom forumu u Sarajevu, u maju 2006. godine, doslovno je donesen jedan zaključak, u kojem se iznosi naglašena potreba regionalnog pristupa utvrđivanju istine i potreba za jačanjem regionalne saradnje u vezi sa suđenjima za ratne zločine. Jedan od zaključaka tada je bio da se u raspravu uključe udruženja žrtava, veterana, izbeglica, raseljenih lica, novinara, umetnika, pisaca, istoričara, mladih, eksperata i predstavnika političkih partija i institucija. Na regionalnim konsultacijama sa umetnicima 16. decembra 2006. godine jedan od zaključaka je bio zaključak Harisa Pašovića, koji je prihvaćen kao zaključak tih konsultacija: „Ja bih voleo kada bi postojala jedna takva komisija kao što postoje komisije u drugim postkonfliktnim društvima, a koja bi na tlu bivše Jugoslavije, omogućila ljudima koji nose teret zločina u sebi i onim ljudima koji nose teret žrtve u sebi da komuniciraju na jednom širem, regionalnom nivou jer taj zločin i ta žrtva su masovni i sudovi će to moći da učine samo delimično.“ Sledeći regionalni forum je bio 7. i 8. februara u Zagrebu ove godine i tu je takođe naglašena baš jaka potreba za tim regionalnim pristupom, pa se u zaključcima kaže: „Postoji društvena potreba za razgovorom i kritičkim preispitivanjem vlastite odgovornosti za teško nasleđe prošlosti, kao i za dokumentiranje svih slučajeva stradanja, i za počinjene nepravde prema svim žrtvama bez obzira na njihovu etničku, političku i socijalnu pripadnost.“ Među tim zaključcima sa Regionalnog foruma u Zagrebu takođe se naglašava neophodnost regionalnog pristupa u utvrđivanju i kazivanju istine u praksi i da se ta neophodnost potvrđuje pre svega preko uspostavljene saradnje u regiji između tužiteljstava, sudova, organizacija za ljudska prava i udruženja žrtava, što je doprinelo da se u suđenju za ratne zločine čuje glas žrtava. Konsultacije mladih koje su, svuda na nacionalnom nivou, organizovane krajem juna i u julu 2007. godine istakle su takođe neophodnost regionalne saradnje, regionalnog povezivanja mladih, zajedničkog rada na određenim projektima i jedno ovaj, da kažem obrazovanje i trening za učešće, aktivno učešće u procesu suočavanja sa prošlošću. Takođe je u Sarajevu na konsultacijama mladih naglašeno da je uključivanje političara, naročito podmlatka političkih partija, strašno važno za uključivanje mladih u taj proces. Što se tiče konsultacija mladih u Hrvatskoj, tamo je takođe istaknuta potreba regionalne saradnje i regionalnog pristupa, posebno je pomenuta potreba i značaj organizovanja putujuće regionalne škole. Zatim je pomenuto da bi jedan od načina većeg uključivanja bio upravo u raznim aktivnostima koje se tiču suočavanja sa prošlošću, da bi bilo

dobro organizovanje nacionalnih i regionalnih volonterskih kampova koji bi bili fokusirani na mirovnu edukaciju i suočavanje sa prošlošću. Takođe je na konsultacijama mladih u Zagrebu naglašena potreba saradnje sa školama i uticaja na otvaranje tih obrazovnih programa na kojima će zapravo suočavanje sa prošlošću biti jedna od važnih tema. Što se tiče konsultacija mladih u Beogradu, takođe je ponovo naglašen regionalni pristup, važan pre svega zbog same činjenice da su i ratovi bili regionalnog karaktera i da nigde ni jedan masovni zločin nije počinjen bez učešća počinilaca i onih koji su odlučivali iz druge države. Takođe je na tim konsultacijama jedan od zaključaka glasilo da ti mehanizmi za utvrđivanje činjenica i istine moraju da se grade, moraju da polaze iz rasprave odozdo na gore, od civilnog društva prema institucijama i državi. I konačno, na kraju, imali smo konsultacije sa novinarima 29. septembra u Sarajevu, gde je rečeno da je stvaranje regionalnog javnog konteksta u kojem će se utvrđivati i saopštavati činjenice o ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji uslov prekida sa nasleđem prošlosti i izgradnje demokratske budućnosti. U okviru konkretnih inicijativa, novinari učesnici konsultacija su predložili ustanovljenje regionalnog žurnala sa priložima o suđenjima za ratne zločine, dokumentarnim zapisima i reportažama koje se tiču ratnih zločina i društvenog odgovora na njih. Žurnal bi se emitovao jednom mesečno preko javne televizije u regiji. Takođe je predloženo stvaranje regionalnog portala *Suočavanje sa prošlošću*, na kojem bi se čuvali materijali koji se bave ratnim zločinima i prekidom sa prošlošću i portal bi bio slobodan za odlaganje, arhiviranje materijala, a isto tako za korišćenje. Znači, misli se na fotografije, na tekstove, na izveštaje, na razne video zapise, dokumentarne filmove, na sve ono što bi moglo da pomogne u razmeni informacija, podataka i činjenica. Nakon ovog možda malo teškog uvoda, ali priznaćemo svi da ono što nam se dogodilo nije ni malo lako tako da se jednostavno ne može na drugačiji način govoriti o prošlosti nego stalno pominjati činjenice koje jesu teške, opterećujuće, jer je to zapravo jedno zbilja teško nasleđe, zamislili smo da napravimo jednu kratku pauzu, da to bude 15 minuta, a da onda prostor bude vaš i da naši moderatori, najpre Emina a kasnije Andrej, preuzmu ulogu vođenja računa o proceduri. Što se tiče sadržaja, vi morate da budete odgovorni da date sadržaj ovog današnjeg razgovora u odnosu na prošlost i u odnosu na vašu ulogu u sprečavanju da se ponovi ono što se dogodilo mnogo puta na ovom prostoru. Da li nam sledi pauza? U skladu sa procedurom hotela, oni koji su ostavili stvari mogu sada, imaju vremena, lepo da spakuju stvari i da dođu na kafu.

Uloga mladih u odnosu na društvenu potrebu utvrđivanja i saopštavanja činjenica o masovnim ratnim zločinima

Moderator: Emina Bužinkić, Mreža mladih Hrvatske

Emina Bužinkić: Sad su svi pristigli u prostoriju, dobro jutro još jednom. Onima koji su pristigli nešto kasnije, moje ime je Emina Bužinkić, moderiraću raspravu koja se odnosi na ulogu mladih u procesima utvrđivanja i kazivanja istine o konfliktu u postjugoslovenskom području. Predviđeno je da diskusija traje dva sata, pa bih vas ja zapravo ohrabrila da u ovo sumorno jutro i sa ovom sumornom temom pokušamo malo ovo dinamizirati i biti konstruktivni i pokušati graditi nešto novo. Puna tema rasprave je *Uloga mladih u odnosu na društvenu potrebu utvrđivanja i saopštavanja činjenica o masovnim ratnim zločinima*. Zamislili smo da zapravo kroz ovu temu prođemo sa tri pitanja koja se odnose na značaj utvrđivanja istine, na ulogu mladih u utvrđivanju iste i na proces odgovornosti prorade negativnog nasleđa i konstruktivno građenje budućnosti. Ja bih zapravo krenula sa prvim pitanjem, a to je zašto je proces utvrđivanja i kazivanja istine o ratnim sukobima važan za mlade u postjugoslovenskim zemljama i pozvala vas da zapravo kažete svoje mišljenje. Ovo shvatite doslovno kao konsultacije. Svako vaše mišljenje je važno, nema netačnih odgovora, svako razmišljanje je dobrodošlo. OK. Oprostite, samo bih molila prije nego što nešto kažete da se predstavite.

Edin Čolić: Ja sam Edin Čolić, Mladi liberali, iz Sarajeva dolazim, u stvari jutros sam došao. Zašto je važno da se istina ustanovi i da se kaže i zašto je važno to za mlade? Pa zato što se samo na taj način suočavamo sa onim što je bilo u prošlosti i završavamo s tim na jedan način, znači da o ratu, o tim strahotama koje su se dešavale, o razlozima i o posledicama, govorimo na mjestima kao što su ova koja su za to predviđena, da govorimo na nekim forumima, u nekim naučnim krugovima, u sudovima, a ne da govorimo u parlamentima ili da ne govorimo u nekim drugim institucijama koje će ponovo dovesti do istih stvari. Ja mislim da je za mlade to bitno zbog toga što većina mladih želi da napusti zemlju, bar u Bosni, a ne znam za druge zemlje, verovatno svugde osim u Sloveniji koja je u Evropskoj uniji, zato što osećaju da im nedostaje stabilnost i sigurnost prevashodno. Jutros sam razgovarao sa Andrejom i rekao mu da je osnovna uloga demokratskog društva da obezbedi sigurnost, pa tek onda prava i slobode jer mi smo žrtvovali

sigurnost u onoj državi zarad nekih prava i sloboda, da li nekih vjerskih da li nacionalnih, i onda smo došli do rata. Ukoliko se priča o tome ko je dobio rat u nekom filmu što je bio bosanski i što je dobio Oskara, to neće biti dovoljno, tj. ukoliko se o pitanju žrtava, ono što najviše boli, ne počne govoriti na način na koji mi sad to pokušavamo da uradimo, da utvrdimo činjenice, a ne da manipuliramo i da utvrdimo tu istinu i da je kažemo, da priznamo šta je do nas, a neka priznaju drugi šta je do njih. Samo na taj način možemo završiti s tim djelom istorije, možemo ga staviti u knjige i biti sigurni da se to više neće ponavljati. Kao što je gospođa Kandić na početku svog uvodnog govora rekla, svakih 50 godina se desi rat na ovom prostoru i to je nešto što je kao naš fenomen. Upravo je to ono što mlade najviše plaši i upravo je ovaj skup bitan, ovakav način pristupa je bitan za mlade jer nas u stvari interesuje budućnost. Mi nećemo da ostanemo ovde ukoliko će u narednih 50 godina naša djeca ginuti u nekim novim ratovima. A ginuće ukoliko dozvolimo politikama da one kreiraju istinu na osnovu manipulacija, a ne na osnovu činjenica. Desiće se ukoliko ne možemo svi skupa regionalno da sednemo i pogledamo u oči jedni druge i radimo to koliko god je potrebno godina i desetljeća, dok ne dođemo do one tačke da smo prevazišli svoje strahove, svoje frustracije, da smo našli odgovore na mnoga pitanja i da smo napokon pitanja istorije i istorijskih događaja ostavili po strani i okrenuli se budućnosti. Ja sam inače iz Mladih liberala, pa sam kao političar manjina ovdje, a mi volimo puno da pričamo tako da ću prekinuti sada jer me vi nećete prekinuti. Eto, hvala.

Emina Bužinkić: Hvala ti, Edine. Želi li još neko podijeliti svoja razmišljanja oko značaja istine za mlade generacije? Izvolite.

Marko Veličković: Marko Veličković, Centar za razvoj civilnih resursa. Proces utvrđivanja istine jeste vrlo bitan za mlade jer je bitan za izgradnju stabilnog mira. Mislim da pored toga što sto puta možemo da kažemo da „nije mir samo odsustvo rata“, trajan mir može za nekog da bude vezan samo za formalni smisao, da ukoliko sad nema sukoba, možda nekom liči da je 50 godina mira, da je taj mir stabilan. Ali nas je naravno naša prošlost upravo u tom smislu demantovala jer ukoliko taj mir nije izgrađen na istini o prethodnim sukobima, zločinima, kršenju prava, on neće biti trajan. Dakle, da li je mir stabilan ili trajan odnosi se pre svega na odnos prema istini i u tom smislu za mlade je posebno bitno da prihvate tu odgovornost, jer je imaju hteli ili ne. Nemaju možda za to šta je počinjeno, ali imaju za odnos prema tome šta je učinjeno. Mi sad više nismo

maloletni i živimo u sredini koja se još uvek nije suočila sa prošlošću i u tom smislu imamo odgovornost.

Emina Bužinkić: Hvala. Izvoli.

Džihana Haribić: Ja sam Džihana Harbić iz Civitas BIH. Iz svega navedenog što smo već čuli, ja ću poentirati nešto zašto mislim da je baš na nama mladima odgovornost jer mi možda nismo u tom periodu kad su se sve stvari oko nas dešavale mogli uticati na njih, ali sigurno je da možemo uticati na to kako će se naša budućnost razvijati. Između ostalog, mi ćemo jednog dana biti roditelji i većina nas koji treba da uči svoju djecu o pravoj istini i pitanje je kako da im to prenesemo da se budućim generacijama ne bi iste stvari dešavale. Takođe, većina nas će možda nekad biti u prilici da bude na određenim funkcijama tako da ćemo, ako steknemo, ako uspijemo zapravo dobiti pravu sliku, ako uspijemo istinu dovesti do vidjela, onda uspeti da to i pokoljenjima iza nas što u poslovnom što u privatnom smislu prenesemo dalje. Dakle, činjenica je da je na nama odgovornost, a sad šta ćemo uraditi po tom pitanju, to je tek da se vidi. Neosporno je da se istina mora utvrditi jer su posledice bile i ostaće, sigurno će se ponoviti ono što se već dešavalo jer nema razloga da se ne ponovi, nažalost, ako se ne nastavi na ovaj način, ako mi ne progovorimo. Generacije koje su to već prošle već nemaju volje, nemaju nadu, generacija djece koja već dolazi će se izgubiti već u svim tim zabludama, izmjenjenim istinama ili lažima, kako da ih nazovem. Mi smo možda jedine generacije, ne baš generacija ali eto, u rasponu tih nekoliko generacija, koje mogu doći do istine i mogu je preneti na adekvatan način. Hvala.

Emina Bužinkić: Hvala lijepo. Iva.

Iva Prpić: Pa hvala puno, ja sam isto politička manjina...

Emina Bužinkić: Molim te samo da se predstaviš.

Iva Prpić: Iva Prpić, Forum mladih Socijal-demokratske partije Republike Hrvatske. Ono što sam ja sada čula iz ovih diskusija je u principu naglasak na dvije stvari. To je utjecaj i

odgovornost. Ja bih sad samo postavila pitanje koliko mi zapravo imamo utjecaja na ono što se zbiva. Ovo su znači konsultacije u kojima vrlo bitno i krupno mjesto zauzima ratni zločin. Kako su sankcionirani ratni zločini do sada? Kako mi kao mlada generacija koja nema uticaja na to da Srebrenica nije proglašena genocidom, za „Ovčaru“ da se dosuđuje pet godina, 20 godina, koja je onda naša odgovornost? Ako je to utvrđivanje istine, mislim kakva je to istina koju su oni nama prezentirali i šta ćemo mi sa tom istinom? Meni je to samo bilo pitanje kada sam dolazila na ove konsultacije, kako ćemo se postaviti prema tome. To je samo naprosto jedno pitanje o kojemu možemo raspravljati. Hvala.

Emina Bužinkić: Hvala, Iva, samo jedna mala napomena. Slučaj u Srebrenici je proglašen genocidom. OK. Cvijeta, pa Anamarija.

Cvijeta Senta: Dobar dan. Cvijeta Senta, Vijeće mladih grada Zagreba. Iva je dobro poentirala neke stvari, ja sam prije svega htjela reći da svaka država ima svoju istinu. U Hrvatskoj imamo Deklaraciju o domovinskom ratu koju je Sabor odnosno hrvatski parlament potvrdio i koja ne odgovara nekim mojim kriterijima, ne odgovara zapravo situaciji koja se desila devedesetih u ovoj regiji, ali budući da je potvrđena od parlamenta države u kojoj živim, onda je to valjda nekakva istina i to je nekakva razina koju mi svi trebamo prihvatiti, a možda se sećamo nekih drugih stvari. I meni to zapravo dosta smeta. Voljela bih da popričamo o tome na koji način bismo mogli utjecati na mjenjanje možda tih službenih stavova. Mislim da to nije ono produktivno, ukoliko se neke stvari stavljaju pod tepih da onda nakon nekog vremena mogu jednostavno izaći kao neki duhovi iz ormara i proganjati nas i tako imamo situaciju svakih 50 godina ponavljanja rata na ovom prostoru jer nismo raščistili sa nekim stvarima od prije.

Emina Bužinkić: Hvala. Anamarija.

Anamarija Sočo: Anamarija Sočo, Volonterski centar Zagreb. Do sada smo od nekih sudionika i sudionica čuli da su naglašavali tu odgovornost nas kao mladih za proces utvrđivanja činjenica, istine, što se sve događalo. Ja se slažem, zaista je nužno i s naše strane da napravimo nekakvu inicijativu, međutim mislim da je važnije da naglasimo odgovornost institucija koje zapravo mogu tu nešto napraviti jer Iva je mislim dobro poentirala, rekla je da mi možemo napraviti samo

toliko, na nama je da od dole vršimo pritisak i da tražimo, jednostavno to je naše pravo, da se utvrde činjenice, da se osnuju komisije ili kako već ide čitav taj proces. Mislim da je to najvažnije s naše strane, da potičemo sa donje razine da se to gore riješi.

Emina Bužinkić: Hvala ti, Anamarija. Mario, Martina, Ivan. Martina.

Martina Globočnik: Martina Globočnik, Fade in. Meni se čini da nije poenta u istini nego u ideologijama zato što svaka nacija, svaki čak pojedinac, ima neku svoju istinu i kod utvrđivanja istine uvek će se desiti da se može faktički ustanoviti koliko je bilo počinitelja, koliko je bilo žrtava i tako dalje, ali važna je sama tema ideologije za mlade, odnosno na koji način mladi ljudi reagiraju na pojedinu ideologiju. I budućnost ne samo ovog prostora, nego i inače, zavisi od toga koliko će se pojedinačno svaka osoba zakačiti za neku ideologiju, bila ta ideologija neki novi oblik imperijalizma, fašizma, bilo šta. Zato što mi ne možemo ispravljati ono što je bilo nekad, ali važno je shvatiti da je ideologija nešto što je mnogima zavodljivo i da je to jedna manipulacija na koju mnogi pristaju zato što su u svakoj ideologiji utkane određene vrijednosti. Znači to je ono, „borba za dom, za solidarnost, borba za susjede“ i tako dalje, i tako dalje i onda ljudi budu izmanipulirani od strane politike, vlasti i tako dalje. Tako da ono što je pitanje važno za mlade kao najmobilniju možda skupinu jeste šta činiti sa ideologijom koja se nameće i kako reagirati na bilo koju ideologiju, zato što su ideologije vanvremenske. To ne znači da su postojale samo 1945. godine ili 2007. godine, one će postojati oduvijek.

Emina Bužinkić: Hvala ti, Martina. Ivan.

Ivan Novosel: Ivan Novosel, Omladinska grupa Hrvatskog helsinškog odbora za ljudska prava. Vrlo je bitno to da smo se mi danas ovdje našli i da pokušavamo iznaći neku vrstu konsenzusa oko toga jer nas je ovde sa prostora cijele bivše Jugoslavije i vidim, recimo to tako, da pokušavamo biti realni. U svojim zemljama činimo manjinu koja je suočena s ovom stvari i koja je shvatila da je to društveni problem i koja je pokušala iznaći modus da se taj problem riješi. Ako pokušavamo uspostaviti zdravo i stabilno društvo u našim zemljama, to mora biti na regionalnoj osnovi, jer mi smo jednostavno premali u odnosu na Evropu, u odnosu na svijet i moramo imati stabilna društva da bismo ostvarili svaku vrstu drugog napretka. Ako želimo

zdrava i stabilna društva, jednostavno moramo prikazati problem, moramo ga prihvatiti i moramo iznaći modus na koji ćemo ga riješiti. Ako se danas usuglasimo, odnosno već smo se usuglasili ranije na prijašnjim konsultacijama, da upravo ratna zbivanja koja su se dogodila devedesetih, ali ja bih možda povukao tu liniju malo i dalje, koja su se dogodila i ranije i prije i prije, još uvijek nisu razrješena i trebalo bi ih razrješiti da se opet ne ponovi ono svakih 50 godina, što je fenomen verovatno za ovaj prostor, da svakih 50 godina imamo ponovo ratove, ponovo prolazimo ovakve stvari, ne daj Bože. Ako nam je to kamen smutnje koji visi nad našim zdravim društvom i ako mi kažemo i naši roditelji kažu, naši djedovi i bake kažu: „Vi mladi ste budućnost, na vama ostaje svijet, na vama leži svjet, vi morate nositi odgovornost“, OK, dajte nam malo te odgovornosti. Omogućavajte nam ove stvari da mi raspravljamo o takvim stvarima, iz ne znam kojih razloga možda to želite zaboraviti, ili jednostavno ne da vam se o tome pričati, da mi možemo biti ti koji ćemo zajedno sa vama postići konsensus u širem društvenom smislu. Znači, ne smemo ostati samo kao mladi i misliti da ćemo mi tu nešto napraviti. Mi treba da budemo ti koji ćemo podsjećeti te starije, a i nas same, kao i ljude odnosno djecu, mlade koji dolaze iza nas, da takve stvari treba rješavati ako ne u korenu, barem onda kad je stabljika još mala, da bi drvo moglo biti zdravo, zeleno, veselo, sretno, sa pčelicama, i da sve bude više-manje dobro. Evo, toliko. Hvala.

Emina Bužinkić: Hvala ti lijepo, Ivane. Simon.

Simon Simonović: Simon Simonović. Ono što je rekla i Cvijeta, osnovni problem je što svaka država ima svoju istinu i dokle god svaka država ima svoju istinu, mi nemamo ratni sukob na svakih 50 godina jer mi nemamo mir ni sada. Jer da bi se taj mir uspostavio, potrebno je da svi imaju samo jednu istinu koja će se bazirati na činjenicama i koja će se bazirati na nečemu što se desilo i mora biti tako i ne može se poricati nikako. Upravo značaj svega toga i pada najviše na naša pleća jer smo mi jedna nova generacija koja tek dolazi i koja je imala jednu određenu distinkciju u odnosu na te događaje u prošlosti i koja samim tim preuzimanjem odgovornosti mora izneti da se takve stvari ne donesu, da se uspostavi mir. Znači, da se konačno uspostavi mir jer ako imate neke sukobe koji se obnavljaju svako malo, to nije mir, to je primirje, ono koje traje poprilično kratko, tako da upravo na nama kao generaciji ostaje taj teret da se jednom za sva vremena ustanove činjenice i da se kaže jedna istina koja neće biti uopšte u bilo kakvom pogledu

diskutabilna. Jer jednostavno moraju biti stvari jasne, moraju se znati šta je i onda se tek može nastaviti dalje. Hvala.

Emina Bužinkić: Hvala ti lijepo, Simone. Jan Zlatan Kulenović, pa Katarina Matić.

Jan Zlatan Kulenović: Ja bih rekao nekoliko prvih mojih teza. Prvo nešto što ću preskočiti a to je, evo već je spomenuto, uloga mladih, odnosno zbog čega bi to bilo bitno. Manje-više ste već i rekli da je to nekako i očito. Dakle, to preskačemo. Međutim, ono što bih ja rekao mislim da nije samo problem u smislu utvrđivanja i skupljanja činjenica, pa i sudskih procesa, da je to nešto što se manje-više događa, ponajviše se događa zahvaljujući nevladinim organizacijama i radu ovih institucija. Međutim, ja imam drugi problem, a to je problem koji je spomenut, riječ je o ideologiji, odnosno nasuprot toga na koji način izvršiti popularizaciju, promociju, odnosno neku vrstu, čak bih upotrebio izraz propagande, cijelog ovog pokreta, odnosno ovih vrijednosti o kojima i govorimo. Zato što smo mi koji sjedimo ovdje po svim statistikama manjina, a ako govorimo o nekim posledicama odnosno impaktu i rezultatu, efektu na kraju, to mora postati većina ukoliko želimo neke promjene vidjeti. E sad, da bi manjina postala većina, ovde ne možemo govoriti samo o našim nevladinim organizacijama. Pet posto populacije mladih je učlanjeno u omladinske organizacije, dakle 95 posto nije direktno učlanjeno, niti su članovi, niti su uključeni u aktivnosti, možda kao konzumenti ili klijenti tih aktivnosti, ali ne kao neko ko je zaista u leaderskom smislu aktivan. Dakle, ovde moramo govoriti, po meni, o tome na koji način obrazovni sistem ima ulogu u svemu ovome. Drugo, koja je uloga medija, što ste dotakli naravno kroz ovaj forum. Treće, možda nismo spomenuli verske zajednice i religijske, vidjeli smo na primeru Gvatemale, ako ste pročitali da je upravo crkva imala vrlo veliku ulogu u širenju informacija, a ovde možda možemo govoriti o kontraproduktivnim stvarima. E sad, šta je izazov? Ako je to neka teza da bi popularizacija i pozitivna propaganda ovoga bila bitna, mi imamo već prvog neprijatelja, a taj neprijatelj broj jedan ili izazov za nas jeste da političke elite apsolutno nisu za ovaj cilj. Ako uzmem primer Bosne i Hercegovine, vidjećemo suštinu političkih elita, odnosno svih političkih partija koje su trenutno na vlasti i konstantno su na vlasti, dakle od izbora 1996. godine, 1998. godine, 2000. godine sa pauzom od dvije godine, 2004. godine, pa onda i sada, na prošlim izborima, prošlog oktobra. Vidjećemo da suština nije kvalitet programa, nije ekonomija, nije dakle ništa što bi značilo mom kolegi iz Evropske unije, nego je suština na koji

način se igrati sa emocijama građana i iskoristiti strah kao glavnu političku promidžbenu poruku, odnosno nešto na čemu se temelji politička ideologija u Bosni i Hercegovini, ali mislim i šire. E sada, ako je to problem i ako se taj strah koristi za propagandu, onda je jasno i vidljivo da niti mediji niti škole niti vjerske zajednice neće biti nama na usluzi, odnosno neće podržati ovaj koncept i ove ideje. E sad, ono što bih ja volio popodne reći, zato ovde neći govoriti o nekim mojim idejama, jeste šta uraditi i na koji način, s obzirom da se mi upravo bavimo time kako razmeniti poruke sa mladima bez obzira o kojoj je temi riječ. Mislim da ćemo imati popodne mogućnost za instrumente, mjere, aktivnosti, da ovo ne budu samo riječi, ali ću dati dva primjera šta znači propaganda koja prolazi kod mladih u oba smjera, dakle i pozitivno i negativno, kad govorimo o povezivanju. Evo, uzećemo primjer sporta. Dakle sport po svojoj prirodi trebalo bi da bude vrlo friendly aktivnost, fer plej. Međutim, upravo koristeći ga u političkim metodama, nešto što nije a priori političko postaje itekako odlična platforma koja uključuje mlade youth friendly jer je njihov dio života stil, a ujedno je odličan prostor za sve moguće frustracije i manipulaciju. Vidjeli smo na bezbroj utakmica, od lokalnog karaktera do međunarodnih utakmica, do apsurdna dovedene neke stvari. Imamo drugi primjer. Kada se finansije tu dobro pojave i kada nema političkog interesa u smislu da treba napraviti razliku među ljudima, nego je novac bitan, a za novac je potrebno tržište, pa vidimo da nešto što je takođe korišćeno u smislu youth friendly aktivnosti, dakle u stilu je mladih, itekako prolazi. Čak do apsurdna. Dakle, nezamislivo je da u jednoj diskoteci u Sarajevu u koju će doći 90 ili 95 posto Bošnjaka, Muslimana, bude koncert Ace Lukasa, dakle da on najviše privlači ljude. Ili će čak žrtve rata vrlo rado slušati Cecine pjesme usred Sarajeva, pa ja bih rekao verovatno i u Srebrenici i u nekim drugim mjestima, iz razloga što je tu propaganda totalno drugačija bila, dakle razlike nisu bitne nego je bitno prodati i izkomercijalizirati neke stvari, izbrisati granice koje se u sportu, u obrazovanju, u politici kreiraju i postavljaju. Dakle, na ova dva primera samo sam htio dati ideju šta bi značilo koristiti propagandu s pozitivne ili negativne strane, odnosno na koji se način praktično može igrati sa mladima, a gde bi ova tema o kojoj danas govorimo popodne trebalo dobiti neku konkretizaciju u vidu aktivnosti koje će biti youth friendly, ali koje će imati vrlo jasan cilj u dugoročnom smislu: kako animirati mlade ljude i kako ih zainteresovati za ove stvari. To je već dio marketinga, PR-a, edukacije prije svega što mislim da se itekako može uraditi prije svega od strane nevladinih organizacija. Toliko za sad.

Emina Bužinkić: Hvala, Jane Zlatane. Katarina.

Katarina Matić: Katarina Matić, Borovska udruga mladih. Ja sam se htjela... nadovezati zašto je važno to suočavanje s prošlošću. Cvijeta je rekla da ako guramo neke stvari pod tepih, onda ćemo dobiti za nekih 50 godina neke nove ratove. Ja imam nekakvo iskustvo da to, nažalost, mogu gledati kao nekakav promatrač sa strane, pošto živim u Vukovaru, a nisam Vukovarka. Mislim da je tamo sada jako dobar teritorij za neki novi rat za nekoliko godina, za 10, 20, zato što se svi odbijaju suočiti s time što se desilo, što se dogodilo. Znači, izvana sve izgleda lepo, suživot, sve divno i krasno u biti, ali ljudi ne žele komunicirati, ne žele se suočiti s time što je neko radio u njihovo ime. Znači, ljudi nemaju stav apsolutno ni o čemu što se dešava u njihovom gradu, vezano za to što se zbivalo u ratu, vezano za politiku. Odgovor na sve što se sada poduzima je šutnja i imamo nekakav status, hranimo se na statusu žrtve. To znači da smo mi bili žrtva i podrazumjeva se da je sve ispravno što se radilo sa nama i što se radilo u ime žrtava. S druge strane, recimo na srpskoj strani, to ja vidim na primjeru djece i što se bojim da bi jednog dana moglo iskočiti kao veliki problem, jeste da ona nose strašno veliki teret na neki način žrtve, zato što ona na svojim leđima nose nekakav teret što su uradili njihovi roditelji ili ne znam šta, i niko ne obraća na to pažnju. No ta djeca i na jednoj i na drugoj strani kad odrastu u biti neće znati što se desilo: njima se u biti prezentira samo jedna istina i po meni to je strašno, i mislim da na takvim područjima treba strašno puno raditi i dati mladima nekakvu mogućnost da sagledaju istine sa različitih strana. Evo, ja toliko.

Emina Bužinkić: Hvala. Vlada.

Vladimir Milovanović: Sad ja malo da budem pametan. Pitanje koje ste postavili na samom početku, a koje se tiče da li je mladima važno, prosto bi trebalo staviti u određeni kontekst, a kontekst je svim ljudima verovatno dosta dobro poznat. Izuzetno visok stepen nezaposlenosti, godine kulturne i ekonomske izolacije, težak materijalni položaj, zloupotreba droga, ksenofobija, kao i prosto nepoštovanje različitosti, opet kao posledica prethodno opisane izolacije, i turbofolk kao integrativni element, što je kolega Zlatanović lepo primetio. Tako da je u tom čitavom kontekstu, u toj svakodnevnici, mladima pitanje suočavanja sa prošlošću, odnosno ratnih zločina, jedno potpuno periferno pitanje koje uopšte ne komunicira sa ciljnom grupom većom od dva do

tri procenata, kojoj sami pripadamo i kojoj se nekako vrlo dosledno autistično obraćamo. Prosto ja ne vidim da postoje bilo kakvi rezultati dosadašnjeg delovanja, čini mi se čak da organizacije koje bi trebalo da se bave suočavanjem sa prošlošću i koje se bave suočavanjem sa prošlošću imaju velikih problema u plasiranju poruke, odnosno definisanju poruke koja se tim mladim ljudima šalje. Ja razumem da su ove konsultacije neophodan element u prostom formulisanju određene strategije, poruke i tako dalje, ali prosto vreme prolazi, kao što nam život svima prolazi u tranziciji koja nikako da se završava, tako da mislim da gubimo i već smo izgubili i ove stavove o kojima govorim. Ponavljam već tri godine i svi to ponavljate i svi se mi super razumemo kad se nađemo i prosto osećamo, i dosta smo pametni. Ali kada se onda razdvojimo, tu ostane puno prostora za rad koji se nekako nikada ne dešava i onda se vrtimo u tom zatvorenom krugu, istovremeno bez ikakve podrške političkih elita u zemljama koje ne samo da razumeju potrebu da se o ovim stvarima govori, već nekako na određeni način podstiču gotovo suprotne tendencije. Tako da je kontekst u svakom slučaju vrlo živopisan. I mislim da mladima zaista nije bitno suočavanje sa prošlošću. Govorim o široj ciljnoj grupi. Eto, hvala.

Emina Bužinkić: Hvala, Vlado. Antonela.

Antonela Balić: Zdravo svima, evo još jednog dijela bivše Jugoslavije, Crne Gore ovdje. Zdravo, Ivane. Htjela bih posebno da se osvrnem na moje viđenje pozicije Crne Gore u svemu ovome. Zašto je važno kazivanje istine? Istina se u Crnoj Gori konkretno jako malo zna, šta se desilo. Budući da na svojoj teritoriji nijesmo imali tako velikih konflikata i posledica i mislim da upravo mladi ljudi, pogotovo koji su u to vrijeme, u vrijeme ratova, bili u toj dobi da su praktično kao i ja bili djeca, ne znaju mnogo o tome. Ne znaju šta se desilo i često izvori informacija bivaju subjektivni. Bar je tako bilo u mome slučaju i volim uvijek objasniti primjerom. Prosto kad pitam nekog starijeg šta se desilo, često imam utisak da biva na jednoj od strana ili da prosto i oni ne znaju često šta se zapravo desilo. To je jako važno jer mladi ljudi formiraju mišljenje i stavove na osnovu tuđih stavova i na osnovu neistina. Mislim da je zbog toga jako važno da se sazna istina kako bi mi bili svjesni onoga što se desilo i kako bi mogli sami formirati svoja mišljenja. Toliko, hvala.

Emina Bužinkić: Hvala ti. Andrej. Oprosti. OK, Agon, pa... Ti si se javio isto? Molim te samo da se predstaviš i da uzmeš mikrofona, pa će onda Agon i Andrej. OK? Samo da se predstaviš.

Mladen Živković: Mladen Živković, Mladi liberali Crne Gore. Mislim da nam istina treba da nas podjeća koliko loši možemo biti jer je to jedini način da budemo bolji. A opet da vam kažem da mi je kao Crnogorcu, ja sam malo stariji od Antonele, užasno teško padalo to kako se ruši jedan mit o nekom Crnogorcu koji je i heroj i častan i pošten, ali s druge strane mislim da je to bio jedini način da postanemo negde normalni ljudi za 20 godina. Mislim tako da bi trebalo da se stvari vrte onako. Možda bi trebalo da gledamo *Šindlerovu listu* često.

Emina Bužinkić: Hvala ti. Agon.

Agon Maliqi: Ja se prvo izvinjavam, ja ne mogu baš dobro da govorim srpski tako... Na albanskom, srpsko-hrvatsko-bošnjačkom... OK. Manje-više svi su se dotakli teme značaja, koliko je značajno baviti se ovim poslom. Svi se slažemo i svi znamo da je to dobro i korisno za našu budućnost. Međutim, debata se nadovezuje oblicima po kojima ćemo se mi angažovati da bismo se suočavali s prošlošću, kao što je ovde propisano, u ovim zvaničnim formama, preko komisija o istini, zatim preko inicijativa koja se preduzimaju od strane civilnog društva. Ja bi hteo da se malo bavim iskustvom Kosova jer ono možda ima nekako drugačiji kontekst u odnosu na druge zemlje kojima se ovde bavimo. Problemi Kosova koji su se dogodili u prošlosti ima izgleda da su živi u pojedinim sredinama, posebno, recimo, u severnoj Kosovskoj Mitrovici, gde je mentalitet 90-ih prisutniji nego u drugim zemljama, gde je konflikt završen pre mnogo vremena i gde su, zapravo, rat i ratni zločini prošlost. Kod nas na Kosovu to je prošlost, ali je potencijalno i obnovljivo. Znači, osim mera suočavanja, treba da se bavimo i sprečavanjem. Rekao bih da je posao civilnog društva na Kosovu veoma zanimljiv u tom pravcu, kao na primer, posao organizacije Integra, koja je organizovala jedan od takvih „truth telling“, kazivanja istine. Aktivnost se odvijala u severnoj Kosovskoj Mitrovici, gde se, istina, i dalje razmišlja kao u 90-im godinama i gde je konflikt i dalje živ. Tako da mislim da je kontekst Kosova nešto drugačiji u odnosu na one u drugim zemljama i to bi trebalo imati u vidu prilikom svake inicijative koja se odnosi na Kosovo.

Emina Bužinkić: Hvala ti, Agone. Pre nego što dam Andreju i Jeleni reč, ohrabрила bih i sudionike i sudionice iz Slovenije i Makedonije da isto kažu nešto o ovoj temi. Andrej, izvoli.

Andrej Nosov: Ja bih samo malo polemisao, odnosno pokušao da ubacim u ovu našu raspravu malo i žustrine između onog što je rekao Jan Zlatan i onog što je rekao Vlada, a u odnosu na prosleđivanje poruke i to da li smo mi jedna mala grupa ljudi. Sa time se, u tom faktualnom kontekstu da smo mi mala grupa ljudi od možda jedan ili dva posto u regionu, potpuno slažem i oko toga da poruku treba proslediti. Ali ono što mislim da se ponekad varamo kada govorimo o komuniciranju te poruke, to je da će u našim društvima postojati jedna plebiscitarna podrška, ista onakva kakva je postojala oko recimo Slobodana Miloševića u Srbiji za saopštavanje i utvrđivanje istine. Ja prosto ne verujem da će se to dogoditi ili se neće dogoditi u ovom političkom trenutku jer moramo da govorimo, i kroz taj proces se zapravo govori o odgovornosti većine, a znamo da patrijarhalni mehanizmi odrastanja, u kojima je svako od nas na ovaj ili onaj način, stvarao neke svoje vrednosti koje se odnose i na to da nismo spremni da sagledamo odgovornost naših roditelja ili odgovornost zajednice u kojoj živimo. Tako da je nemoguće očekivati da ćemo mi sada biti neki veliki omladinski ili širi pokret koji će imati ogroman broj ljudi. Pa onda, gotovo je nemoguće da politička partija, kako bi to trebalo, ima ogroman broj glasača jer ako pogledamo sve ove primere o kojima se govori u ovom tekstu, neke druge dakle primere, takva plebiscitarna podrška gotovo da nigde nije postojala. Ono što jeste veoma važno, to je da mi kao organizacija, kao predstavnici organizacija mladih, u kontekstu istine moramo stalno raditi na tome da ljudima prenesemo poruku na dobar i adekvatan način, ali da nikako ne smemo zaboraviti upravo ovo što je Agon sada rekao. Neki mladi ljudi i danas žive u podeljenim gradovima i mi imamo tu odgovornost da ne možemo da se ponašamo tako da mi sada sedimo ovde, mi zatvoreni, ksenofobični u odnosu na sve druge, pa ispada da ne možemo to da razmenimo sa mladim ljudima, da smo mi jedna manjina, da mlade ne zanima istina. Moramo uvek da mislimo o tim ljudima koji i danas trpe posledice tih oružanih sukoba. Uzeli smo, Agon je spomenuo, primer Kosovske Mitrovice. Postoje mnogi drugi gradovi u Bosni i Hrvatskoj u kojima postoji ta jasna etnička podela iako nema one zvanične u školama ili na drugim mestima. To su zapravo stvari kojima utvrđivanjem istine možemo doprineti da se promene i zato mislim da ne treba očekivati da će naša poruka koja zastupa bolju komunikaciju u suočavanju s prošlošću

bilo kada ili na bilo kom nivou, ja to još jednom ponavljam, imati tu vrstu podrške da mi možemo da govorimo o nekim širokim masama.

Emina Bužinkić: Hvala, Andrej. Jelena.

Jelena Kuzmanović: Moje ime je Jelena Kuzmanović, dolazim iz Bosne i Hercegovine i otprilike ste sve rekli što sam htjela reći, a pogotovo Andrej u ovom svom izlaganju. Razlog zbog čega je bitna istina kad je u pitanju Bosna i Hercegovina, dakle biću sebična pa ću govoriti o svojoj zemlji, jeste dakle da konačno ta zemlja postane jedna celina. Kod nas stvarno postoji jedna velika podjela i mislim da je istina jedini način da se ta zemlja jednostavno shvati kao jedna. Mi i dalje imamo podjela u školama, podjela na svakom mogućem planu, meni je jako žao što se određene istine koje su rečene na različite načine tumače od strane političkih lidera i da oni imaju velikog utjecaja na javno mnjenje, na mlade, na stare, na bilo koga, znači nije nam bitno koja populacija. Jedino što bih volela jeste da na neki način dođemo do istine koja će nam pomoći kad budemo ulazili u neku veliku zajednicu kao što je Evropska unija, a ja vjerujem da će se to na kraju i desiti, da budemo svakako opet zajedno svi negdje i da zajedno možemo komunicirati na nekom normalnom nivou. Ono što sam htjela da kažem jeste da je sve ovo za nas mlade jako bitno iz razloga što ćemo mi živjeti u tim zajednicama i državama koje će dakle biti građene na istini, nadam se, u budućnosti.

Emina Bužinkić: Hvala, Jelena. Ivan.

Ivan Novosel: Pa ja ću opet još malo. Mislim da će se o tome govoriti posle ručka, ali ja ću sada reći nešto malo. Mi sada odavde, mi smo sada osvešteni o svemu tome i možemo otići doma, kući i biti sretni jer smo videli Beograd, fino se najeli do jutra i bili super. Jer smo se tu svi našli i nama je fenomenalno, ali onda nismo odgovorni. Budimo realni. Mislim da je vreme za sledeći korak nakon svega ovoga, ovo su osme konsultacije po redu, pa hajdemo ljudi nešto raditi konkretno. Ne kažem da ovo nije konkretno, ali hajdemo stvoriti nešto. Sviđa mi se ova ideja i PR je tu ogromna stvar, znači na koji način to prezentirati prema van, kako, zbog čega. Problem kod mladih postoji. Mi jesmo manjina i na koji način njih senzibilizirati, hajdemo tu stvar napraviti. Ja sam kada sam slušao ovu raspravu malo zapisivao neke stvari i mislim da iza ovih

konsultacija mora biti još nešto ili ćemo mi u našim zemljama iz kojih dolazimo pokušati stvoriti neki plan djelovanja, plan na koji ćemo način riješiti taj ogroman društveni problem. Nakon toga treba pokušati stvoriti neki regionalni plan, ja sam već prije u izlaganju rekao da je bitno, i tu smo se svi složili oko toga, taj veliki problem rješavati na regionalnom nivou. Znači, moramo se dogovoriti na koji način. Super je stvar i trebalo bi potencirati da se čim više podmladaka političkih stranaka uključi u taj proces. Iz kojih razloga? Upravo stoga što su nevladine organizacije te koje budu vlast sve vrijeme i mi tražimo nešto što se njima možda i ne sviđa, ali ih onda pritišćemo na sve mile moguće i nemoguće načine i onda smo sretni, možda nešto postignemo. Ako ne, možda će doći druga vlada pa ćemo nju malo pikati da ona nešto radi. Bitna je stvar da se oni u sve to uključe i trebale bi biti dvije faze prilikom rješavanja svega toga. Treba djelovati na lokalnu zajednicu, ali istovremeno treba djelovati na društvo u globalu, odnosno na državnu vlast. Samo na taj način, kad imate sinergiju toga dvoga, možete nešto postići. I zadnja stvar koju sam htio reći jeste da ovu stvar koja je ogroman kamen pomutnje, smutnje i svega u našim društvima treba riješiti, ja to govorim sada iz aspekta Hrvatske koja hoće ući u Evropsku uniju za godinu, tri, pet, deset, nebitno. Mi to moramo riješiti pre ulaska u Evropsku uniju jer nakon toga više nećemo imati što rješavati. Jer nakon toga će nam svi reći sve ono što se dogodilo nakon 1945. u Jugoslaviji, znači rat se završio, malo smo pucali jedni po drugima, e sad smo svi opet super, idu ljudi u tvornice, imaju što kupiti, imaju što jesti, imaju čizme, imaju hlače, znači dali su im novac i nakon toga to više nije bitno. To je trebalo rešiti onog trenutka kad je Jugoslavija došla u ogromnu recesiju, u ogromnu gospodarsku krizu, to se može danas dogoditi Evropskoj uniji. Ne, nije stvar u tome ako ćemo prihvatiti kolač od Evropske unije i reći: „Mi smo sada zadovoljni s tim jer ja vozim novi mercedes, a mama mi ide u predivnim štiklama na posao, ja sam sad presretan.“. Mi moramo sami rešavati takve stvari i moramo konačno biti, barem jednom od petog, šestog, sedmog stoleća ili prije Krista, odgovorni sami za svoja društva. Evropska unija daje novac za takve stvari, a mi moramo samo prepoznati priliku, uzeti ga i početi raditi. Hvala.

Emina Bužinkić: Hvala. Prije nego što dam riječ nekolicini koja se javila upravo za tu riječ, htela bih na ovo prvotno pitanje dodati još jedno. Vi ste ga spomenuli nekoliko puta kroz ovo što ste govorili do sada, na koje sve načine mladi mogu sudjelovati u procesu suočavanja s prošlošću

u postjugoslovenskim društvima, pa evo molim da se možda sledeći osvrti nekako usmjere ka odgovoru na ovo pitanje. OK, Dušan.

Dušan Kanazir: Ovako, moje ime je Dušan Kanazir, ja sam član Liberalno-demokratske partije Srbije i ovo pitanje na koji način mladi mogu da učestvuju, da doprinesu tome, ja mislim da prosto ako imamo neku mladu populaciju koja je svesna svega onoga o čemu pričamo, onda je samo pitanje vremena dok društvo ne bude prosto u istoj ravni sa nama. Ali ona druga stvar koja je izuzetno važna, a koju mislim da smo locirali, jeste da smo mi i danas u manjini i to u dosta velikoj manjini i da sve ovo o čemu pričamo ima smisla jedino ako to ne budemo. Možemo da diskutujemo da li treba da postanemo neka većina ili samo treba da postanemo mnogo veća manjina, ali u svakom slučaju moramo da postanemo mnogo veći nego što smo sada. I ja mislim da onda taj cilj opravdava da se mi itekako pomučimo i nađemo neke nove metode komunikacije da bismo poslali ovu poruku. Ja mislim da mladi ljudi s jedne strane vole da govore o pozitivnim stvarima, da žele da ljudi u komunikaciji sa njima imaju pozitivan pristup, a da je ovo tema gde je pozitivan pristup izuzetno težak jer je tema izuzetno, izuzetno teška i da je to jedan od problema koje mi moramo da rešavamo. Ali u svemu tome, ako želimo da ubedimo mlade da se suoče sa prošlošću, da nađemo tu istinu koja ne zavisi od neke nacionalne ideologije, onda moramo da vidimo na koji način to moramo da uradimo, da li je dovoljan samo civilni sektor ili je potrebna jedna potpuna animacija društva da bismo došli do toga. Mi smo u Srbiji početkom ove godine imali izbore, imali kampanju za izbore, ja sam član partije koja je jedina u Srbiji smela da kaže da se u Srebrenici dogodio genocid, da je ova zemlja odgovorna prema tome šta se tamo dogodilo i mi smo na tim izborima ušli u parlament, mi danas imamo nekih 9 posto, što je pet puta više nego jedan ili dva posto. To smo uspeli, ja mislim da je moguće naći neku jaku poruku. To naravno nije bila samo naša zasluga, mi smo imali itekako dobru saradnju sa nevladinim organizacijama i civilnim sektorom, ali onda mislim da moramo da gledamo tu širu sliku i sve moguće načine da dođemo do tih ljudi. Ono takođe što mislim da je izuzetno važno jeste da ako smo svesni kolike posledice bi tako jaka manjina ili većina mladih imala po celo društvo, onda mora da nam bude jasno da postoje elementi, a to su trenutno te političke elite u društvu, kojima je u interesu da se to nikada ne desi i onda moramo da se zapitamo da li je moguće da promenimo ovu stvar, da promenimo ovo shvatanje ovog pitanja kod mladih, a da ne promenimo i ceo sistem. Moje

mišljenje je da ako moramo da promenimo ceo sistem da bismo ovo pitanje promenili, onda treba i tog zadatka da se prihvatimo.

Emina Bužinkić: Hvala ti, Dušane. Roza.

Roza Mihajlovska: Roza, Centar za menadžment na konflikti od Makedonija (....)(....) makedonski 18.17.

Emina Bužinkić: Hvala lijepo. Jehona. Opet prebacite slušalice na „on“.

Jehona Serhati: Ja sam Jehona Serhati, iz organizacije Integra. Agon je spomenuo projekat koji smo organizovali za „truth finding“. Koliko sam ja uspela da se raspitam, organizacije su počele da se bave „truth finding“-om, dakle prikazivanjem njihovih raznih iskustava pre, u toku i nakon rata. Do sada je sva aktivnost „truth finding“-a, manje-više, bazirana na modelima koji su korišćeni u drugim zemljama koje su imale iskustva sa kazivanjem istine i sa „truth finding“-om. Međutim, teorija je teorija, a praksa je nešto drugo i, nažalost, nailazi se na nepredvidljive probleme, kao što su oni na koje se naišlo prilikom aktivnosti projekta za „truth finding“. Počeli smo sa „work-shop“-ovima koji su imali određene teme oko „truth finding“-a, znači koji se nadovezuju na „truth finding“ i kazivanje istine. Dakle, jedna od prvih aktivnosti bio je „work-shop“, tj. radionica sa određenim temama koje su vezane za „truth finding“. Sve je bilo u redu što se tiče predorganizacione faze. Kod implementacije je došlo do neočekivanih problema. Srbi iz severne Kosovske Mitrovice nisu izrazili spremnost da učestvuju i pored poziva koje smo im poslali preko foruma i raznih mreža. Oni su, i pored toga, odbijali da učestvuju i kao glavni razlog naveli su nedostatak sigurnosti, gde ih ja na određeni način i razumem. Ali, ne razumem činjenicu da većina njih dolaze kada se organizuje neka „sedeljka“ u Prištini ili u drugim mestima na Kosovu. Dakle, u ovakvim slučajevima, kada im odgovara, oni su veoma spremni da dolaze. Što se tiče saradnje o ovakvim vrstama tema, nisu spremni da učestvuju. Međutim, to je bilo mišljenje koje sam imala na početku, pre saradnje sa NVO-ima u severnoj Kosovskoj Mitrovici. Mogu da kažem da je to bila naša određena greška, jer nismo imali odgovarajući pristup što se „work-shop“-a tiče, ali cilj je bio da se sarađuje sa NVO-ima. Znači, to je bilo najbolje rešenje, ali mi to nismo sledili. To smo kasnije, ipak, uradili, implementirali smo ga u debati za „truth

finding“, koju smo organizovali septembra ove godine. Znači, saradivali smo sa CCSD. Oni su izrazili spremnost da nam pomognu oko učešća. Zapravo, oni su pomogli oko mnogo čega, ali najvažnije je bilo da se nađu učesnici, jer se „truth finding“ ne može odvijati ukoliko nema i drugu stranu „target“-a, na šta cilja projekat. Zahvaljujem se mnogo CCSD-u za ispoljenu spremnost da saraduje sa nama i projekat je, na sreću, bio uspešan, u smislu da su barem učestvovali. Što se tiče uspeha koji se odnosi na to koliko su oni izneli njihova iskustva, to će vreme pokazati. U stvari, učesnici su počeli sa predstavljanjem političkih činjenica, koje nisu bile direktan cilj debate. Direktan cilj debate se odnosio na kazivanje ličnih istorija, ne kolektivnih istorija njihovog naroda, ali to su dve teme koja se ne mogu nikako olako odvojiti jedna od druge. Naravno da moderator nije zabranio ili nije ometao prvi deo koji se odvijao u raspravi o političkim činjenicama. Što se tiče spremnosti mladih da razvijaju projekte koji se odnose na suočavanje s prošlošću, ja mislim da je ona dosta velika. Međutim, teorija je ponovo sasvim drugo pitanje u odnosu na praksu. I dok mi nailazimo na probleme odbijanja učešća od cilja projekata, valja istaći da je skoro nemoguće da se odvija jedan uspešan projekat, jedna debata, ili bilo koja druga aktivnost vezana za ovu temu. Ne bih rekla da su „work-shop“-ovi neuspeli, mada su učesnici bili samo Albanci. U najmanju ruku, Albanci su se informisali o temama koje se odnose na kazivanje istine. Međutim, ukoliko se baziramo na komentare nekih zemalja da Kosovo nije spremno da se suočava s prošlošću, onda mi nemamo odakle da dobijamo fondove kako bismo razvijali ove projekte. Na sreću, Inicijativa mladih za ljudska prava unapredila nam je ovu debatu. U stvari, ja pozdravljam ovu ideju što su pomogli i uvideli ulogu ovog projekta kao veoma značajnu, za razliku od nekih drugih organizacija koje ne smatraju uopšte značajnom ovu ulogu. Mi ćemo nastaviti sa istraživanjem o kazivanju istine, što je jedna od najvećih aktivnosti ovog projekta čiji će glavni cilj biti identifikacija spremnih osoba da se suočavaju sa istinom ili da kažu istinu. Mi kao NVO ne možemo da uradimo više od toga da ispričamo naše istorije, naša iskustva. Cilj ovog projekta nije dovođenje lica koja su učinila zločine pred sudovima ili komisijama o istini. Cilj je uzdizanje svesti, kao kod svake druge nevladine organizacije, ali ovom prilikom se nadamo ćemo možda dobiti i rezultate za određene zone koje su imale užasna iskustva. I, zapravo, najvažniji cilj je da se napravi određena razlika između onih mesta koja su doživela pravi rat i onih koja to nisu doživela. U ovom slučaju, Priština nije u istraživanju. Nećemo uraditi upitnike u Prištini jer, kao što svi znamo, u Prištini takoreći nije bilo rata. Ukoliko bi se pitale institucije upravljanja ili malobrojne vladine organizacije koje funkcionišu na

Kosovu, odgovor bi bio da Kosovo nije spremno za „truth finding“. Kosovo je spremno za „truth finding“ jer je prošlo osam godina i mi smo uvideli, to je bio fokus raznih projekata, da bi obe strane bile spremne da sarađuju. Reč je o Srbiji i Kosovu. Međutim, severna Kosovska Mitrovica je slučaj za sebe. Ona se ne približava nijednom od ova dva mesta. Ne bih izdvojila severnu Kosovsku Mitrovicu kao zaseban komunitet, jer su oni, normalno, deo Kosova. Ali sama činjenica da oni nisu uopšte spremni da direktno sarađuju sa kosovskim Albancima pokazuje da oni, manje-više, nastoje da se izdvajaju od nas kada se radi o aktivnostima koje organizujemo, mada su studenti i mladi iz severne Kosovske Mitrovice već učestvovali preko CCSD, koju ponovo spominjem. Međutim, to nije dovoljno, iz razloga što su učesnici ove debate bili uzrasta 18-25, najviše 26 godina, mada je cilj bio do 35-36 godina. Meni se čini da je učešće mladih daleko lakše. Ukoliko bi se organizovala jedna takva debata sa uzrastom od 20 do 40 ili 45 godina, uveliko sumnjam u uspešan ishod takve debate. Smatram da su roditelji i starije generacije ti koji zabranjuju mladima da učestvuju u ovakvim aktivnostima. Njihovi roditelji, tj. stare generacije, nisu spremni da se suočavaju sa njihovom budućnošću. To je i razlog što ih sprečavaju. To je i sam elemenat koji sprečava razvoj raznih projekata koji se odnose na kazivanje istine na Kosovu.

Emina Bužinkić: Hvala ti, Jehona. Sreten.

Sreten Koceski: Sreten Koceski, Institut za razvoj zajednica iz Tetova. Ono kad ste pomenuli pitanje zašto je važno, meni je došlo prvo pitanje, da li je taj proces važan za mlade? Znači, to mi je došlo. Ja se slažem s time da istina treba da izađe na dnevno svetlo, što kažu, i to mora da se zna, i slažem se sa kolegicom što je rekla da ćemo možda biti svi, nadam se, roditelji, da kažemo našoj deci šta je ispravno, šta je neispravno, šta je istina, šta nije. Ali s druge strane, mislim da sam malo uzdržan prema tome koliko je to važno za mlade u određenim sredinama i na koji način mladi mogu da budu uključeni u taj proces. Možda negde nije još vreme. Možda mi pričamo o tome da je Slovenija u Evropskoj uniji, da se Hrvatska sprema, ali Makedonija se još suočava sa problemima da li će opstati kao država, na primer. Možda postoji neki tajming koji je vrlo važan, možda nije vreme da se u nekim sredinama otvori to pitanje. Znači, slažem se s tim da je bitno. Ali da li može to da se izmanipuliše i da se zloupotrebi u neku drugu svrhu? Ako otvorimo novine današnje kao što uvek imamo, svi oružani konflikti, nasilja, to su ljudi između

20 i 30 godina. Znači, to su oni mladi ljudi koji bi trebalo da su uključeni u ovaj proces. Ako to otvorimo, na primer, a dobro je što su ovo konsultacije, pa sad ovako glasno delim svoje razmišljanje, što ne znači da je fino u ovom trenutku, ali ono što mi dolazi na um i pokušavam malo da zabeležim jeste da uključivanje mladih možda može da bude u nekim sredinama i kontraproduktivno, u određenim situacijama. Specifičnost sredine je vrlo bitna i možda ima i mladih ljudi koji su, ne po svojoj želji, učestvovali u konfliktima. Neki možda ponekad žele da nešto bar u tom trenutku zaborave, u interesu da neki proces ide napred, da bi se rane zalečile. Jer možda u nekim drugim sferama takođe nastaje šteta, ali ne tolika koliko je zajedničko dobro u pitanju, pa da idemo napred. Zato bih vam samo preporučio da o ovome zaista treba da se razmišlja, da se vidi specifičnost i da se, ako se uradi, napravi analiza na svakoj mikrolokaciji i da se vidi šta se radi, za koga se radi i kome je namenjeno, kao i kako bi taj proces tekao. Tako da se ide polako, polako. Dobro je da ima još ovakvih konsultacija, pa da i ostali imaju vremena da razmisle kako bi mogli da i aktivno budu uključeni. Kad kažem *vreme*, evo jedne, još deset neka ima, ali ono što će biti treba da stvarno donese rezultate na kraju. Imam još mnogo toga da kažem, ali sam pokušao da napravim jedan siže. Hvala.

Emina Bužinkić: Hvala, Sretene. Mario.

Mario Mažić: Mario Mažić, Omladinska grupa. Općenito, samo dvije stvari. Jedna politička stranka sada, u svom programu za predstojeće izbore, odjeljak za mlade naziva: „Mladi su budućnost, ali i sadašnjost“. Puno se puta sad provukao kroz komentare kolega baš naglasak na to da smo budućnost, puno je manje bilo priče da smo i sadašnjost. Mislim da je u tome odgovor na ono pitanje zašto je proces utvrđivanja i kazivanja istine važan za mlade na području bivše Jugoslavije. Naime, bitno je da se mladi uključe u taj proces zato što već kad koristimo same termine rata ili zločina, među mladima su oni emocionalno manje zasićeni naprosto zato što ih nisu preživeli ili su ih preživeli, ali ne na način na koji su to preživeli stariji, a koji su aktivno sudjelovali u ratu. Prosto mislim na to da moj otac i ja ne shvaćamo jednako pojam rata ili slično. Druga stvar. U vrijeme rata je bila strahovita medijska manipulacija u svakoj od naših zemalja, a mi kao mladi, kao tada dječica, više-manje smo to izbjegli i to je isto nešto što je važno, zašto je baš na nama odgovornost da ove teme promičemo u društvu. Zbog svega toga smatram da među mladima postoji veća doza objektivnosti kada se govori o tim temama. Iako, naravno, to nikad ne

može biti potpuno objektivno, ali veća je doza. Druga stvar, pričalo se o popularizaciji ovih i sličnih tema među mladima. Osobno smatram da je popularizacija bitna, ali sada se suočavamo sa time da u svakoj državi postoji jedna snaga suprotna po svetonazorima ovoj koju zastupamo mi ovdje. Dakle, nisu nam uopšte opasni oni koji su nezainteresirani. Opasni su oni koji su zainteresirani a neinformirani, i koji tako promiču pogrešne stavove i pogrešne svetonazore. I oni su ti koji će dovesti do onog sledećeg sukoba za 50 godina, ne daj Bože. Stoga smatram da je obrazovanje definitivno najbitnije i da upravo ovakve teme i teme općenito ljudskih prava treba pod hitno uvesti u škole i u masovne medije, jer to su ipak institucije koje uz obitelj najviše utječu na socijalizaciju čovjeka. Hvala.

Emina Bužinkić: Hvala, Mario. Bojim se da ima puno ruku ljudi što se javljaju za riječ za sada, 11 ljudi čeka. Ja ću svima dati riječ, samo vas molim, apeliram ,da budete što konkretniji i sažetiji. OK? Martina Globočnik.

Martina Globočnik: Ja se nadovezujem u biti na Vladine riječi. Na način u biti što sam neki dan čitala članak od pjevača EKV-a, pokojnog pjevača iz EKV-a, članak iz 1994. godine. Čovjek kaže u nekom intervjuu uglavnom da je iz Beograda otišlo 300.000 mladih visokoobrazovanih ljudi do tada. To je 1994. godina. Isto toliko je otišlo ne znam iz Zagreba, Sarajeva i tako dalje. Znači, to nije bio samo rat, politika i tako dalje, nego su mnogi mladi ljudi otišli odavde ne htijući se petljati u poslove vođa, politike i tako dalje. I mislim da je bio važan, i tada u to vrijeme dok je djelovao kao pjevač EKV-a kao i mnogi bendovi, početak 80-ih. Što se tiče same kulture mladih, ta kultura je bila u procvatu, svuda u Jugoslaviji ljudi su se bavili glazbom, bavili se umjetnošću i tako dalje. A onda se desilo da se mladi nakon početka rata i do dan-danas u većini ne bave gotovo ničim, populacija mladih je apatična i oslanja se uglavnom na ono što im se nudi, a to je jako malo kulture. Pokazuju malo inicijative, jedno što im tu i tamo NGO nude neke teme za koje se mladi onda kače. I kod ovih tema, bilo kojih tema znači, pogotovo ovako teških, složenih tema, mislim da je važno pogledati specifičnosti populacije mladih danas, vidjeti zbog čega postoji empatija ne samo na nivou mladih, nego inače, i videti kako da mladi nađu načina da se bave tim temama na svoj način, a ne na način koji bi bio zanimljiv NGO ili politici ili bilo kome. Zato što je ne uvažavajući specifičnosti pojedine skupine nemoguće pokrenuti bilo koju skupinu.

Emina Bužinkić: Hvala. Marko.

Marko Veličković: Ja bih se osvrnuo na to šta nam donosi odgovornost u odnosu prvo na korpus omladinskih organizacija, pošto smo pored toga što se bavimo suočavanjem sa prošlošću deo i toga, i te grupe, porodicu je isto neko pominjao, vlast, institucije kao vrlo bitnu dimenziju u svemu ovome. U odnosu na omladinske organizacije, organizacije koje su ovde pretpostavljam da zaista predstavljaju manji deo u tom smislu da imaju tačno određen odnos prema prošlosti, ali mi imamo taj prostor, pošto smo deo grupe, da delujemo na redefiniciju omladinske politike, pošto se često kaže da je mladost budućnost i vrlo često to ljudima deluje kao poziv na zaborav. Tako da i deo te odgovorne omladinske politike treba da bude i odnos prema svim tim činjenicama vezanim za rat. Što se tiče porodice, tu je opet taj patrijarhalan koncept koji je prisutan u ovoj regiji, negde manje a negde više, ali u svakom slučaju polazi se od toga da mi treba da tražimo istinu od naših roditelja, s tim što ja ipak mislim da smo mi odgovorni da mimo toga znamo tu istinu i da onda sa jasnim argumentima i tom pozadinom izađemo sa zahtevom da oni priznaju ono što mi zapravo već znamo, jer su direktno odgovorni kao pripadnici te generacije. Što se tiče vlasti, i za to vezujem zvanične institucije, naravno, evo mi sad imamo situaciju da je ovo neka nezvanična inicijativa i u promenjenim političkim okolnostima, gde bi postojala politička volja da se utvrdi odgovornost za zločine, verovatno bismo mi imali zvaničnu inicijativu, na kraju bi postojao pokušaj osnivanja te komisije sa zvaničnog nivoa, ali bez političke volje da se utvrdi istina. Postojala bi volja da se relativizuje istina i da se iskompromituje sama ideja i čak su u nekoj meri i uspeli pošto su čak i nevladine organizacije tada rekle, bile su protiv zvanične inicijative u to vreme, pretpostavljam zbog toga što su uvidele da ne postoji politička volja, pa se onda, kao rezultat toga, dolazi i do ovakvih nezvaničnih inicijativa. Što se tiče institucija, naravno, naša odgovornost je da imenujemo institucije i pojedince u tim institucijama, neko je pomenuo crkvu, ovde je došlo do toga da se kaže: „Pa, dobro, Srpska pravoslavna crkva...“ Ionako su sve crkve kao takve, ali ovde prosto imamo drugačije primere. Ljudi treba da budu upoznati sa slučajevima gde su ove nezvanične inicijative često bile podržane od nekih crkava i lica koja su tamo, ne znam, velikodostojnici, šta već. Tu je crkveno lice i znači to postavlja odgovornost pred ovu crkvu da nije to zato što je to crkveno lice već zato što su oni kao ljudi neodgovorni, dele određeni sistem vrednosti koji je totalno okrenut i afirmativan u odnosu na te zločine. I konačno, što se tiče kulture, da, jeste to da ljudi koji su iz

Bosne idu da slušaju Cecu, pa ta kultura stvarno postoji radi te inhibicije, neke lične, autonomne svesti. Slažem se da svaki čovek po svojoj prirodi poseduje kapacitet da bude autonoman u odnosu na svoje društveno okruženje, ali pošto se socijalizuje u određenim društvenim okolnostima, onda i kultura kao deo tog društva može da utiče na to da jednostavno inhibira taj kapacitet. Što se tiče ovog primera, to je super jer je pomenut primer iz 80-ih godina, znači to je stvarno bio neki civilizacijski vrhunac ovde jer smo imali totalno dugačiji kulturni obrazac.. Gde su sada EKV i Dicipina kičme?

Emina Bužinkić: Hvala, Marko. Imamo otprilike 20 do 25 minuta za diskusiju i 15 ljudi koji čekaju za riječ, pa vas molim da svoje odgovore pokušate sažeti u nekoliko sekundi. OK, možda možemo produžiti za koju minutu, ali probajte, molim vas, samo biti što sažetiji. I ako se slažete, ja bih možda prednost dala onima koji još nisu imali prilike govoriti danas. OK, onda tek oni koji su govorili prije. Molim vas, samo malo kraće onda. Maja je na redu.

Maja Stojanović: Ja ću pokušati samo kratko da se osvrnem na neke stvari koje sam isto čula danas i koje mi budu uši na neki način. Prva stvar, htela sam da pomenem samo da je Sreten malopre rekao da postoji možda mogućnost da se izmanipuliše to čime se mi bavimo i da se na neki način suočavanje sa prošlošću iskoristi u neke pretpostavljam loše svrhe, ali ja bih htela da kažem da je moje stanovište da će pre postojati mogućnost da se ćutanje izmanipuliše. Mi smo i svedoci toga da se ćutanje koje se desilo posle Drugog svetskog rata, rečeno na najbanalniji način, izmanipulisalo na taj način da dođe do svih ovih sukoba koji su se desili 90-ih, tako da se ja više plašim toga da to ćutanje može nešto da napravi loše nego sama priča i istina o kojoj razgovaramo danas. Takođe, pomenulo se da postoji tu više istina. Ja sam i dalje pristalica, mislim da svi verujemo u to, da je istina samo jedna i da ovo o čemu mi danas više pričamo, to je više perspektiva. Mislim da svaki narod ovde na Balkanu ima svoju perspektivu i da mi samo umrežavanjem tih perspektiva možemo u stvari da dobijemo to što možemo da nazovemo zajedničkom istinom i iza čega možemo svi da stanemo. S druge strane, ono o čemu smo takođe razgovarali je odgovornost. Ja se slažem sa svima onima danas koji su rekli da na neki način postoji naša odgovornost za sve to što se desilo. Ja tu odgovornost vidim na sledeći način. Prvo, mislim da je samo suočavanje sa prošlošću na neki način vanvremenska kategorija, kao ono što se desilo 1995. godine na primer u Srebrenici, onih nekoliko mladića od 16-17 godina koja su

ubijeni od strane „Škorpiona“. Ja sam tada bila njihovo godišće i za mene bi tada stalo vreme da se meni to desilo. U svakom slučaju, oni koji su tada povukli obarač bili su pojedinci koji naravno treba da odgovaraju za to što su uradili, ali ono što mi moramo da shvatimo jeste da je iza toga stajala jedna ideologija. Ono što, takođe, ja mislim da je veoma bitno da shvatimo jeste da ta ideologija postoji i danas. Ta ideologija se vidi u negiranju zločina, u slavljenju zločinaca, u tome da ne postoji pravda, da ne poznajemo istinu i sve ono što je u stvari sadašnjost nama danas. Ja u tome vidim našu odgovornost, da mi u stvari nepriznavanjem svega toga, svih tih stvari koje postoje danas, u stvari produžavamo naše zločine, u stvari stajemo iza njih. S druge strane, ono što se već danas spomenulo, to je budućnost, to je to da mi isto, svim tim što danas radimo ili ne uradimo, u stvari možemo da stvorimo plodno tle da se to ponovo desi. Zato mislim da svako od nas treba da vidi tu odgovornost, kao i da mladi ljudi, i da vide na sebi i u sebi šta oni mogu da učine da osude te zločine koji su se desili, da danas stvore plodno tle da se to više nikada ne desi i da na taj način imaju svoj uticaj i na proces suočavanja sa prošlošću i na sve ono što nas čeka dalje. Evo, pokušala sam što brže.

Emina Bužinkić: Hvala. Simon.

Simon Simonović: Pa kada generalno razgovaramo o svemu tome, Vlada je potpuno u pravu kada kaže da to mladima sada predstavlja jednu perifernu temu, ali možda sama tema, kao priča o ratnim zločinima, nije pravi instrument da se dođe do teme o ratnim zločinima. Odnosno, ono što hoću da kažem jeste da su ratni zločini posledica. Oni su posledica, a mi moramo otkloniti uzrok. A uzrok su neke poremećene percepcije društvenih vrednosti. Znači, mi moramo u sadašnjosti, u svakodnevnom životu, pokazati i dokazati da neke stvari nisu normalne. Možemo u svakodnevnom životu na hiljade primera naći, od toga da neko ko obija trafike ne može da bude ministar policije do toga da ne mogu 2007. godine da šetaju neonacisti ulicama bilo kojeg grada. Ono što u stvari moramo da uradimo jeste da spojimo prošlost i sadašnjost i budućnost i da tako otklonimo uzroke u sadašnjosti da bismo se u budućnosti mogli sresti sa prošlošću. Jer to samo podrazumeva jedne normalne ljudske i društvene vrednosti koje podrazumevaju da krv, teritorije i granice nisu kategorije u kojima se razmišlja. Jednostavno, mi u stvari do ratnih zločina dolazimo kada otklonimo sve ostalo jer se tek onda stiče mogućnost suočavanja s tim. Dokle god se bizarne, morbidne i perverzne stvari dešavaju u našem svakodnevnom životu iz dana u dan, mi

se ne možemo suočiti sa ratnim zločinima. I zbog toga sama priča o ratnim zločinima ne mora da bude interesantna, ali ona će nužno doći kada sve ostalo što je nenormalno u našem okruženju bude jednostavno iskorenjeno. Eto.

Emina Bužinkić: Hvala. Raba.

Raba Gjoshi: Ja sam Raba Gjoshi, iz mreže aktivistkinja „Nisma ime“. Htela sam da naglasim ulogu mladih u suočavanju s prošlošću. Najbolji način da se to uradi, po mojoj oceni, a bazirajući se na rad mreže aktivistkinja „Nisma ime nē Kosovē“, jeste kazivanje istine. Često čujem da se kaže: „Ja ću kazati svoju istinu, a ti kaži svoju“. Ja, zajedno sa drugima, ne slažem se s tim, jer smatramo da postoji samo jedna istina.

Mi moramo biti uporni da bismo kazali istinu, ali istovremeno moramo iskazati i naš odnos u odnosu na tu istinu. Mi možemo imati različitih iskustava od te istine, ali u stvari postoji samo jedna istina i ona se mora osnaživati i kazati. Jedini način da mladi u tome uspeavaju jeste kazivanje te jedine istine. Mislim da je to najbolji način da oslobodimo taj segment društva od ideologije koja je vodila do one „moje istine i tvoje istine“, što je dovelo do posledica koje mi danas doživljavamo. Hvala vam.

Emina Bužinkić: Hvala, Raba. Ajša.

Ajša Hadžibegović: Ja sam skoro zaboravila šta sam htela da kažem. U svakom slučaju htela sam da se vratim na ulogu mladih. Svidjelo mi se pomenuto u jednom od uvodnih izlaganja, da bi uloga mladih trebalo da bude da postavlja pitanja. Ali sam onda razmišljala šta, kako mi to radimo. Super nam ide. Postavljamo pitanja negde do četvrte-pete godine, onda već kreću da govore da je to previše pitanja, „saznaćeš kad porasteš“, znamo svi tu priču. Na šta hoću da stavim akcenat? Naše društvo ne uči mlade da postavljaju pitanja, ne uče nas da imamo kritički osvrt na bilo šta što nam se dešava i bilo šta što nam se plasira. Bilo koja informaciju prihvatamo ili ne prihvatamo, ili nas ne interesuje, a ako nas interesuje - to je to. A pri tome imamo situaciju, recimo u Crnoj Gori, konkretno mogu reći, da se stalno vrši neko ispravljanje istorije. Ja više ne znam koju istoriju učim ja, koju je učio moj brat, koju uči sadašnja generacija. Da, to znači kome kako odgovara, tako pišemo nove udžbenike i nove stvari se uče. Samo sam htela kratko da

ostavim to otvoreno pitanje kako da se mladi sjete da pitaju, odnosno kako da ih ohrabrimo, kako da budemo ti koji će postavljati pitanja onda kada se čini da je sve u stvari jasno, a verovatno nije.

Emina Bužinkić: Cvijeta.

Cvijeta Senta: Pa mislim dok je došao red na mene ja sam se već nekako pogubila, ali...

Emina Bužinkić: Morate početi pisati bilješke.

Cvijeta Senta: Da, da, jesam, jesam, ali daleko je to bilo. Ja sam se htijela referirati na ono što je ona govorila o tome da roditelji ponekad ometaju cijeli proces. Ja bih se tu nadovezala s time da i država isto tako ometa cijeli ovaj proces jer ima nekakvu svoju utvrđenu putanju, one tračnice po kojima ide, i cijeli taj birokratski aparat. Mislim da je tvoje pitanje, Emina, bilo na koji način mladi mogu da doprinesu cijelom ovom procesu i ja bih rekla da je to moguće jednostavno dijalogom. Time, onim što mi sad ovde radimo, razgovaramo, smišljamo načine i puno će mi biti zanimljiviji zapravo drugi dio. Jako se veselim tome, a i ručku. Ponekad država djeluje na taj način da jednostavno ne omogućava mladima da imaju taj dijalog. Za mjesec dana će na Fruškoj Gori biti seminar koji se zove *Yu-dialog program, Future status of Kosovo i Future cooperation among Serbs and Kosovars*, mislim da ne treba prevoditi, i ja znam zapravo koliko je teško Kosovarima sa UNMIK-ovim dokumentima da dođu bilo gdje u Srbiju. Znam jer sam radila isto sa njima i znam kako je bilo teško ishoditi sve te dokumente i propusnice i da dođu do Zagreba. Jednostavno, mislim da je to isto velika zapreka, da je velika zapreka zapravo državni birokratski aparat i ono što on radi.

Emina Bužinkić: Hvala. Edin. Pa Jan Zlatan.

Edin Čolić: Dobro, valjda će ostati nešto vremena za Jana, ja sam pokušao da vodim bilješke.

Emina Bužinkić: Edine, molim te, samo manje od minute imaš.

Edin Čolić: Dobro, ne nikako neću govoriti više od pola minute, ostaviću mjesta i za narednog. Ovo je ona dobro rekla. Znači, ima jedna stvar, država, i ja bih se samo nadovezao na to. Ja bih voleo da nešto kažem o nečemu drugom, što je usko vezano za državu, a to je društvo. Država i društvo, moramo razlučiti ta dva pojma. U društvu stoje uzroci i za ovo što se nama desilo. Naše društvo 1990. godine nije bilo spremno da prihvati demokratiju i demokratija je pala na prvom ispitu, na prvim demokratskim izborima, kada je to društvo izabralo vlast koja je napravila raspad države i dovela do ovoga. Znači, ono što je zadatak mladih po meni, to je odgovor na pitanje, vratiću se na to kasnije, jeste da promene to društvo i da rade na menjanju tog društva. Društvo je fenomen, neko ko studira sociologiju zna šta je to i sve se promene u društvu ne mogu dešavati brzo, znači da mi sednemo, napravimo zaključke, rezultat, formula, to su prirodne nauke. Društvo, pravila u društvu su procesi i ti procesi traju jako dugo i ovo je početak nekog procesa. Ako govorimo o riješenju i o traženju rješenja, ne moramo, ne smijemo ulaziti u zamke da pričamo kako je danas teško i kakva je danas politička situacija, ko danas vodi koju državu, to ne ide. I to je ono što mi treba da radimo ovde. Jan Zlatan je to jako dobro rekao. Jedan od osnovnih problema sa kojim ćemo se susresti ako krenemo u tom pravcu jeste suština, znači čime mi sada to popunjavamo taj proces na primjeru istorije. I zato se slažem sa ovim zbog čega smo danas ovde, pokušati na ovaj neformalan način naći fakte. Ne smijemo više nikad dozvoliti da istoriju i istinu pišu političari, fakte treba da pronalaze ljudi koji će se baviti time na ovaj način, neformalan, istoriju treba da pišu historičari na osnovu fakta koje treba da pronađemo, kao što sam već rekao, a političari treba samo da vode državu i u stvari treba da zakonima u parlamentu dignu ruke, da u knjige oficijelne istorije uđe rezultat vašeg rada i našeg zajedničkog rada za pet ili deset godina. Zbog toga i jesam danas ovde. I to mi se sviđa što je Jan primjetio. Šta je cilj ovog sastanka? Da sada ne odlutamo, „hajdemo napraviti projekte, hajdemo nešto...“ Nevladine organizacije su super, ali ja mislim da to ne bio dalo rezultat. Cilj ovog današnjeg sastanka su konsultacije. Mi treba da konsultujemo ljude koji imaju projekat, ljudi znaju šta hoće. Ljudi prave istraživanja o zločinima po tačno utvrđenim kriterijima, metodama, mi koji trebamo to kao mladi, kao jedan važan deo tog projekta, dajemo svoje mišljenje i pomažemo na jedan način koji će doći kasnije, kada dođe rezultat, finalni papir vašeg rada na 1.000 strana ili na web stranici ili na CD-u. Mi treba tada da to implementiramo, to će biti za nekoliko godina, mi više nećemo biti mladi, bićemo nosioci našeg društva. I zato je naša odgovornost velika i to je u stvari najteži dio. A šta podrazumeva ta implementacija? Pa podrazumeva da te neoficijelne konsultacije i neoficijelno

traženje istine pretvorimo u oficijelno. Ja kao političar, neko drugi kao dio nevladinog sektora. Znači, kada ja jednog dana ne budem više lider mladih, kada Andrej ne bude mladi lider, kada Vlada ne bude mladi lider, neka postoji dio društva koji može da na demokratskom ispitu ne padne, da se možemo složiti da kažemo: „OK, ova istorija koju smo mi radili deset godina, ovo je prihvatljivo za nas i hajde sada na osnovu toga da pravimo nešto za budućnost.“ I sad ću zaključiti. Pokušavam da budem koncizan, ali jako je teško, ima milion stvari koje sam zapisao, tek sam prvi red počeo. Znači u tom procesu implementacije nemojte da pričamo o manjini i većini. Mi nismo manjina. Svako društvo ima dva posto ljudi koji upravljaju tim društvom i svijet tako funkcioniše. Ne može da vlada državom 50, 90 posto ljudi. Oni mogu da glasaju za neke ljude koji nešto osmišljavaju. Ukoliko imamo dobru ideju i znamo šta hoćemo, ukoliko znamo da postoji negde na vlasti u bilo kojoj državi isti ovakav krug ljudi, možda i manji, koji upravlja državom, onda treba da ih identifikujemo i da se borimo protiv njih. Znači, dvije manjine u stvari se uvijek bore za vlast nad većinom a i to je tako uvijek funkcionisalo i uvijek će funkcionisti, čak i u demokratijama. Nažalost i u stvari to jeste poenta svega. Sudionici, stvarno vas propitujem, mnoge prvi put vidim koji su za ovim stolom budu tu. Onog trenutka kada budemo na pozicijama da možemo nešto da uradimo za našu državu, za naše društvo, za pet do deset godina, i kada budemo osetili da je to trenutak kada će se svijet lomiti između nacionalizma i nas koji smo alternativa, a mi jesmo alternativa, onda ćemo u stvari pokazati da li vredimo ili ne vredimo i da li sve ovo što radimo ima smisla ili nema smisla. Da li su ovo uzalud protraćene godine ili smo našli pravu soluciju za budućnost. Hvala.

Emina Bužinkić: Hvala ti, Edine. Isključite mu mikrofon. Jan, molim te, vrlo kratko.

Jan Zlatan Kulenović: I ja se kao i Cvijeta slažem za ovaj drugi blok, s nestrpljenjem ga očekujem kad ćemo konkretizirati nešto. Ovde bih samo probao sistematizirati četiri stvari koje mislim da su ne zaključci nego četiri dileme ili principa o kojima smo govorili. Prvi, govorilo se o nivoima. Spomenuti su regionalni, lokalni, nacionalni. U Makedoniji smo dobro čuli specifične stvari koje mislim da postoje i u drugim zemljama, ja mislim da nije pitanje ili-ili nego je i i-i. Dakle, mislim da bi možda prvi princip bio lokalni, apsolutno, a mi to i radimo u krajnjoj liniji, kao i na primjeru onog malog mjesta u Irskoj ili gdje već. I ovo što radimo na nivou cijele države, odnosno ovde je posebno u fokusu regija, mislim da ne može biti isključeno ništa od lokalnog.

Druga dilema je bila manjina ili većina, odnosno pokušaj izazova od strane Andreja da li će biti nekakve plebicitarne većine. Ja bih rekao da to nije dilema. Za mene je druga stvar važna, a to je jedna linija procesa povećanja. Znači, nije mi bitno u ovom trenutku da li će to biti manjina ili većina, nego da mi konstantno u narednom dugoročnom periodu imamo što više ljudi koji imaju drugačiju svijest i informacije. Treće, da li je to pokret ili nešto drugo? Ja mislim da je iluzorno govoriti o tome da će to biti jedan unificirani pokret, nego ćemo imati jednu drugu riječ koja se meni jako sviđa, a to je *sinergija*, odnosno kombinacija komplementarnosti svih ovih organizacija. Mojih 20.000 mladih, imenom i prezimenom, koji su u zadnjih pet godina prošli neku edukaciju, iz gradova Bosne i Hercegovine, pa od Omladinske inicijative do ove. Kroz tu komplementarnost mislim da se može postići određeni efekat, naravno u nekom dugoročnom procesu. A šta je onda naš cilj? Naš cilj je onda više na neki način usmjeriti pažnju kako linkovati, kako bolje uvezati te različite akcije koje imamo, da one zaista mogu sinergijski napraviti efekat. I četvrto. Bojim se da uvijek idemo sa jednom malom greškom, a to je da promatramo iz svoje kabine situaciju, a da imamo jaz između realne slike. Šta je realna slika? Vlado je dobro krenuo sa kontekstom. Kontekst je sledeći. Jedna XY prosječna osoba u Bosni i Hercegovini budi se ujutru, ide u školu gdje su na I spratu hrvatska djeca, a na II su bošnjačka i pauza za odmor im nije u isto vrijeme da se ne bi slučajno miješali. Nakon toga upali televizor i tu govori političar kako su ugroženi, ugroženi, ugroženi, i tako svaki dan. Nakon toga uključi roditelje i dobije istu informaciju: „Nemoj se ti slučajno igrati sa tom djecom!“ Nakon toga odlazi u crkvu ili džamiju, gdje se naravno pojavljuje ponovo ista ideologija. Nakon toga gleda utakmicu na televizoru i vidi na stadionu majice sa Mladićem ili, ne znam, transparent „Nož, žica, Srebrenica“ ili nešto treće, nebitno. I pored toga ide u obrazovni sistem gdje se naravno govori, na žalost, o jednoj, drugoj ili trećoj istini, odnosno, što bi rekla Ajša, kao neki završetak. Ne razvijaju se razine kritičkog mišljenja, tako da on svakako jeste u situaciji da može samo primati informacije, a nažalost ne može da ih analizira ili da ima neki svoj feed back na sve to. E, to je realna slika mlade osobe koja je znači od prve minute do zadnje u konstantnom ambijentu koji je protiv svega ovoga o čemu govorimo. Zato kad govorimo o svemu ovom, treba sinergijski razvijati pojedine elemente kao što je većina vas i rekla, od obrazovnog sistema, i od medija. Ali o tome ćemo popodne.

Emina Bužinkić: Hvala, Jane. Kenan.

Kenan Uštović: Moje ime je Kenan, ja ću se truditi da budem što kraći iako sam iz političke partije, pošto vidim da je ovo nikotinska kriza uhvatila pola sale. Ja ću se samo nadovezati na par stvari koje je Mario rekao, a to je da treba krenuti sa edukacijom djece od malih nogu. Šta možemo? Ne možemo mi sad mijenjati generaciju koja je našeg godišta, a koje već, kao što je Jan rekao, već imaju nešto, imaju nešto što im je usađeno, što mi jako teško možemo promijeniti. A šta uraditi s onim rasadnikom, da se tako grubo izrazim, djece koje nemaju nikakvo znanje ni mišljenje o toj temi, odnosno o ovoj temi o kojoj mi razgovaramo. Njima treba dati kvalitetne, odnosno ne samo kvalitetne nego i tačne, informacije koje oni treba da prime i da usvoje, a ne da neko drugi sa netačnim informacijama nastoji da im uđe, tako da kažem, u mozak i njihovo razmišljanje, i nametne im nešto što u suštini nije istina. Moramo djelovati prije onih koji žele da djeluju nepravilno. Znači moramo, mora se djelovati, moraju se djeci dati kvalitetne informacije jer samo tako, s kvalitetnim tačnim informacijama, djeca mogu ići dalje, mogu biti naša budućnost. Mi te informacije već svi imamo sad. Mi smo manjina, kao što je ovde dosta učesnika reklo, ali ona većina ima već zasađene te informacije, teško ćemo ih prenjeti, moramo ih menjati iz korjena. Znači, to je teži jedan put, a mislim da imamo lakši put, da djecu od malih naučimo znati šta je prava istina. Hvala.

Emina Bužinkić: Hvala, Kenane. Lidiya.

Lidiya Zeković: Sad, kad sam konačno dobila mikrofon, čuvajte se. Ja sam htela samo nešto da pomenem vezano za problem koji vidim, a to je problem generacija. Ovaj održivi razvoj, pa održivi mir ili taj trajni mir, možemo tako da ga nazovemo, podrazumeva i stalno govori o generacijskoj solidarnosti. Međutim, kako je danas stanje, kakvo je stanje u stvari oduvijek bilo i šta je generacijska solidarnost, kad nama kažu da smo mi budućnost, da su mladi budućnost. Ja baš više nisam ni mlada, ali u stvari kad se kaže „mladi i budućnost“, to znači da smo mi sad na snazi, a vi ćete u budućnosti. Kad ni vi ne budete mladi, je li tako? Tako da mladi zapravo treba da budu pasivni, da ne rade ništa i u svemu tome treba da nađemo svoju ulogu. Ono što je meni bitno za ovu raspravu, to je da su zločini učinjeni upravo u ime mladih i da je na mladima da vide šta će sa tim i kako će sa tim da se nose. Kako ćemo mi da se suočimo sa stvarima koje su

učinjene u ime naše generacije i šta ćemo da radimo po tom pitanju? Druge generacije odlučuju u naše ime šta nama treba i kako nama treba i otuda i naša odgovornost za to.

Emina Bužinkić: Hvala, Lidija. Jelena.

Jelena Kuzmanović: Hvala. Sad je jako teško bilo šta reći na ovo. Ono što sam htjela da napomenem, a to se nekako provuklo kroz cijelu ovu diskusiju, jeste da kada su u pitanju mladi uopšte, i kada je u pitanju tema suočavanje sa prošlošću, mislim da je jako bitan direktan pristup, ono što se kaže face to face, direktan razgovor sa ljudima, gdje možete da otvoreno razgovarate i da čujete i druge argumente, i drugu stranu i da pokušate na argumente odgovoriti, na ono u šta ljudi vjeruju i u šta su na kraju krajeva dobili od drugih. Neko je spomenuo da je zločin vanvremenska kategorija. Ja se slažem sa tim, ali s druge strane smatram da je vrijeme jako bitan faktor i da treba djelovati u što skorije vrijeme jer ne zaboravimo sve one ljude koji su direktno bili pogođeni zločinima. To su dakle porodice žrtava, zatim u okviru tih porodica žrtava postoje mladi ljudi koji žive pogođeni onim što se desilo, direktno trpe posledice, tako da ne možemo reći da mladi ljudi nemaju na neki način uticaja. Oni u stvari imaju, ali vrlo malo, mada u suštini trpe jako puno posledice onoga što se desilo, a tu su svakako i njihove porodice. To sam htela reći, nekako da se podsjetimo otprilike i na mlade koji nisu trenutno sa nama, a koji su direktno pogođeni onim što se desilo u prošlosti.

Emina Bužinkić: Hvala. Miloš.

Miloš Damjanović: Konačno da dobijem i ja reč. Ja sam Miloš iz Kosovske Mitovice, predstavljam nevladinu organizaciju CCSD i najpre bih da se nadovežem, odnosno da iskažem prihvatam ideju, apsolutno se slažem sa kolegom Edinom i njegovim stavom da istoriju treba da pišu istoričari, s obzirom da sam student istorije. Ne samo zbog toga, nego i zbog kompetentnosti jer su istoričari upravo oni koji se školuju za to i koji znaju na koji način mogu da dođu do određenih činjenica, pa samim tim donose činjenice koje se odnose na počinjene ratne zločine i slično. Naime, zna se da svaki istorijski, politički proces i događaj, fenomen ili pojava imaju različito tumačenje, ali činjenice su jedne. Istina je jedna. Uvek je bilo različitih tumačenja i uvek će ih biti, ali ne treba da dozvolimo da se činjenicama manipuliše. Činjenice su veoma bitne

upravo zbog toga da bi se neke buduće generacije mogle složiti sa prošlošću, jer bez otkrivanja činjenica ne može biti ni suočavanja sa prošlošću. Sada bih da se nadovežem na prethodni govor kolegice Jehone, najpre da ukažem na jednu grešku koju je ona načinila. Naime, SSD kao srpska nevladina organizacija na severu Kosova bila je partnerska organizacija NGO Integri u organizovanju projekta za pronalazak istine, za suočavanje sa prošlošću i upravo je to organizovano na području severne Kosovske Mitrovice, koja je jedino multietničko urbano mesto na prostoru Kosova i Metohije, jer na severu Kosovske Mitrovice zajedno žive predstavnici srpske, albanske, turske, romske i drugih zajednica. Tačno je da na čitavom prostoru Kosova i Metohije postoji atmosfera straha i atmosfera 90-ih godina, ne samo na severu Kosova, ali smatram da je bolje da neko društvo bude podeljeno, kao što je to slučaj recimo sa Kosovskom Mitrovicom jer je to jedini način da se jedna od zajednica obezbedi, odnosno sačuva, kao što je bilo sa severnom Kosovskom Mitrovicom. Upravo da nema te podele, da nije došlo do te podele, srpska zajednica na Kosovu i Metohiji ne bi ni ostala, bar što se tiče Kosovske Mitrovice. U ostalim urbanim sredinama na Kosovu i Metohiji, kao što znamo, ne živi srpski narod, a upravo u tom slučaju bolje je doći do podele u zajednici. U tom slučaju postoji neko rešenje, postoji mogućnost da dođe ponovo do reintegracije između zajednica. Manje su šanse, recimo, da dođe do reintegracije zajednica u slučaju kada je jedna zajednica potrebna i kada se ne mogu obezbediti uslovi za povratak te zajednice i za njenu reintegraciju na Kosovu i Metohiji. Još nešto bih se nadovezao na reči gospodina, kolege Edina. On je rekao...

Emina Bužinkić: Samo kratko.

Miloš Damjanović: Da, hvala, to je pred kraj sam. On je izjavio da je za obezbeđivanje prava nekoj zajednici potrebna sloboda. Ja se s tim apsolutno slažem jer bez obezbeđivanja sigurnosti i slobode ne može biti ni integrisanja bilo kojih prava koja imaju i individue i zajednica. Naime, znamo, svi smo svesni da srpska zajednica na Kosovu i Metohiji nema slobodu ni kretanja, ni slobodu govora, ni izražavanja, ni slobodu jezika. Hvala.

Emina Bužinkić: Hvala lijepo. Milica.

Milica Milić: Ja nisam sada još govorila tako da je super što sam dobila reč. Ovo me je mislim malo nateralo da ne mogu da se uzdržim a da ne komentarišem. Nekako mislim da mi kao nove generacije možda treba više da razmišljamo o tome kako da u budućnosti, na primer, razbijemo neke stereotipe. Mene interesuje i tema o kompetentnim istoričarima, pa bih ja sad na tu temu da istoričari treba da pišu istorijske udžbenike diskutovala tri dana, ali dobro, to možda možemo u pauzama za ručak. Ono što sam ja htela da kažem jeste da ne bih volela da ove konsultacije, odnosno da suočavanje, svedemo na jednu temu, tj. da se mi bavimo temom suočavanja, stalno sad to govorimo, šta to nama znači za budućnost i tako dalje. To je proces i nekako mi se čini da sam sad ja među poslednjima koja će govoriti, pa sve vreme pokušavam da smislim na šta najvažnije treba da odreagujem. To nije izolovan fenomen, pa se mi bavimo na fenomenološkom nivou tim fenomenom: „Pa kako ćemo mi sa tim, pa šta bismo mogli, pa šta ne bismo...“ Prosto, to je proces i on se dešava. Ja ne mislim da mi možemo da biramo vreme kada ćemo početi to da radimo i kada ćemo prestati. Prosto mislim da suočavanje kao proces nema kraj, a mislim da mi nismo ti koji treba da definišemo kada će to početi. To se dešava i čini mi se da je akcenat, koji je bio na tome šta nama lično znači, koja je naša uloga i odgovornost kao generacije mladih ljudi, u stvari skrenuo sa činjenice da to jeste proces koji se dešava. Meni je jako opasno da govorim o tome da postoje specifične sredine u kojima nije baš zgodno i gde bi otvaranje te teme bilo kontraproduktivno. Ispada da možda još uvek nije vreme, da mi treba još sto puta da sednemo ovako na konferenciji, pa da pričamo o tome, da saznamo što više. Ja verujem da ćemo mi za deset godina biti pametniji, ali je pitanje šta sa stvarnim ljudima, šta sa podacima i to je Jelena ja mislim, po prvi put tokom ove diskusije otvorila, šta sa činjenicom da su desetine hiljada ljudi i dalje nestali, šta sa stotinama hiljada ljudi koji su direktne ili indirektno žrtve tih užasa koji su se dešavali. Prosto, da li ćemo mi izaberati vreme kada ćemo se jednog dana probiti i reći: „E, danas je vreme da mi počnemo da se suočavamo sa prošlošću.“ Da li žrtve treba da čekaju neko idealno vreme koje neće izazvati kontraproduktivne efekte u određenim specifičnim sredinama, pa da progovore istinu o tome šta se njima dogodilo tokom 90-ih godina u tim ratovima. To nas prosto onda vraća na priču kako svi mi ovde doživljavamo odgovornost. Ja sam odgovorna ne zato što sam doživela prosvetljenje, spoznala sam istinu o tome šta se dogodilo, nego sam zato odgovorna što kad sam spoznala nešto, počela sam da radim. I prosto, ako je nama svima zajednički cilj da prenosimo istinu, to jest činjenicu o onome što se dogodilo u prošlosti, onda moramo da shvatimo da je zapravo proces suočavanja sa prošlošću to kada meni neko iz Vukovara kaže: „Da li znaš ti

šta se desilo u Vukovaru?“, ja samo kažem: „Da, znam zato što sam svesna toga“, a nemam tu suštinsku potrebu da kažem: „Pa dobro. A šta ste vi nama uradili za vreme Drugog svetskog rata u Jasenovcu?“ I to je suočavanje sa prošlošću. To ne znači da ćemo mi ovako još deset puta sedeti na konferencijama, da postanemo prijatelji, da kažemo: „Mi smo se sad pomirili zato što smo se suočili, a suočili smo se tako što smo razgovarali o tome i svi imamo neko mišljenje koje se u manjoj ili većoj meri podrazumeva“, nego prosto mi treba nešto da činimo.

Emina Bužinkić: Hvala, Milice. Sada je 13:14, mi završavamo u 13:15. Za reč su se javili još Marija, Miroslav i Nataša. Ja predlažem da naprosto kažete nešto o ovome u sledećoj sesiji jer se sada moramo uputiti prema restoranu. Ja bih vam htjela zahvaliti na vrlo otvorenoj i bogatoj diskusiji, zaista brojnim sugestijama i primerima koje ste ovde iznjeli i ne preostaje mi ništa drugo nego samo reći da želim da se ovo nastavi i u sledećoj sesiji popodne. Hvala vam.

Razmatranje mogućih regionalnih instrumenata i inicijativa za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima u kontekstu dostojanstva žrtava i odgovornosti počinitelja

Moderator: Andrej Nosov, Inicijativa mladih za ljudska prava

Andrej Nosov: Dobar dan. Žao mi je što moram da prekinem vaše verovatno zanimljive razgovore, posle ovog ručka svima je teško da se vrate u salu i da nastavimo ovu debatu. Ja sam Andrej Nosov iz Inicijative mladih za ljudska prava i moj zadatak je da ovu drugu današnju sesiju naše debate moderiram. Naslov naše sesije je *Razmatranje mogućih regionalnih instrumenata i inicijativa za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima u kontekstu dostojanstva žrtava i odgovornosti počinitelja* i ja ću samo na početku dati mali uvod. Samo ću ponoviti jednu od čini nam se veoma važnih rečenica izrečenih danas ovde, koja će sigurno ući u zaključke, a to je da ako mladi nemaju odgovornost, za zlodela počinjena u prošlosti pošto u to vreme nisu mogli na to da utiču, postoji odgovornost mladih ljudi prema budućim generacijama za utvrđivanje činjenica. I zapravo iz tog razloga stalno govorimo da mladi imaju odgovornost da postavljaju pitanja, da traže odgovore i da stalno u društvima u kojima žive vrše pritisak da činjenice budu

utvrđene i saopštene javnosti. Isto tako, postoje neke činjenice koje su već utvrđene, neke od njih su opšteprihvaćene, a neke od njih pogotovo u društvima iz kojih dolaze počinioци nisu prihvaćene kao relevantne. Govorim pre svega o činjenicama utvrđenim presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju ili eventualno nekim od presuda u procesima koji su vođeni pred domaćim sudovima. Ja ću vas sad zamoliti, dakle prva i osnovna stvar je da budemo što konkretniji u mehanizmima koje budemo predlagali i o kojima budemo razgovarali. I zapravo prvo pitanje koje bih ja ovde otvorio, a spomenuo ga je maločas Jan, na neki način i Vlada i svi drugi, odnosi se na pozitivni pristup, odnosno na komunikacijsku strategiju u odnosu na iznošenje činjenica, tako da zapravo je ključno pitanje kako da ove činjenice koje se budu eventualno utvrđivale pred nekim telom dopru do sve većeg broja pre svega mladih ljudi, pošto se danas fokusiramo na mlade, ali i na čitavo društvo. Tako da evo sad otvaram raspravu po ovom prvom pitanju. Jan.

Jan Zlatan Kulenović: E sad, pošto je ovo kreativni prilaz, ja imam metodološki problem. S obzirom da bi trebalo nešto proizvesti u obliku konkretnih mjera i svega toga, a ima nas jako puno, bojim se, iako pretpostavljam da će biti neki follow up nastavak ili već na nekim drugim nivoima rasprava o ovome, da ovaj oblik diskusije sa 30-40 ljudi neće baš biti efektan, a ni efikasan u smislu proizvodnje nekih stvari. Tako da ne znam koliko je u ova dva sata, koliko je predviđeno, moguće prebaciti se u neke manje grupe ili tematske ili već kako bilo, bilo šta da bi se nešto konkretiziralo. Bojim se da ćemo ovdje dotaći neke glavne mjere koje smo već čuli, principe neke smo možda dali. Evo, ja ovde imam šemu nekih mojih ideja za koju bi trebalo izdvojiti verovatno desetak minuta za detalje, onda dopune i tako dalje, tako da ne znam koliko je sad od strane organizatora izvodljivo promijeniti metodologiju, odnosno ostaviti ovako, a onda da neki follow up bude konkretniji. Pa mislim da ću se onda javiti.

Andrej Nosov: Nataša.

Nataša Kandić: Nataša Kandić. Pa to što si ti već osmislio, imaš neku ideju, treba da nam govoriš o tome. Ono što mi planiramo kasnije je da 29. oktobra imamo konsultacije sa organizacijama za ljudska prava i mi ćemo pozvati nekoga sa ovih konsultacija da učestvuje u tome. Sledeće konsultacije su sa organizacijama za ljudska prava. 6. i 7. decembra, planiramo

Treći regionalni forum i onda će jedna sesija sasvim sigurno biti posvećena ulozi mladih u čitavom tom procesu u odnosu na utvrđivanje činjenica. Znači, imamo dovoljno vremena. Da smo se podělili u radne grupe, ne znam da li bi svi mi mogli da dođemo do nekih boljih rezultata. Ono što ja imam utisak da je svima bilo strašno potrebno jeste upravo da se razvije neki, da kažem, duh grupe, da mogu svi slobodno i otvoreno da razgovaraju. Zato mi i ne idemo na manje grupe, mislili smo da je ovo taman ta grupa od 30-35 učesnika, da je to dovoljno. Tako da hajde da se krećemo u tome, ima dovoljno vremena. Ako se neka vrlo konkretna ideja iznese za deset minuta, onda će ostali moći da se nadovezuju, da nadopunjuju, mogu da idu dalje u odnosu na ono što je već predloženo. Nemojmo se ograničavati na to da kažemo: „E sad nemamo vremena, nego 'ajmo sad na brzinu.“ Ima vremena, a biće i sledećih konsultacija na kojima ćemo razvijati ideje. Verovatno će doći period kada ćemo, npr. sledeće godine, raditi u nekim malim grupama, manjim od ove.

Jan Zlatan Kulenović: Da ne idemo u dijalog o metodologiji, prihvatam taj dio i možemo nastaviti dalje. Što se tiče mojih prijedloga, onda ću ja probati da budem što koncizniji, samo da dam neke pravce. Moja sugestija za organizatore jeste da ako će se raditi na ovom materijalu, da bi bilo izuzetno dobro napraviti jednu projektnu matricu da li po oblastima, da li po stakeholderima, zavisno od diskusije koja bi se mogla nadopunjavati i od strane ljudi koji rade drugačije projekte, a nisu danas ovdje. Jer, opet kažem, ako se držimo nekog principa sinergije i usklađivanja svih ovih različitih projekata koji možda već postoje, da bi to možda bio koristan zahvat. E sad, što se tiče nekoliko oblasti, ja mislim da je ova diskusija koju smo svi vodili jako dobro markirala koje su to institucije, koje su to oblasti, koji su to akteri koji imaju ulogu i direktan efekat na mlade ljude, dakle verovatno bi sljedeći korak bio šta uraditi sa njima. Što se tiče obrazovanja ili obrazovnog sistema, ja bih definitivno tu stavio akcenat i rekao bih da je riječ, kao što je Ajša spomenula, dakle o totalno novom konceptu i postavljanju drugačijih nastavnih ciljeva u smislu razvoja kritičkog logičkog razmišljanja što se možda nas direktno sad ne tiče, ali je bitna vještina da bi ljudi mogli biti aktivni u ovoj oblasti. Posebno mislim da bi bilo jako dobro naknadno razviti neke alternativne curriculume, dakle nastavne planove, programe, posebne jedinice. Napraviti to, to je možda jedini princip, sve ove aktivnosti o kojima govorim, najvažnije je da budu, a neko je spomenuo, prilagođene mladima ili youth friendly u izrazu i obliku. Dakle, da ne ponavljam tu istu frazu, odnosi se na sve što je spomenuto kao aktivnosti, to

znači od određenih nastavnih jedinica koje se mogu napraviti i u koordinaciji sa korišćenjem dokumentarnih filmova, raznoraznih oblika i metoda koje će biti zanimljive mladima, a koje će na različite načine obrađivati ove teme. I treba probati izlobirati, naravno, pedagoške zavode i ministarstva nadležna da to bude ili kao neformalna nastavna jedinica ili praktično u velikom broju škola u zvaničnom programu. Druga stvar koja je meni zanimljiva. Mi smo radili jedno malo istraživanje da mladi u Bosni i Hercegovini, koja je izrazito multikulturalna bez obzira na sve efekte sukoba, nemaju pojma niti bazično znanje o verskim zajednicama drugih osoba, dakle ni ključne termine čak nisu znali. Tako da smo mi napravili jednu malu anketu, pa smo pitali, ne znam, šta je minaret i sl. Dakle, uzeli smo različite termine iz pravoslavne, katoličke i islamske vjeroispovesti, gdje su oni, vjerovali ili ne, sve moguće gluposti i sve druge stvari govorili, i gdje je upravo to neznanje jako u vezi sa strahom, fobijom, predrasudama i svim drugim negativnim stvarima. Ja vjerujem da se bacanje određenoga negativnog prema verskim zajednicama ne bi desilo da imaju više znanja. Dakle, da se vratim...

Andrej Nosov: Jane, ja se izvinjavam. Samo ću zamoliti da se fokusiramo na temu. U svakom slučaju, sve te aktivnosti o kojima ti govoriš, odnosno mehanizmi...

Jan Zlatan Kulenović: Ja govorim da je bitno obrazovanje, samo dajem konkretan primer.

Andrej Nosov: OK, OK, samo da bi svi drugi imali prilike da isto govore.

Jan Zlatan Kulenović: To je sad metodološki problem vezan za vreme. Mediji, dakle, opet cijeli dijapazon različitih aktivnosti koji se mogu ostvariti, od talk show emisija, dokumentarnih emisija i tako dalje, outreach aktivnosti... Mislim da je, recimo, stimulacija mladih da se bave ovim temama izuzetno bitna kroz takmičenja, kroz različite vidove, od muzike, umetnosti, crtanja, bilo čega gdje će obrađivati te teme. Recimo, u jednoj školi u Sijetlu u Americi postoji sekcija koja se bavi genocidima u svijetu, dakle srednjoškolci koji imaju nastavnika proučavaju situacije od Ruande do ne znam čega, ali su stimulirani dakle da se bave tim stvarima, daje im se prostor. Takođe, mislim da smo zaboravili djelimično univerzitetski nivo, odnosno veliko bogatstvo ovdje sada i činjenica i institucija koje imaju sve ove materijale za NB programe i neke druge istraživačke programe. Te činjenice treba da se maksimalno koriste i da se neka nova

generacija budućih magistara počne interdisciplinarno baviti ovim stvarima. I završno što ću reći, neko je spominjao i kampove, konsultacije iz Hrvatske ja mislim, spomenuti su nacionalni kampovi. Dakle, ponovo pokrenuti aktivnosti koje se bave direktno ili indirektno ovom temom, a na jedan način blizak mladima. Ako bi se realiziralo sve to zajedno, onda bi moglo biti nekog efekta. Dakle, ovdje nije riječ o ili-ili. Po meni se sve ovo treba desiti zajedno, simultano, da bi neki efekat zaista i bio napravljen. S obzirom da vremena nemamo, tu završavam, ako želimo ozbiljno raditi, to mora biti neka više kreativna radionica sa manjim brojem ljudi, tematski možda vezana da bi zaista imalo smisla ovo što sam rekao.

Andrej Nosov: OK, imamo Ivana, on se javio još ranije. Samo još jednom da ponovim, bitnije je ovo prvo, to je kako da mi postupamo s činjenicama koje budu eventualno utvrđivane pred nekim regionalnim mehanizmom odnosno nekim telom, kako da one dopru do što većeg broja ljudi, kako da stvorimo jednu pozitivnu atmosferu u kojoj su ljudi spemni da slušaju o pošlosti.

Ivan Novosel: Ja sam ove regionalne konsultacije shvatio na način da smo se mi sad ovdje okupili iz zemalja bivše Jugoslavije i da želimo raditi na regionalnom nivou. Mislim da se možemo složiti oko toga da ako postignemo tu razinu svjesti o potrebi i napravimo taj dio suočavanja sa prošlošću u Srbiji, a ne napravimo u Hrvatskoj, nismo napravili ništa, ili obrnuto. Ili, ne znam, uzmimo neke druge zemlje. Znači, trebamo raditi na regionalnom nivou. Ali, za to nam treba neka strategija. Mi smo imali jedno predivno iskustvo u Osijeku pre dva tjedna, gdje smo došli tamo, slušali ovaj uvodni dio, nakon toga smo se podjelili u grupe, što je odlična stvar jer su iz toga izašli neki projekti. Jer smo mi razgovarali, jer smo dobili te projekte. Ovo je sad super stvar jer smo sada pričali o svemu tome, ali mislim da bi bilo bitno da danas ovdje, jer ipak smo mi predstavnici i nevladinih organizacija koje se bave mladima iz zemalja iz kojih dolazimo, predstavljamo regiju koja ima ne znam koliko stanovnika, uopće to nije bitno koliko mladih, mislim da je nama bitno da mi definiramo danas neke ciljeve, da odredimo strategiju, na koji način ćemo raditi. Znači, ako imamo strategiju na regionalnom nivou, trebamo se raspršiti na nacionalni nivo. Na nacionalnom nivou postoje organizacije koje se nalaze u svakoj zemlji. To su Documenta, to je Mreža mladih Hrvatske u Hrvatskoj. To je Fond za humanitarno pravo i Inicijativa mladih za ljudska prava iz Srbije. Ispričavam se. To je niz organizacija koje djeluju u pojedinim državama. Mi bismo ovdje danas trebali načelno dogovoriti što želimo. Jer ova

rasprava vodi sada u tom smeru. Jan je imao super ideje i sve je to super, ali on je iznio sad te ideje i mi smo ih saslušali, ja od toga nisam apsolutno ništa popamtio i one mi apsolutno ništa ne znače. Ja ne kažem da ja mogu sve te njegove ideje primjeniti u Hrvatskoj. Ali neke mogu definitivno. Mogu uzeti ideju i bitno je da mi surađujemo na toj ideji, bitno je da stvorimo plan na koji način ćemo raditi. Prva točka oko koje bismo se mi danas trebali bazirati jeste ta da stvorimo nešto temeljno, nešto na čemu ćemo graditi daljnji plan. I nakon toga podjeliti se u nacionalne grupe i hajdemo, ljudi, raditi. Znači, dosta je bilo govorancije, treba se primiti posla. OK, ciljevi su nam to, to, to i to, na koji način ćemo ih razriješiti. Imamo organizacije koje nas mogu povezati, sada definirajmo.

Andrej Nosov: Ja samo molim da se javljate za reč.

Ivan Novosel: Glavni cilj zbog čega smo ovdje je to da naša društva suočimo sa prošlošću. Mislim da to dosta jednostavno zvuči.

Andrej Nosov: Samo momenat, evo dajem Nataši ponovo reč.

Ivan Novosel: Da li mogu samo dovršiti dok sam u toku misli? Da. Stvar je u tome da bismo morali danas definirati na koji način mi to želimo, da se podjelimo u grupe, da nas podjele osobe koje su za to zadužene i koje to žele raditi jer su se pokazale u tome, da nam daju neke inpute, da zajednički radimo kao tim. Znači, da stvorimo te ideje, da nabacamo te ideje, neki brain storming, nakon toga ćemo razrađivati te projekte, dogovarati se sa kolegama iz regija jer nam je bitna regionalna suradnja. Tu nismo svaki za sebe nego smo svi zajedno u istom košu i trebamo zajednički djelovati ako želimo rezultate, jer onda vaš rad na terenu nažalost pada onda u vodu, a skupljali ste te podatke, ne znam otkud ih vadili, klali se sa državom i ne znam s kim sve ne. Jer ono što vi radite, što ćete raditi sada sa nevladinim organizacijama, što ste radili sa medijima, piscima, glumcima, ne znam s kim ste već radili i s kim ćete raditi, to apsolutno ništa ne znači ako i mi kao mladi ne damo doprinos tome nečim jedinstvenim što smatramo da treba ovoj regiji. Na koji način ćemo to definirati, ako oko toga postoji konsensus.

Andrej Nosov: OK, Nataša.

Nataša Kandić: Ja mogu samo kratko da pojasnim. Znači, kad smo krenuli sa ovim konsultacijama, imali smo jednu viziju, imajući iskustvo drugih u slučaju bivše Jugoslavije. Smatrali smo kako možemo da utvrdimo činjenice o prošlosti, da postoji taj merodavni zapis, ako imamo regionalni pristup, ako imamo neko regionalno telo koje će se baviti utvrđivanjem činjenica. Nema utvrđenih činjenica, postoji deo nekih činjenica koje su utvrđene, ali one su delom prihvaćene, delom nisu. Potrebno nam je, znači, neko telo koje će utvrditi činjenice o svim masovnim zločinima, telo koje će stvoriti jedan javni regionalni prostor za glas žrtava. Da bi se došlo do toga, do nekih preporuka o tom telu, moraju da se sprovedu široke konsultacije. Mi smo krenuli od toga da se u ovakvim uslovima kakvi postoje u državama bivše Jugoslavije moraju sprovesti prvo te konsultacije u okviru civilnog društva. Da vidimo šta kažu različite grupe u okviru civilnog društva, kako oni vide to regionalno telo, čime sve treba da se bavi to telo, ko treba i na koji način da utvrdi to telo, koju vrstu činjenica da utvrđuje, koji će tu deo imati glas žrtava, pa onda treba da vidimo kako da sada dobijemo podršku unutar civilnog društva. Ovo što su konsultacije, danas sa mladima, pa ćete vi učestvovati u sledećim, to je opet vrlo ograničen broj učesnika u svemu tome. Znači, treba da vidimo kako ćemo proširiti tu koaliciju, kako ćemo reći da smo sproveli konsultacije u okviru civilnog društva, da je u tome učestvovalo, ne znam, 5.000-10.000 učesnika, da su to naše preporuke, i onda tražimo podršku i od Saveta bezbednosti, tražimo od Evropske zajednice, tražimo od Saveta Evrope, tražimo tu podršku koja bi bila značajna u odnosu na nacionalne vlasti. Eto, znači, imamo mi neke ciljeve. Ne radimo mi ne znam kakve projekte, projekti su nam vezani za to kakvu u stvari podršku da dobijemo. Ja ne pristajem na to da smo manjina, stvarno ne pristajem, ne mislim da smo manjina. Mi smo manjina u tome što imamo jednu jasnu sliku, viziju o tome u čemu je čija odgovornost i zašto je šta važno u odnosu na budućnost. Samo smo u tom smislu manjina, a inače u onom što je potrebno, što je važno u odnosu na društvenu potrebu utvrđivanja činjenica, nismo. Ja mislim da svaki roditelj koji ima decu misli da je to važno zbog njegove dece, zbog dece njegove dece, zbog budućnosti.

Andrej Nosov: Hvala Nataši, Ivan samo kratko hoće da odgovori.

Ivan Novosel: Samo dvije sekunde. Nisam ja mislio da istog trena sada moramo iz glave sipati ne znam kakve projekte zbog toga što vaš posao nije još uvijek završen i biće završen u nekom periodu kad će biti, ali mislim da je bitno da...

Nataša Kandić: Ne, ovo je naš zajednički posao.

Ivan Novosel: Da, ali vaš posao je što se tiče istraživanja, ali mislim da bi sada naš posao, ako ste nas već zvali da zaključimo, trebao biti da krećemo laganim koracima za vama. Znači da učimo uz vas, od vas, ali da se opet to na neki način vidi, da probamo. Ne trebamo sad mi pisati te projekte, nego da probamo formulirati neke ideje, što bismo mi htjeli, neku strategiju. Ja sam prvi protiv toga da se stvari nabacaju, da se ide odmah provoditi bez ikakve strategije, bez ičega. To je loše, to je kontraproduktivno, ali mislim da je potrebno da uz vas radimo neki paralelan posao od nižeg nivoa. Jer mislim da na taj način vi imate puno veći efekt nego mi, a mislim da radimo kao partneri. Znači, svima nam je to u interesu. Hvala.

Andrej Nosov: Hvala, Ivane. Ja sad ovde imam spisak. Jehona.

Jehona Serhati: Hvala. Htela bih da se osvrnem na nekoliko konkretnih metoda, bazirajući se na iskustvo koje imam oko ove teme. Što se informisanja tiče, i najpre stanovništva za odvijanje jednog takovog projekta, smatram da su kampanje promovisanja veoma značajne, da odigravaju jednu veoma značajnu ulogu. Posebno slogani, koji na primer, obuhvataju u celosti cilj tog projekta, kako bi asocijali stanovništvo. Znači, taj projekat sa tim sloganom i svaki slogan, svaka kampanja promovisanja, treba da budu nastavljeni i da se ne obustavljaju kada se kod stanovništva primećuje spremnost za saradnju ili kada je očigledno da se stanovništvo uključuje u projekat. Dakle, da se ne prekida taj oblik promovisanja sa takvom vrstom slogana, nego da se nastavlja sa tim. Recimo, konkretno mi se svidela „Nisma ime“ Inicijative mladih za ljudska prava. Krenula je jednim vrlo dobrim sloganom. Isti se odnosi na većinu mladih. Mnogi od mladih izražavaju spremnost da učestvuju, da postanu deo tog projekta i te kampanje. Kako se to postiglo? Organizovani su, na primer, razni izlasci koje su mladi, osim što su ih koristili da provedu jedno lepo veče, koristili i da upoznaju ljude koji tu rade. Primer za to je inicijativa MJAFT (u prevodu: DOSTA) iz Albanije. I oni su učinili mnogo promena što se lokalnog nivoa

tiče, zbog te vrlo dobro organizovane kampanje koju su imali. Smatram da je to veoma značajno. Jedan slogan koji se stvara ili jedna kampanja treba da se nastavlja, da se ne stane. Kako najpre prođeti u NVO? Civilno društvo je veoma malo informisano o ovoj temi. Kako onda najpre prodirati u civilno društvo? Smatram da se preko civilnog društva lakše prodire i kod stanovništva, posebno kod stanovništva koje je veoma malo informisano. Prvi korak koji valja učiniti bio bi istraživanje u cilju identifikacije i otkrivanja mesta koja su najmanje informisana. I ukoliko intervenišemo u tim mestima koja su manje informisana, smatram da bi uspeh bio daleko veći nego kada bismo bili površni, obilazeći mesta koja su manje-više informisana o ovim pitanjima. Na primer, urbane sredine su daleko informisanije o ovim pitanjima od ruralnih mesta, gde je moguće da se ne zna ni koncept. Tako da smatram da bi intervencija korak po korak bila daleko korisnija. Mislim da je za to potrebno vreme, ali da je potrebna i saradnja. Neko treba da krene. Sa onim ko bude uspešan u stvaranju kampanje može se razmeniti iskustvo. To može biti NVO ili pojedinac, nije važno. Može je započeti i samo jedan pojedinac, a da se zatim uključi veći broj ljudi. Ali sve zavisi od toga kakav je početak. Ukoliko je početak uspešan, mislim da će to biti prihvaćeno od većine stanovništva, posebno od strane mladih koji su veoma spremni. Takva spremnost je u znatnoj meri primećena kod projekta „truth finding“, čiji sam ja koordinator. Stanovništvo je bilo veoma zainteresovano, tj. posebno albansko stanovništvo. Što se srpskog stanovništva i manjina koje žive na Kosovu tiče, smatram da će se i to postići ukoliko se saraduje sa potrebnim organizacijama. Ukoliko imamo odgovarajući stav, mislim da neće biti većih problema, ali naravno da je potrebno mnogo vremena i posvećenost. Hvala.

Andrej Nosov: Hvala, Jehona. Ja ću vas zamoliti da budemo kraći i da budemo precizniji i konkretniji. Vlada Milovanović. Dakle, kako i na koji način stvoriti pozitivnu atmosferu u kojoj bi se prenosile društvu činjenice utvrđene pred nekim regionalnim telom.

Vladimir Milovanović: Jasno mi je, da. Moram priznati da mi je to pitanje malo konfuzno koncipirano, ali poenta je sledeća. Mislim da gubimo previše vremena u nekoj vrsti samodovoljnog problematizovanja koje je nekako cilj samo po sebi i da je već puno vremena izgubljeno do sada u stvarima koje su se mogle rešavati. Čini mi se da sa vremenom koje dolazi ove teme o kojima danas razgovaramo nekako ostaju van konteksta svakodnevnice, što je vrlo precizno opisao kolega Jan Zlatan. Jedan deo odgovornosti, koji se tiče suštinskih promena

odnosno zaista menjanja i stvaranja atmosfere u kojoj je moguće razgovarati o tim stvarima, zavisi od političkih partija, odnosno od onih političkih partija koje se zalažu za koncept suočavanja sa prošlošću. Ja ne znam kakva je situacija u drugim zemljama, verovatno slična kao u Srbiji. U Srbiji je taj broj sveden na 220.000, plus gore desetak-dvadeset hiljada. To je fakat. U tom smislu trebalo bi se ili orijentisati na rad sa političkim strankama, odnosno sa omladinom političkih stranaka, bez obzira što omladine političkih stranaka, koliko god bile specifične i progresivne, nekako predstavljaju jednu vrstu rasadnika takvih političara. Prosto se oblikuje roll model određenog specifičnog balkanskog političara i tu nema baš previše prostora za intervencije, ali jedno rešenje jeste u radu na tome. Drugo rešenje jeste u interakciji, nenametljivoj interakciji mladih ljudi u regionu. Prosto mislim pre svega na kulturnu interakciju. Samo mala digresija. Zanimljivo je to istraživanje koje se pojavilo nedavno. Rađeno je neko istraživanje o kulturnim potrebama stanovnika Srbije i Makedonije, dosta je reprezentativno i prvi put je rađeno, a može se preneti na ostatak regiona. Po njemu, 80 posto ljudi u regionu nikada nije pročitao knjigu, 69 njih aktivno sluša narodnu muziku, 79 procenata je izjavilo da najviše slobodnog vremena voli da provodi ispred televizora, a 15 posto ispitanika je reklo da mrzi umetnost. Mrzi umetnost. I sad, to je kontekst, znači to je kontekst. Oni u tim novim temama mogu da čuju stvari koje nemaju veze sa stvarima o kojima mi danas govorimo i oni iz novina, iz tabloida mogu da pročitaju stvari u kojima se Nataša naziva najrazličitijim imenima i u kojima se ljudi prosto linčuju na naslovnim stranama. To je kontekst. Mislim, prosto, mnogo smo pametni za kontekst u kome živimo.

Andrej Nosov: Hvala. Marko. Mikrofon. I samo molim sve da se predstave, dakle i pored toga što ja kažem.

Marko Veličković: Marko Veličković. Znači taj specifičan cilj u okviru ove inicijative treba da bude sužavanje prostora za manipulaciju činjenicama, odnosno za relativizaciju toga šta se desilo. U tom smislu ja ne sumnjam, verujem da će to telo da prikupi dokumentaciju koja sama po sebi neće moći da bude dovoljna ukoliko nije plasirana na pravi način. Bilo je neko istraživanje, na primer, posle onog snimka „Škorpiona“, to je bio jedan događaj koji je suzio, dosta je suzio prostor da se dalje manipuliše time. Ali i posle toga 80 posto ljudi je izjavilo da je čulo za ono što se dogodilo u Srebrenici, da je čulo za to, da 60 posto veruje da se to zaista desilo i 43 posto je

reklo da misli da je to zaista zločin. Znači, treba naći taj mehanizam kako da se plasiraju te činjenice do kojih treba da dođe ta komisija, do kojih je već došla, kao i Fond za humanitarno pravo kroz dugogodišnji rad. To je sad pitanje i ove javne debate. Naravno, ona ima tu funkciju da uključi što veći broj ljudi koji će biti saveznici, koji će u budućnosti biti saveznici u tom smislu da mi kao omladinske organizacije u okviru svoje grupe plasiramo te informacije, da što je više moguće uključimo to kao deo odgovorne omladinske politike, da su tu ljudi iz kulture, iz medija, koji će kad god imaju priliku da utiču na javnost, to zaista i učiniti. Da svaku situaciju na kojoj su prisutni, na nekoj tribini, u nekoj emisiji, koja god da je tema, uvek može da se ta politička dimenzija ubaci, pogotovo kad je kultura u pitanju. I konačno, ako se obezbedi ta međunarodna podrška, znači ako međunarodna zajednica konačno prihvati to kao činjenicu, to širi mogućnost, mislim da sad sredstva informisanja nisu samo ograničena na ta nacionalna tela tako da će ljudi sigurno lakše vremenom shvatiti da je istina za ceo svet ono što se ovde i dalje prikazuje kao ekstremizam.

Andrej Nosov: Hvala, Marko. Za sada ima osam prijavljenih govornika, dakle sada je Naim Leo Beširi, a Milica je sledeća po ovom redu koji ja ovde imam.

Naim Leo Beširi: Meni nije dobro, tako da ću ja skratiti. Kaže se *Razmatranje mogućih regionalnih instrumenata i inicijativa za utvrđivanje i kazivanje*. Ja bih se fokusirao na ovo kazivanje i ponovo, kao koleginica Jehona, pozvao bih se na svoje iskustvo budući da dve godine i više radim sa srednjoškolcima i studentima, tačnije organizujem seminare na kojima predavači rade sa njima na suočavanju sa prošlošću i verujem da bi nam ciljna grupa trebalo biti srednjoškolci i to prva, druga, treća, četvrta godina, budući da su oni u tom trenutku u fazi stvaranja nekog mišljenja i u fazi kada zapravo kreiraju svoje mišljenje i svoj stav. Obično srednjoškolci u tom periodu treba da imaju, čuli su da treba da imaju mišljenje, pa ga imaju, i onda je pitanje kakvo je to mišljenje. Mislim da bi trebalo da se obrati pažnja na srednjoškolce budući da će oni jednog dana doći ovde gde smo sada mi i verovatno će govoriti o onome o čemu mi želimo da oni govore. Tako da neću reći ono što je trebalo da kažem u prvom delu jer nisam dobio reč posle ručka. Hvala.

Andrej Nosov: Hvala, Naime. Milica Milić, potom Miroslav.

Milica Milić: Milica Milić, Inicijativa mladih. Nekako mi se čini kao da već u samom startu imam neke primedbe na te konkretne ideje, rešenja, odnosno projekte i ciljeve po projektima. Mislim da nije poenta našeg današnjeg susreta to i čini mi se kao da se opet držimo nekih opštih mesta i tačaka, kao mi ćemo sada da napravimo strategiju da se promeni sistem obrazovanja, pa ćemo da lobiramo u Ministarstvu prosvete. Nama iskustvo govori da mi u prvom delu razgovaramo da li smo mi tolika manjina koja se ne vidi, ali ipak nismo manjina. Ja ne verujem da smo zanemarljivi, ali ne mislim da imamo mi, kao generacija mladih ljudi, moć da to uradimo. I onda ako to sebi postavimo kao cilj, pitanje je da li ćemo išta da uradimo, s obzirom da bih ja sada potpisala da znam da nemam moć da to uradim ovde u Srbiji. Ali šta je druga stvar i šta je ono čime mi možemo i treba da se bavimo? Treba da stvorimo prostor u kojem će se osetiti potreba da se o toj priči govori. Ja mislim da to prvenstveno treba da bude uloga mladih u regionu. To znači da je nama glavni cilj, odnosno glavni zadatak, to da ovu priču približimo novim generacijama, to jest mladim ljudima koji na direktan način nisu bili u vezi sa ratnim dešavanjima iz prošlosti, da im prilagodimo tu priču na način da prosto nove generacije shvate da to jeste deo njihovog života i da je važno da ih ta tema interesuje, da motivišemo mlade na aktivizam, na temu koja je bitna za sve nas iz čitavog regiona i za generacije mladih koje imaju šanse da menjaju društvo, da promene sistem, da kažu konačno *ne* toj groznoj prošlosti koja nam se desila. Prosto ne znam koji je primer. Mi smo se trudili da lobiramo u ministarstvu, pa nismo uspeli, ali alternativni način je da radimo sa đlačkim parlamentima, pošto u Srbiji postoji telo koje je nezavisno i koje je formirano od tog vrhovnog nivoa, odnosno od samog sistema ove države. I ja ne mislim da mlade ljude ovo danas ne zanima, ova priča, naše iskustvo govori da ih itekako zanima, samo prosto nije imao ko da im se obrati na tu temu i, s druge strane, niko im nije prilagodio tu priču i sveo na nivo koji je razumljiv osamnaestogodišnjacima, šesnaestogodišnjacima u Srbiji. Govorim „u Srbiji“ zato što imam iskustvo o tome. I treća stvar, mislim da aktivizam mladih na ovu temu može poprilično da promeni stanje stvari, jer smo sad svi mi ubeđeni da mladi ovde samo slušaju narodnjake i ništa drugo... Mi smo uspeli da u 27 gradova u Srbiji lepimo plakate koji su imali naslov *Vidim, znam, tražim... Mladića u Hag* i mislim da se to do sada nikada nije desilo u 27 gradova u Srbiji, a to su radili mladi ljudi koji su shvatili da ta tema prosto jeste deo njihovog života i da žele neke stvari u tom smeru da promene.

Andrej Nosov: Hvala, Milice. Miroslav, a nakon toga Kenan.

Miroslav Mandić: Zdravo, ja sam Miroslav iz Omladinske organizacije „Odisej“ iz Bratunca. Prvo da vam kažem svima, kad sam dolazio ovde nisam očekivao ovoliki broj učesnika, mislio sam da će biti manje i meni je sad drago što vas vidim ovoliko i hoću da vam kažem da sam čuo dosta interesantnih za me razmišljanja. Ja bih htio da podijelim sa vama jedno svoje razmišljanje, ne znam koliko je vama interesantno ali volio bih da čujem i druga, različita razmišljanja. Čini mi se da mladim ljudima u regiji država bivše Jugoslavije nedostaju informacije. Da mnogi mladi ljudi žele u stvari i da se bave mirovnim aktivizmom, ali da im nedostaje prava informacija. Moje mišljenje je da bismo mi mogli da lobiramo svi kod svojih država, znači kod svojih ministarstava, da se napravi neka institucija, mislim da ništa nije nemoguće, koja će biti zajednička za sve ove države. I koja će se baviti istraživanjem, a isto tako u kojoj će mladi moći da saznaju ono što se dešavalo u bliskoj prošlosti. Ne znam kakva bi to institucija mogla da bude, ali čini mi se da bi trebalo da se bavimo tom bliskom istorijom. Čuo sam negde letimično da se u školama ne uči bliža istorija, da ne bi trebalo da se uči bliža istorija. Ja mislim da bi upravo trebalo da se uči ta bliža istorija malo više. Moje mišljenje je da bi trebalo da postoji neka institucija koja će se baviti istraživanjem, a u isto vreme pružati korisnu informaciju mladima. Mislim da, da bi se time i rasprava uopšte o suočavanju sa prošlošću podigla na viši nivo, da bi bilo mnogo više rezultata. Toliko, hvala.

Andrej Nosov: Hvala, Miroslave. Kenan, a nakon toga Antonela.

Kenan Uštović: Moje ime je Kenan, pošto je napomenuto da se moram opet predstaviti. Mislim da imamo jedan problem sa ovim dijelom našeg današnjeg skupa, taj što piše da od pola tri radimo moguće regionalne instrumente, a mi se još nismo dotakli kako treba toga, osim što je Jan spomenuo svoja četiri koraka. Mislim da bi se trebalo malo više vratiti na te same instrumente i odrediti, ako smo odredili ciljeve, ciljnu grupu. A ako je ciljna grupa u ovom slučaju sa ovim sastankom naglašena, mladi ljudi, onda moramo razviti komunikacijsku strategiju kako se približiti mladima. Moramo odgovoriti na neka ključna pitanja u vezi sa tim kako sve te bitne činjenice koje mi imamo predstaviti mladima na najbolji način da oni to usvoje. Instrumenti su jako bitni, mislim tako će se zvati, džaba je ako mi imamo informaciju ako je ne znamo prenijeti.

Prijenos informacija i komunikacijski kanali su ovde možda najbitnija stvar. Dosadašnji pogrešni komunikacijski kanali u suštini doveli su nas do ovog da imamo pod navodnim znacima više istina u više regija. Tako moramo odgovoriti na pitanja koja se u ekonomiji nazivaju četiri W, kada, kome, koliko, koji. To je veoma važno. Kome usmjeriti tu strategiju, rekli smo mladima. Kada, kad budemo sve one informacije doveli do te mjere da kažemo: „Sad je najbolji trenutak da se to uradi.“ Ako krenemo s nekim poluinformacijama ili polučinjenicama, mislim da nećemo daleko dogurati. Ali iako su naše kolege mladi ljudi, mislim da mogu prepoznati nešto što se njima implementira kao dobro za njih i da će oni to prihvatiti na najbolji način. Znači, veoma je važna ta strategija i mislim da je sada treba više potencirati u našem razgovoru u ovom dijelu programa, a ovo što smo do sada razgovarali ostaviti iza sebe. Implementacija, implementacija, još jednom naglašavam, jako je bitna, treba praviti instrumente, treba pokazati, staviti na papir, što je kolega Ivan rekao, raditi neke brain storming aktivnosti. Pitanje je koje aktivnosti su najbolje u ovom trenutku da se urade kako bi se proširila ova grupa ljudi, pa da na sledećem sastanku imamo tri ovakva kruga mladih ljudi koji razmišljaju na taj način da se ovo treba stalno širiti i širiti. Hvala.

Andrej Nosov: Hvala. Ja bih samo dodao na sve ovo nešto što može da bude dobro uputstvo, a to je da se govori o regionalnim instrumentima i inicijativama u kontekstu dostojanstva žrtava i odgovornosti počinitelja. I to treba da nam bude, pored toga da su nam ciljna grupa mladi u ovoj raspravi, važan element kada referišemo. Sada je na redu Antonela, onda Jelena.

Antonela Balić: Zdravo, dakle ja sam Antonela Balić, najviše volim govoriti ispred svoga imena, često puta ne želim da se u tom smislu odredim u ime organizacije. Konkretno kad govorimo o utvrđivanju i kazivanju istine, mislim da bi bilo značajno da postoji regionalno tijelo i da bi bilo mnogo važno da su članovi i članice iz svih zemalja, entiteta ili već kako bi se organizacione jedinice nazvale. Zašto? Zato što je jako važno da bude regionalno i da u njemu budu stručnjaci iz svih zemalja kako se mladi, a i ljudi uopšte, javno mnjenje, ne bi mogli kolebati pred finalnim rezultatima. Dakle, da ne bi dolazilo do relativizacije u smislu da nije naš niko bio tamo, da je to neko drugi napisao. Tako obično biva kada su inostrane organizacije uključene, tipa da nam je nametnuto spolja od nekoga kome je interes, tako da ja mislim da je zbog toga jako važno da budu lokalni ljudi uključeni u tom tijelu i da upravo ti ljudi imaju podršku javnog mnjenja iz

regiona, iz države, entiteta iz kojih dolaze. Upravo zato da bi se kasnije sa rezultatima moglo ići pred javnost u svojim teritorijama, kako bi se prepoznalo ono što bude zaključeno na kraju kao nešto što odgovara svim ljudima. Hvala.

Andrej Nosov: Hvala. Jelena.

Jelena Kuzmanović: Ja ću se samo izviniti ukoliko se budem ponavljala u odnosu na moje kolege. Uglavnom, nekako već otprilike imam osjećaj da postoji potreba za definisanjem nekog regionalnog tjela koje će se baviti pitanjem prošlosti, samo bih se ja opet vratila na to da li ćemo mi raditi na utvrđivanju činjenica i na kazivanju tih istih činjenica. Nekako mi je to ostalo, da postoje određene činjenice koje su utvrđene, ali mi se čini da nije u potpunosti rešen i način kako to najbolje prezentovati. Pošto smo predstavnici mladih i radimo sa mladima, onda bismo mogli govoriti o načinu na koji to možemo predstaviti mladima. Neko je već provukao da je jako bitno da ono što predstavljamo mladima bude prilagođeno tome da oni mogu najbolje shvatiti i razumeti stvari o kojima govorimo. Bitnost regionalnog pristupa ja ću samo naglasiti kroz jedan primer, a to je emitovanje snimka, neko je već spomenuo, egzekucije koju su izveli „Škorpioni“ koji definitivno ima regionalni efekat bar što se tiče Bosne i Hercegovine. Ja svakako mislim da je bitno, ako govorimo o regionalnom principu, da imamo neku specifičnost svake nacionalne jedinice. Dakle, svaka država, bez obzira što ima nekog udjela u prošlosti, ima neku specifičnost, neku stvar koja je različita u odnosu na drugu i to je otprilike ono što sam htjela da kažem.

Andrej Nosov: Hvala. Agon, a onda Anamarija.

Agon Maliqi: OK. Biću veoma kratak. Stvar je u tome da mi stvaramo mogućnost da se prizna istina i da se otkrije istina o onome šta se u prošlosti desilo. Mislim da osnov našeg pristupa mora biti ono što je ranije ovde rečeno od strane Simona, dakle treba da se stremlji izvoru problema, što znači da je problem kontekst. Milica se ranije bavila time – koliko smo mi moćni da promenimo taj kontekst i, razume se, da je naša moć ograničena. Međutim, treba polaziti od toga da je izvor ovog problema društveni kontekst u kojem živimo. Ima nekih stvari koje mi, kao civilno društvo, možemo da opipamo i koje su konkretne, a koje su pomogle da se društvo lakše suočava s prošlošću. Ja vidim da među onim stvarima preko kojih mi možemo da pomognemo jeste, na

primer, i stimulacija kritičke misli kod mladih. To se može učiniti kroz jedan oblik zvaničnog lobiranja za reforme u školskom sistemu. Može to biti nezvaničan oblik, recimo, kao organizacije tipa Human Rights Schools po školama, pa da se iste prošire i da budu češće. Jedna konkretna stvar, recimo, jeste da se uvede predmet o ljudskim pravima po školama, kao što je već ovde navedeno. Za nešto drugo bismo mogli lobirati i zapravo se i lobira, i mi u Prištini to činimo i mnoge organizacije, uključujući i Inicijativu, a to je sloboda kretanja u regionu. Promovisanje kretanja i kontakata na nivou regiona su stvari unutar ovog konteksta gde možemo da imamo određeni vid uticaja, da bi se kontekst promenio. Kroz otkrivanje onoga što se u prošlosti dogodilo biće prihvatljivo i počće da se bolje shvata od strane društva. Veliki problem u kontekstu u kojem živimo je, na primer, i teško ekonomsko stanje, ali to je oblast gde mi, kao civilno društvo, imamo minimalan uticaj. Hvala vam.

Andrej Nosov: Hvala. Anamarija, pa Martina.

Anamarija Sočo: Anamarija Sočo, Volonterski centar Zagreb. Samo da se fokusiramo, da se vratimo zapravo na Andrejevo pitanje o nekakvim komunikacijskim kanalima kojima u principu možemo doprinjeti do mladih. Meni su sada čisto pale na pamet dvije stvari. Mislim da je vrlo važno iznjeti nekakav adekvatan mehanizam unutar obrazovnog sustava kao prvo, nakon što bi to regionalno tijelo došlo do objektivnih činjenica koje bi se onda mogle dalje prezentirati. Mislim da je važno da se osigura adekvatna prezentacija tih činjenica mladima, kroz udžbenike, škole, na način koji će biti njima razumljiv, prihvatljiv, kritičan, izazovan i čisto mi pada na pamet da se napravi nekakav priručnik ili nekakav dodatak povjesnim udžbenicima, koji bi iznosio takve činjenice i koji bi bio uniformer. Jednom kad imamo činjenice, onda nije problem sve to staviti na papir, jer to je objektivno, to je istinito. I da se recimo on prevede na regionalne jezike i da to svi koriste kao nekakav priručnik, kao dodatak iz kojeg bi mladi mogli saznati zaista objektivne činjenice. Naravno, mislim da bi tu bilo puno izazova u prihvaćanju takvih alternativnih priručnika, ali dobro, to je druga priča. I moj drugi konkretni prijedlog, mislim da bi zaista trebalo iskoristiti potencijal interneta kao medija. Jasno nam je svima da mladi od cjelokupne populacije najviše koriste internet i mislim da bi to trebalo iskoristiti na način da se napravi nekakav internetski portal koji bi bio zanimljiv mladima, interaktivan, sad ne znam točno, ali

uglavnom koji bi prezentirao te činjenice koje bi iznašlo to regionalno tijelo. Eto, to su moja dva konkretna prijedloga. Pa možda možemo da nastavimo tim putem.

Andrej Nosov: Hvala, Anamarija. Martina, a nakon toga Jelena još jednom. Da, da, Martina, pa Dušan Kanazir.

Martina Globočnik: Ne, meni je zvučao genijalno podatak da 70 posto ljudi gleda televiziju, a da se nitko baš ne zanima za umjetnost i tako to. To je genijalno u biti. Ozbiljno, mislim da je genijalno zato što u ovoj regiji ima najmanje 25 televizija sa nacionalnom koncesijom, plus milion nekih manjih televizija, lokalnih, ovakvih, onakvih. I velik prostor je po meni samo televizija. Ja dolazim s jednog studija koji radi za HTV i Novu TV, koji surađuje sa cijelom regijom, to znači sa ljudima iz Bosne, Makedonije, Srbije i tako dalje, i radimo sada serijal emisija za mlade o mladima, odnosno mladi ljudi su radili te emisije i teme su bile dogovorene na nekim sastancima, od slobode suočavanja sa prošlošću i tako dalje. I mislim da su mediji, ne samo mediji elektronski nego i tiskovni mediji, isto jedna mogućnost da bi se ove teme postavile, ali ne da se sada izmišljaju neki posebni mediji i sve posebno, bla, bla, nego da se uzimaju mediji za mlade. A čitaju ipak negde u nekoj zemlji neke novine, ne znam „Tin“, „Klik“, „Svet“, ne znam kako ih zovu, onda da se nešto tu objavljuje i to je onda znači prilagođeno civilnoj publici umesto da se nameće ovim jezikom koji nije svojstven i nije prilagođen mladim ljudima. Tako da se to može iskopati, ima fakat studija koje se bave time, ima mladih ljudi i može se jednostavno postaviti nekoliko emisija. Mi smo čak hteli ići na niz emisija koje bi se bavile kulturom i tako dalje, ne. Znači inicijativa postoji. I čak znam da ljudi koji su vezani za B92 isto pokazuju neki interes. Tako da je možda jedan od izlaza ka formiranju i ka novooblikovanju i sama televizija.

Andrej Nosov: OK, hvala. Jelena je iz posmatračkog dela, odnosno pozivam posmatrače, posebno ljude koji su ovde iz Slovenije, pošto mi se čini da ih danas uopšte nismo čuli. Dakle, kako mislite da bi u Sloveniji trebalo reagovati, koje bi trebalo da bude učešće mladih iz Slovenije u odnosu na ovo regionalno telo i u odnosu na stvaranje te pozitivne atmosfere? Pa da čujemo i vas ako može. Jelena, izvoli.

Jelena Bubanja: Ja sam Jelena Bubanja, govorim u ime Omladinske grupe Helsinškog odbora za ljudska prava. Ja se izvinjavam kolegama, ali uloga posmatrača mi nešto ne ide. Maločas, kad ste spomenuli dostojanstvo žrtve, mislim da je to veoma važno i mislim da bi prvi korak uopšte u tom suočavanju trebalo da bude javno imenovanje svih mesta zločina jer se žrtve osećaju na neki način ugroženim kada niko ne priča o njima. To je zapravo bio jedan od mojih najjačih utisaka kada sam se vratila iz Bosne, kada sam razgovarala sa svojim drugovima koji su Bošnjaci iz manjih mesta gde su se desili zločini i koji su apsolutno besni i frustrirani zato što njih, kažu, niko ne pominje, da samo pominju veća mesta zločina kao što je naravno Srebrenica i tako dalje. Ali mislim da bi neka vrsta javne propagande, javno imenovanje svih mesta zločina zapravo bio taj prvi korak gde bi i žrtve dobile na neki način tu satisfakciju u celom regionu. To bi uticalo na obaveštenost, informisanost uopšte mladih jer ja naravno krećem od sebe, da do pre par godina nisam znala dosta mesta gde su se strašne stvari desile, u Bosni, Hrvatskoj i tako dalje, uopšte u celom regionu. Tako da mislim kad je kolega govorio da bi se mladi uključili, ali nemaju prosto te informacije, da je to zapravo i uzrok svega. Zato što ljudi uopšte nisu obavešteni, žrtve nisu dobile tu vrstu moralne satisfakcije i onda je to već problem. Pre nego što smo krenuli bilo šta da radimo, već imamo problem koji blokira dosta toga.

Andrej Nosov: Hvala. Dušan Kanazir, a nakon toga Maja.

Dušan Kanazir: Dušan Kanazir, LDP. Ja bih se vratio na ovo pitanje koliko nas ima i gde smo, ne zato što mislim da je preterano važno da mi sebe dobro procenimo, nego zato što mislim da je to odličan način da i povećamo to koliko nas ima i onda nešto uradimo. I s tim u vezi, mi koji smo iz političkih stranaka znamo dosta dobro da postoji neka izborna matematika koja se često koristi, to znači da postoji neki najuži krug aktivista, pa onda oni učlane neke ljude u stranku, pa onda taj broj opet pomnožimo s nekim pa dobijemo neke sigurne glasove, pa taj broj s nekim, dobijemo neke glasače koji izađu i to su neki glasovi koje stranka dobije, i to je neki sistem koji funkcioniše. Ja mislim da je taj sistem isto tako itekako primenljiv i ovde. Ne znam samo da li ćete se složiti sa mnom, meni se čini da što se ovog i sličnih pitanja uopšte tiče, postoji taj najuži krug ljudi, ali nam fali taj neki mali krug između. I postoje, naravno, oni ljudi koji nas uopšte ne shvataju. Ali nam nedostaje taj krug između, što bismo da smo politička stranka možda imali, neki sigurni glasači ili tako nešto. Mislim da je onda dobro pitanje nad kojim treba da se

zapitamo kako da dođemo do tih ljudi koji se donekle razumeju, ali ne u potpunosti. I mislim da tu političke stranke mogu da budu od ogromne pomoći. Znači, ako govorimo o ljudima koji potpuno razumeju ovo o čemu pričamo, to su definitivno ljudi koji su uključeni u rad nevladinih organizacija i oni ljudi u strukturama pojedinih političkih stranaka koji su se dovoljno istakli da ih šalju na neke seminare i tako dalje. Moj predlog bi možda bio nešto o čemu može da se razmisli, a to je neka šira edukacija ljudi koji su članovi političkih stranaka koje su već opredeljene za ovakav način razmišljanja i možda čak ljudi koji ne samo da su članovi, nego su u nekoj mreži kontakata tih političkih stranaka jer je to, ako ništa drugo, izuzetno efikasan način da dođemo do ljudi koji u nekoj meri razumeju sve ovo, ali možda ne dovoljno da bi našli energije da to objašnjavaju i drugim ljudima i njihovim poznanicima što ja mislim da je izuzetno važno. I drugo, ako govorimo o konkretnim instrumentima, ja opet mogu samo da vam govorim o situaciji u Srbiji. Mislim i nadam se da je to ipak malo bolje u nekim drugim zemljama iz regiona, ali mi imamo neke instrumenta koji zahtevaju institucije i to je obrazovanje, to je do neke mere nacionalna televizija i sve to o čemu smo pričali. Bar u Srbiji to država kontroliše i dok se ta politička struktura ne promeni, kontrolisaće. I onda u tom smislu, znači opet u Srbiji, Koštunica nikad neće pustiti da u školu uđe to nešto mnogo super, što će pokazati mladim ljudima suočavanje sa prošlošću i sve to jer je on itekako svestan da to njemu slabi moć. Ja se potpuno slažem, mi treba da na svaki mogući način pokušavamo to da uradimo, ne samo u školama nego i na svakoj drugoj strani, ali ne treba da zaboravimo da to nikad ne može da bude put do uspeha jer će te strukture moći koje postoje uvek imati ideju da nam uzdu malo popuste, ali ne dovoljno. A zašto će nas pustiti malo? Da bismo mi mogli sebi da kažemo: „OK, nešto se dešava, pucamo ovde, ne moramo da pucamo na drugu stranu“, i tu nas uhvate u klopku. Ono što se meni čini kao odličan, konkretan instrument za odgovornost za sve ovo jeste to što ako govorimo o tom širem kontekstu, i ta politika koja proizvodi zločine ima širi kontekst i to je ja mislim jedan kontekst izuzetne agresije, što oni ne mogu da se suzdrže da ne prave neke izuzetno glupe stvari. I naš odgovor na to može da bude instrument odgovora. To znači da kada ti ljudi koji stoje iza te politike odluče da urade bilo šta što je uz tu politiku, bilo da je to neki fašistički marš, bilo da je to proglašavanje sigurne kuće za ratne zločine, bilo da je to bilo koja od tih akcija, mi prosto treba da nađemo mehanizam da celo društvo, ne samo političke strukture, daju jasan odgovor na to. Ja mislim da je tu taj neposredan kontakt, što će mene neko lakše da ubedi da ja učestvujem u nekoj akciji protiv tih ljudi, a onda kad odem tamo, imaću priliku da vidim kakvi su to ljudi i

mного bolje da razumem o čemu se tu u stvari radi i mnogo bolje da nađem energije da se borim protiv svega toga što se dešava. I sa te strane, ako govorimo o regionalnom pristupu, možda ne bi bilo loše da razmislimo i da li je moguće da napravimo neke instrumente koji mogu da odgovore na ispađe tih ljudi koji su odgovorni za zločine i politiku koju oni podržavaju na regionalnom nivou. A kad imamo taj zločinački nacionalistički ispad u Srbiji ili u bilo kojoj drugoj zemlji, da nađemo odgovor koji će biti jači zato što dolazi iz celog regiona, ne samo iz te jedne zemlje.

Andrej Nosov: Hvala, Dušane. Maja, pa Ajša.

Maja Stojanović: Mi smo nekoliko puta pomenuli sad kontekst i čini mi se da se nadovezujem baš na Dušanovu priču vezanu za kontekst, a i na ove ranije priče, i ja nekako gledam skroz iz druge perspektive, nekako mi se čini da smo otišli u stranu u kojoj ja sebe nešto baš ne vidim. Kontekst o kojem pričamo, ja sam zaboravila postotke, ali 80 posto ljudi ne čita knjigu ili kako već ide, to je kontekst u kojem mi živimo, ali jeste i kontekst u kojem se neke druge stvari dešavaju. Znači, da vas podsetim: šta mislite koliko ljudi u regionu bi bilo za to da se istopolnim zajednicama dozvoli brak? To je taj isti kontekst, a to su neke teme u kojima se nešto dešava. Znači, mi imamo pozitivne pomake u tom smislu bez obzira što nemamo podršku, ne znam 100 posto, nemamo ni 30 posto stanovništva ako ćemo govoriti realno. Da li je potrebno i da li mi smemo da dozvolimo sada da mi sami sebi vežemo ruke tim kontekstom? Molim vas, treba da se na neki način odvažimo i da uradimo nešto što je van konteksta o kome pričamo. Trebamo da mi budemo ti koji ćemo poneti i dati neke nove ideje i da onda u principu očekujemo na osnovu tog konteksta da se menja ono što mi radimo. S druge strane, ja kad govorim, a stalno govorim o mladim ljudima, da mi kao mladi treba do nečega da dođemo, ja uvek osetim da sam ja tu na neki način hendikepirana, na tim seminarima, o čemu god da su. Zašto ja kao mlada osoba treba da razmišljam samo o tome šta mladi treba da misle? Zašto su nama, neko je malopre pomenuo, ciljna grupa mladi? Ja ne želim da meni budu ciljna grupa mladi niti da mladim ljudima u našem regionu budu ciljna grupa mladi. Zašto mi ne možemo da govorimo o svojim roditeljima ili profesorima ili bilo kome, šta mi očekujemo da se sada desi? Zašto moramo stalno da očekujemo da nas ti koji su stariji negde vode ili da mi nekako tim utabanim puteljcima već idemo? Možda mi možemo da odemo nekih dva koraka napred. Malopre si, Ivane, pomenuo da sad Fond radi nešto, pa to nisu oni završili svoj posao. Ja ne mislim da je to posao Fonda za humanitarno pravo

niti bilo koje nevladine organizacije koja, nažalost, jedina samo to radi. Pričali smo, čitali smo o tim nekim komisijama za istinu, ja ne znam, svi se nekako plašimo da to kažemo da li mi treba ovde da napravimo Komisiju za istinu i pomirenje ili ne treba. Da li moramo da čekamo da to državna institucija radi ili možemo da radimo nezvanično? Kao što smo videli, postojale su mnoge inicijative koje jesu bile nezvanične i koje su tek nakon tih izveštaja koje su u stvari dale, napravile neki pomak u tom društvu. Hajde da napravimo „SFRJ nikad više“. Hajde da vidimo da li će se kad se to desi taj kontekst o kojem govorimo na neki način promeniti. I zato ja mislim da možda ne treba da čekamo da vidimo šta će Fond raditi, da li će vršiti to svoje istraživanje, nego možda da mi kao mladi ljudi treba da iniciramo na neki način nezvaničnu Komisiju za istinu koja će da pozove Fond ili Vesnu ili neke ljude iz regona da budu tu i da doprinesu tom istraživanju. Malopre sam čula ne jedinu nego jednu veoma dobru stvar iz posmatračke grupe, a to je ideja za izlistavanje svih mesta žrtava zločina i mislim da je to veoma bitno. I mislim da mi treba neke konkretne stvari da radimo i na osnovu tih konkretnih stvari da nekako menjamo kontekst u kojem živimo. Da ne dozvolimo da kontekst menja nas, da idemo po tim utabanim stazama već da preskočimo za dva koraka Fond, da ne čekamo da sada budu te konsultacije sa organizacijama za ljudska prava. Zašto ne bi bila ova grupa ta koja će povesti tu priču koja u principu ima najviše uspeha i daje neke stvarne rezultate? Hvala.

Andrej Nosov: Hvala, Majo. Sada idemo dalje, Ajša, pa Mladen.

Ajša Hadžibegović: Ja bih pokušala da dam neki osvrt na tri stvari. Nisam sigurna koliko ću posle dobiti riječ ponovo. Jedna stvar jeste vezana za kontekst. Ja sam imala priliku da gledam film o Komisiji za utvrđivanje istine u Južnoafričkoj Republici i moram reći da prva stvar koja mi je pala na pamet jeste ima li šanse da mi ikad tako nešto uradimo. Prvo i zbog kulturoloških razlika. Znači prva stvar koja se tu javlja je javno saslušanje, gdje čovjek kaže šta je sve uradio, gde ga ljudi slušaju i imaju da kažem tu snagu da oprostite ili da ne oprostite, a da ne krenu. Mislim da smo svi svjesni da kod nas krvna osvjeta još uvijek postoji, htjeli mi to da priznamo ili ne. U tom smislu, meni je pitanje kako Komisiju za utvrđivanje istine, ako je to nešto što je prvi korak, prilagoditi nama. Šta je za nas Komisija za utvrđivanje istine? Da li takvo javno saslušanje, da li nešto što je u nekim manjim grupama, u nekim lokalnim zajednicama, gdje je prihvatljivo da ljudi iznesu i kao žrtve i kao počinioci zločina stvari koje su se stvarno dešavale? Druga stvar

koja je u kontekstu regionalnog, onoga što se pojavljuje, jeste pitanje legitimiteta tog instrumenta. U Južnoafričkoj Republici čovjek koji je vodio cijeli proces u stvari je bio neko ko je priznat i poznat. Kad se mi pogledamo, super smo, slatki, sjajni, da li smo mi prepoznati u našim zajednicama kao neko ko može da pokrene ova pitanja, da li smo prepoznati kao neko ko može ne samo da pokrene pitanja nego i da dobije odgovore i da ih analizira i da ih predstavi onda na način koji će biti prihvatljiv svim grupama? Govorim i o zločincima i o žrtvama. Znači, u tom smislu meni ostaje pitanje koga treba privući i ko djeluje dovoljno neutralno u regionalnom kontekstu da može dati negdje legitimitet ovoj našoj priči. I treća stvar, opet se vraćam na to šta je uloga mladih u utvrđivanju istine, neću pričati kako im onda približiti činjenice do kojih se došlo, pominjano je dosta oko obrazovnog sistema i sve, jeste kako doći do utvrđivanja istine. Taj prvi korak, pomenula sam ga i jutros, znači kako da mi postavimo ta pitanja. Mislim da je snaga u regionu. Znači, ako ja postavim jedno pitanje u Crnoj Gori šta je tačno bilo u Dubrovniku, dobiću jednu vrstu odgovora i to je to. Ali ako ga postavim u isto vreme i u Hrvatskoj i u Sloveniji i u Makedoniji, nema veze koliko je daleko priča o Dubrovniku i drugim republikama, te istine ili ti odgovori će se iskombinovati. I kad posle tog dana pitanja i utvrđivanja nekih činjenica imamo „dan odgovora“ koji daje perspektive ne samo iz Crne Gore šta je to bilo u Dubrovniku nego i svih ostalih regiona, to je nešto što može da pomogne, to je snaga regiona koja pomaže da možemo da utvrdimo istinu sa svih strana. I u tom smislu mislim da je ono što mi možemo da imamo kao regionalni instrument u smislu mladih i naše uloge taj „dan pitanja“ i traženja odgovora u smislu komunikacije i razmjene odgovora u regionu. Hvala.

Andrej Nosov: Hvala. Mladen, a posle toga Vlada Milovanović.

Mladen Živković: Mladen Živković. Neke stvari su mi se svidjele i to ću između ostalog pomenuti, a opet često se pominje neki širi kontekst. Ja mislim da je to realnost čitavog svijeta. Gledali ste Borata, Ali Džija, jednostavno ljudi su takvi, 70 posto ljudi je takvo, tako da to uopšte nije problem i mi živimo u svijetu koji ima vodu na česmu i struju. To je još jedna prednost. Sviđa mi se ideja o obilježavanju mjesta, vjerovatno ćemo mi pokrenuti neku inicijativu kada je u pitanju Herceg Novi zbog deportacije izbeglica koje su došle u Crnu Goru. Bošnjaci su došli u Crnu Goru jer nisu htjeli da stanu u Armiju BiH i mislili su da će tu biti bezbedni, a oni su ih deportovali u Republiku Srpsku. Pa to je to. Trebalo bi uraditi neku vrstu brošure koja bi mogla,

ako ništa drugo ono makar nevladinim organizacijama i njihovim aktivistima da im bude negdje nekad od koristi. To može biti mala brošura koja ne mora uopšte da nas upozna sa kontekstom, ja mislim da nas fakti, čisti fakti, brojevi upoznaju sa kontekstom. E sad, sjećam se da je postojao Radio-brod i na njemu su uveče bili oglasi gdje ljudi traže nestale. Kad bi se moglo to negdje naći, ti snimci jer ovaj to je isto kao i onaj snimak „Škorpiona“, mislim tu jednostavno čovjek shvati šta je rat. Za žrtvu. Sjećam se, nakon toga je naravno brat ugasio radio, da je žena tražila, zahvaljivala se čovjeku koji je objasnio i rekao gdje su joj ubijena tri brata, a tražila je da joj neko javi za četvrtog. To je bio Radio-brod, mislim da je neko iz posljednje Savezne vlade, iz te grupe Ante Markovića, imao tu stanicu. „Slobodna Evropa“? OK. Ali ne znam da li ste čuli neke od tih oglasa. I SFRJ je posle Drugog svetskog rata imala neku Komisiju. Sad ne znam kakva je to komisija bila, gdje su propusti bili, da li je to neko iskustvo koje se može koristiti.

Andrej Nosov: OK. Samo da napomenem da ja ovde imam još devet ljudi koji se javljaju za reč. Jesam li te prekinuo?

Mladen Živković: Ne, ja sam završio.

Andrej Nosov: Dobro, kaže Nataša da imamo vremena. Dakle, Mario je pre Vlade Milovanovića. Pa je onda Vlada Milovanović. Mario, javio si se.

Mario Mažić: Mislio sam kasnije, mislim da je zabuna neka, no dobro. Dobro, ma u principu ono što sam htio reći velikim djelom je rečeno, prvenstveno kolegica Maja, ovo zadnje što je rekla bilo je potpuno fenomenalno. Sve u svemu, nekoliko smo puta nazvani glupim ovdje. Jednom kad se govorilo o kontekstu, rečeno je da su sada ti glupi ljudi koji prevladavaju, a koliko smo onda mi glupi ako oni vode utrku? To je prva stvar i ako smatramo da postoji nepromjenjivost konteksta, onda možemo sada pokupiti stvari i otići doma. Jer to je upravo ono što želimo napraviti, to je ono što je cilj ove inicijative, da mi dođemo do konkretnih podataka i da te podatke damo javnosti, da molim vas ti ljudi, koje ja ne bih nazvao glupima, jednostavno znaju što se dogodilo. Kad saznaju, sigurno će promjeniti gledište. Ako jedan posto ljudi promjeni svoj svetonazor, već smo puno napravili. I smatram da se zahtjevaju udarne akcije i molim da se držimo teme. Jer ovo su *Regionalne konsultacije sa organizacijama mladih o*

instrumentima i inicijativama za utvrđivanje... Ovo o čemu sad govorimo je *Razmatranje mogućih regionalnih instrumenata i inicijativa za utvrđivanje i kazivanje*, bla, bla, bla... Dakle hajdemo nešto smisliti, ono što je rečeno na početku, što je Ivan rekao na početku i što je Maja sad rekla. Pa i dalje teoretiziramo, i ja se priključujem ekipi koja dalje teoretizira, hajdemo konkretno napred nešto osmisliti. Tu bih samo htio reći jednu stvar, zapravo dva primjera iz iskustva. Helsinški odbor u regiji već koju, sedmu godinu, radi Human rights schools, evo rekalmiram ih. To je jedan regionalni projekt, gdje se na nacionalnoj razini rade škole i Vesna Teršelič dolazi kao predavačica na te škole, a rade se i regionalne škole. Radimo i regionalne projekte i prilično smo do sad bili nezadovoljni načinom rada i temeljni problem u tome se pokazao baš to što nismo konkretno odredili ciljeve i nismo konkretno sastavili strategiju. Ovo je u principu dobronamjeran savjet. Ako ćemo sad nešto raditi, da učimo na tim grešakama i da sad konkretno odredimo ciljeve šta želimo napraviti, šta je do sad određeno, gdje treba nastaviti i kako ćemo to napraviti. Dakle, konkretna strategija. Hvala.

Andrej Nosov: Hvala. Vlada Milovanović, pa Ivan.

Vladimir Milovanović: Kako diskusija odmiče, nekako kao da sve vreme za nekim sopstvenim repom trčimo. E sad se moramo složiti, konstatovati, moramo definisati i pronaći načine. Vratimo se na početak i molim vas da ne idemo dalje, hajde da se dogovorimo. Jer sve se nekako vrti u krug. Konkretan primer je, ja ne znam ko je to pomenuo, neka devojkica kasnije, vezan za određeni udžbenik istorije koji bi se mogao napisati. Prosto pretpostavljam da se svi slažemo da je neophodno implementirati u obrazovanje stvari o kojima govorimo. Prosto staviti u obrazovanje jer obrazovanje ne samo što ne razvija kritičko mišljenje, kritički odnos i prema životu i prema stvarima, ono je najčešće deskriptivno, opterećeno suvišnim informacijama i tako dalje. Prosto, ono je sistemski ruinirano. Staviti ovakvu priču u kontekst obrazovanja meni deluje prosto, ali zaista iz ove perspektive naučna fantastika, e evo i zašto. Francuska i Nemačka imale su viševjekovni problem koji su onda nakon Drugog svetskog rata one krenule da rešavaju koristeći različite modele. Između ostalog podstaknut je taj eufaž, postoji i dalje, ti mladi koji se razmenjuju između Nemačke i Francuske. Tu sad ima puno mešanih brakova i to je prosto bila jedna od njihovih ideja. Međutim oni su prošle godine objavili i sa velikim ponosom predstavili knjigu *Zajednička istorija Francuske i Nemačke* i to bi zaista opet bilo fantastično da se ne radi o

periodu koji obrađuje istoriju nakon Drugog svetskog rata, nakon 50 godina intenzivnog rada na procesu suočavanja sa tim. Dakle, bez namere da sad širim bilo koju vrstu defetizma, ja se samo plašim da je to prosto proces koji traje, koji će trajati, koji će nas prevazići, nadživeti i samim tim postavljanje cilja sada. A cilj je automatski definisan kao iznalaženje instrumenata odnosno suočavanje sa prošlošću i nije jednostrani cilj ni jednostrani put kojim se ide, pa ćemo se, molim vas, sada mi sa tim suočiti. S druge strane, opet mislim da zaboravljate. Ne govorim sad o potcenjivanju ljudi u okruženju, mladih ljudi i tako dalje. Neko je lepo primetio, ja nisam siguran koliko smo mi kao ljudi koji sede ovde relevantni za te mlade ljude jer oni koji su odrastali kasnije, za koje su ovo susedne zemlje i inostranstvo i koji nemaju svest o zajedničkim karakteristikama tih svojih vršnjaka u drugim zemljama, ne mogu ni da pojme različitosti te susedne zemlje, a kamoli neke druge. Mladi ljudi žele da putuju, kada bi verovatno znali, želeli bi da putuju, a u svakom slučaju kad budu krenuli da putuju, shvatiće da žele da putuju i da im je dosadan njihov mali grad, njihova mala zemlja, njihov mali region, prosto to je tendencija. Planeta putuje, a ovde se nekako vrtimo u tim nacionalnim kontekstima, lokalnim perspektivama iz kojih prosto nema izlaza. I tako je u svakoj zemlji i to je prosto tako kako jeste. E sad, plašim se da se mora pronaći način, a to je ono što sam na početku pomenuo, da se prosto na određeni način perfidno mladim ljudima stavi ta informacija. A ona im se neće staviti tako što će im puštati žrtve preko televizije ili radija kako govore o svojim stradanjima jer će promeniti kanal i gledati „Velikog brata“. Mislim da jedno od rešenja jeste zaista podsticati mlade ljude na putovanje kroz region. Ako ne u Evropu, onda kroz region. Žalosna je činjenica koju je devojka malopre pomenula, da je ona bila u Bosni, pa je išla tamo, razgovarala je o žrtvama i o masovnim grobnicama i tako dalje. Ja to razumem i prošao sam takođe kroz sve to, ali užasna je i nekako mazohistička ta činjenica da mi sa svojih dvadeset i nešto godina idemo, obilazimo kao grobnice, razgovaramo sa žrtvama i punimo se tim, oprostite na izrazu ali ne znam kako drugačije da ga nazovem, emocionalnim đubretom jer to neko mora da pokupi. Oprostite, da, ne znam da li me razumete, prosto sama situacija je po priličnoj meri bizarna. Nismo imali pravo izbora i sada je na nama da se sa tom situacijom nekako izborimo i nosimo je, ali nemojte da zaboravite da to što mi nosimo teret tuđeg bola i tuđe nesreće ne znači da to želi svako drugi. To je problem metodologije odnosno pristupa tim stvarima. Završio bih sada.

Andrej Nosov: Hvala, Vlado. Imamo Ivana sad, pa onda Džihana.

Ivan Novosel: Ivan, dakle zaboravio sam se predstaviti opet. Dobro. Želeo bih samo ponoviti Majine i Mariove riječi, ono što sam ja rekao na početku i iza toga stojim i mislim da je to ono što danas ne možemo više jer nemamo vremena: mislim da takvu jednu stvar napravimo. Ne znam da li mislim da se možemo usaglasiti, ne znam koju riječ da upotrebim da takvu stvar treba raditi odnosno da tu ne stojimo jer su ove akcije potrebne. Moramo nešto napraviti u svakom slučaju. Anamarijina ideja sa internetom i sa takvim stvarima, to je ono što mi možemo napraviti. Tu smo mi u tom području sposobni da možemo nešto konkretno napraviti. Hajdemo postepeno. Ja sam imao svojedobno jednu ideju: pošto danas mladi uglavnom koriste te internetske i suvremene računalne tehnologije, zbog čega ne napraviti neku interaktivnu mapu bivše Jugoslavije koja bi se stavila recimo na taj portal i gdje bi se podaci, kako oni dolaze na vidjelo, jednostavno ugrađivali tamo. Da kad dođeš na to područje, da ti ono odjednom izleti, ko na ne znam nekom foršpanu neke emisije, imena žrtava ili takve stvari, slike, filmovi, dokumenti. Hajdemo početi od tih žrtava tamo gdje je situacija ostvarena, pa makar nakon toga povjesničari kroz neko vrijeme stavili konkretne godine, političke događaje, bitke, ne znam šta je sve bilo.

Andrej Nosov: Ja se izvinjavam, ja se samo izvinjavam, ali moraš da se javiš za reč. Znam, Mladene, ali moraš da se javiš za reč, prosto ništa to sada neće da uđe u transkript i nema smisla.

Ivan Novosel: Nisam došao do kraja. Mislim da mi možemo sa našim organizatorima koji ovo rade i sa drugim organizacijama našim raditi na tom neformalnom obrazovanju, više-manje imamo nekog iskustva. Ako mi nemamo nekog iskustva, možemo pitati nekog ko je već to radio. Znači, možemo na neformalnom obrazovanju istrajati i to kroz neki period i u saradnji sa podmladcima političkih stranaka jer jednog dana će oni biti nosioci odluka u svakoj zemlji. Mislim, oni ih jednostavno odgajaju da budu političari i zbog toga su u podmladcima političkih stranaka. Oni će donositi odluke, a mi moramo raditi na tom izvaninstitucionalnom obrazovanju. To znači da dođu podmlaci političkih stranaka, iz Hrvatske, ne znam otkud, iz Srbije, Crne Gore i ostalih zemalja da dođu i da se jednostavno takve stvari sa njima prvenstveno rade. Oni će moći to proširiti u svojim ograncima, mi ćemo to raditi sa srednjoškolicima, ne znam ko je spomenuo srednjoškolce, Naime, ti si spomenuo srednjoškolce. Radićemo to sa studentima, mislim ne možemo očekivati da će se to dogoditi preko noći, to je proces, ali je bitna stvar da te stvari

nakon što ih obradimo izvaninstitucionalno kroz neko vreme, neću licitirati sada godinama, nakon što će se konsultirati i povijesna struka, uđu i u povijesne udžbenike, kao korpus historiografije ali i kao celokupni korpus ljudskih prava. Jer ako takvu stvar ne napravimo kroz neko vrijeme, neće valjati jer upravo ti podaci, broj žrtava, počinitelji, mjesta gdje su se takve stvari dogodile u biti opovrgavaju onu ideologiju koja je sve to pokrenula, ruše je. Ako tako stvari napravimo, može nam se dogoditi čak ne za 50 godina, nego nam se to može dogoditi već pre nego što ćemo krenuti, znači u startu nam se može dogoditi ono što sam pročitao prekjucher u novinama, da je njemački tjednik ili dnevnik Der Spiegel proveo neko istraživanje u svim dobnim skupinama u Njemačkoj što se tiče nacizma. Bilo je pitanje: „Da li vi smatrate da je nacizam loš ili dobar? Navedite zbog čega.“ I većina ljudi, većina ljudi koji su mladi, naša dobnna skupina, i ljudi koji nisu u srednjoj dobi, kao i stariji ljudi, ne znam koja je to dobnna skupina, rekli su da nacizam u principu nije bio dobar, ali su oni gradili autoceste, oni su nam radili industriju i sve te stvari. Pa to je, ljudi moji, potpuno neprihvatljivo. To je potpuno neprihvatljivo da se na taj način razmišlja. Mi moramo dati konkretno da ta ideologija nije bila dobra. A možemo mi sada tu trubiti zbog čega nije bila dobra, zbog čega, ha, ha, ha. Mi znamo da nije bila dobra, a generacije koje će doći iza nas za nekih desetak godina će tražiti brojke, one će tražiti fakte po kojima će shvatiti sami i kritički moći zaključiti da nije bilo dobro. Fakti moraju postojati, mi se moramo obzirati na to, mi možemo raditi na izvaninstitucionalnom obrazovanju, a nakon toga se širiti na institucije. I ti me pitaš ko će to gledati. I ja sam sebe isto pitam ko će to gledati. Ne znam ko će to gledati, ali super mi je ideja sa tim i sa takvim stvarima. Super mi je ideja sa tim televizijama. Super mi je ideja ako ja mogu otići u školu i ako imam profesora, profesoricu, ravnatelja, ravnateljicu koji će mi reći: „Da, možeš im to prikazati.“ Super mi je ovo što rade Helsinški odbori, pa i ja sam išao i sam sam član Omladinske grupe. To mi je super ideja. Najdraže bi mi bilo da sad, što je rekla Maja, izađemo iz ove prostorije, sad kad smo nabijeni tom energijom i da krenemo raditi konačno, ali opet se vraćam na onaj početak, opet se vraćam na onaj početak. Za neko djelovanje mi moramo imati neku strategiju. Jer ako će svako raditi sporadično u svojim državama, mi nismo ništa postigli. Ja u Hrvatskoj, odnosno mi u Hrvatskoj možda možemo postići da se suočimo sa prošlošću i možda možemo to da ostvarimo, vi u Srbiji možda ne, ili obrnuto. Onda opet nismo ništa napravili, apsolutno ništa. OK, sad je ovo bila mala bujica svega, ispričavam se, još ću uzeti minutu.

Andrej Nosov: Minutu nikako, 10 sekundi. Imamo 13 prijavljenih.

Ivan Novosel: Bitna je stvar da pošto sada više nemamo vremena da definiramo te jasne ciljeve, da možda organizatori pokušaju na neki način iznaći modus da to definiramo na nacionalnim razinama, a da se nakon toga na sljedećoj regionalnoj razini te stvari okrupne i da se jednostavno počne po tim stvarima raditi. Uz korak koji rade organizatori. Hvala.

Andrej Nosov: OK, samo jedna mala napomena. Dakle, posle ove naše diskusije, odnosno posle pauze, očekuje nas jedna kraća sesija sa zaključcima gde sve ove stvari i metodološke primedbe, dakle u toj raspravi koja će biti sa zaključcima na kraju, možemo da stavimo na jedan papir i da nam budu osnova za nastavak i za sprovođenje toga o čemu Ivan priča. Još samo jedna mala napomena. Pošto ima dosta prijavljenih ljudi, svi se sad bune. Molim vas da svako maksimalno skрати svoje izlaganje i da direktno poentiramo ono što hoćemo da kažemo bez dodatnih objašnjenja. Dakle, sada je na redu Džihana.

Džihana Haribić: Ja sam Džihana Haribić i dolazim iz Civitasa Bosne i Hercegovine. Htjela sam vam reći samo nekoliko stvari vezanih konkretno za obrazovanje i da je Civitas u stvari Obrazovni centar za demokratiju i ljudska prava i vidim da se ovde implementacija ovih stvari, da se obrazovanje shvata olako. Iz jedanaestogodišnjeg iskustva znam koliko je teško bilo implementirati sadržaj o demokratiji i ljudskim pravima, koji su manje-više u svim evropskim i svetskim zemljama svakako nastavni dio i plana i programa. Kod nas je on apsolutno smatran nepotrebnim. Konkretno za Bosnu i Hercegovinu, da bismo došli do toga i da bismo došli u sve osnovne i srednje škole, morali smo imati kompletno razvijenu strategiju. Naravno, išlo je to korak po korak, morali smo dobiti odobrenje svih ministarstava obrazovanja kojih na nivou Bosne i Hercegovine ima čak 14. Znači, morate da lobirate 14 različitih ljudi, 14 grupa, da im dokažete šta hoćete, kako želite i zašto to uopšte ima ikakvog smisla, pošto su većina njih, žalosno je to, nastavnici, profesori, edukovani ljudi, pedagozi koji smatraju da nama nakon ratne situacije i svega apsolutno nije potrebno obrazovanje za demokratiju i ljudska prava. Pa smo krenuli interdisciplinarnim metodama. Kada nam nisu dozvolili da imamo to u sklopu nastavnog plana i programa, pokušali smo da se radi u sklopu drugih predmeta tako da nastavnici uključuju neke osnovne metode u matematiku, u jezik, kroz igru, kroz zabavu, od nižih razreda pa ka višim

razredima i na kraju smo uspeli da dobijemo i to, da stignemo do univerzitetskih nivoa. Znači, ne kažem da nije moguće, ali iza svega toga bio je dugogodišnji trud, rad, pri čemu smo svaki put pri promeni vlasti, stvaranju nove strukture i Vlade u BiH, na nivou svih kantona, morali nanovo da vršimo lobiranje jer je dolazilo do novih prijedloga da se predmet kao suvišan izbaciti zato što je navodno djeci previše tog obrazovanja, to je opterećenje, „ko hoće da uči, može sam da se edukuje“. Izdavali smo i izdajemo knjige, različita izdanja. Ne moram da naglasim da je jedan od zahtjeva bio da sve to ide na tri jezika, znači bosanski, srpski, hrvatski, i na dva pisma, latinica i ćirilica. Sve je znači bilo i jeste i dalje zastupljeno po principima jednakosti, tolerancije, poštivanja svačijeg prava kako bismo došli u sve sredine i sve regije. Međutim, toliko truda je uloženo, a povratni rezultati nažalost nisu odgovarajući u tom smislu koliko smo mi očekivali da ćemo promijeniti svijest mladih. Ne kažem da nije mnogo bolje nego što je prije bilo, ali hoću samo da ostali sudionici ovdje koji imaju manje iskustva u toj oblasti shvate da to nije uopšte jednostavan proces, ubaciti te činjenice, izdati udžbenik i dobiti odobrenje da je to legitiman udžbenik. To bi recimo moglo lakše da ide kad bismo mi oformili neko zvanično tijelo, onda bi imali lakšu i veću podršku vlasti, imali bismo manje problema, pa tek onda da to bude neki naredni korak sa kojim će se krenuti. Znači, ne želim stvarno da budem negativna, ali na osnovu svojeg dugogodišnjeg iskustva mogu da kažem: kad je to za demokratiju i ljudska prava, nekima stvarno neće biti u interesu da se sazna, da se na nivou cijele države daju istiniti podaci o zločinima, da to sva ministarstva u hrvatskom dijelu, srpskom, bosanskom priznaju, da to ide u nastavni plan i program. Ja se nadam da situacija nije toliko komplikovana u drugom dijelu, u Hrvatskoj, u Srbiji, Crnoj Gori, ali eto, samo želim da se zna da to nije nešto što se može uraditi preko noći, nego prije neki dugogodišnji proces koji bi trebalo da se preduzme tek nakon već nekih postojećih, odrađenih koraka. Eto toliko, hvala.

Andrej Nosov: E, imam sad samo jednu kratku intervenciju Bogdana Ivaniševića iz Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu u vezi sa ovim regionalnim telom. Bogdane, izvoli.

Bogdan Ivanišević: Pa mislim da deo nedoumica polazi od toga da nije možda dovoljno dobro objašnjeno da bi to telo bilo telo koje bi imalo podršku vlada u krajnjoj liniji. To bi bilo državno telo, odnosno međudržavno telo, tako da i ti problemi, problemi koji se odnose na obrazovanje, da li bi to moglo da uđe obrazovanje ili ne, bili bi na neki način mnogo lakše rešivi s obzirom na

to da bi iza toga stajao državni legitimitet, bez obzira što inicijative dolaze iz civilnog društva, od vas, nevladinih organizacija i mnogih drugih. Ovo što je Maja bila pomenula, to je legitimna inicijativa koje je možda najbolje i najgore rešenje, da to bude nešto što bi nevladine organizacije ili mladi ustanovili. Ideja je da to u principu bude državno telo, međudržavno telo kao što su i druga iskustva uglavnom bila, sa vrlo malim brojem izuzetaka, tela koja su uz sebe imala taj državni in primatum. Deo ovih nedoumica bi možda bio manji, manje dramatično, manje beznačajno bi zvučale neke od diskusija koje smo ovde čuli, ako bi se tako reagovalo. E sad, naravno, kako doći do toga da to države, da vlade ovde to prihvate, to je drugo pitanje. Možda bi bilo zanimljivo čuti neke sugestije kako vi mislite da bi to telo delovalo ne samo kasnije, kada bi ustanovilo određene činjenice, nego kako bi se one prezentovale široj javnosti i kako uopšte doći do tog tela s obzirom na kontekst o kom se ovde pričalo. Još jedno pojašnjenje, devojka iz Crne Gore je govorila o krvnoj osveti, o tome kako ovaj naš kontekst uključuje te kulturološke razlike u odnosu na Južnoafričku Republiku i tako dalje, ali akcenat u komisijama obično nije na počiniocima. Južnoafrička komisija je izuzetak u tom smislu što su tu i počinioci davali svoj iskaz, uglavnom su žrtve te koje daju iskaze i druge ustanovljene činjenice koje se obrađuju od strane komisije. Nije akcenat na tome da počinioci dođu tamo, pa da kažu: „Da, ja sam uradio to i to“, pa se onda stvori ta rizična situacija da bi moglo doći do osвете umesto razumevanja i tako dalje. Tako da ta opasnost ne postoji, ne bi trebalo da postoji.

Andrej Nosov: OK. Idemo dalje. Vesna Teršelič.

Vesna Teršelič: Samo nekoliko informacija jer ste se nekoliko puta vratili na udžbenike i to u dosta crnim tonovima, spomenuli ste i ovaj zajednički udžbenik između Francuske i Njemačke. Jučer je u Zagrebu održan okrugli stol na kome je predstavljen zajednički tekst povjesničara iz Srbije i iz Hrvatske o ratu 90-ih, to je bio javni okrugli stol, sličan okrugli stol održaće se i u Srbiji. Dakle, prošlo je nešto godina, ali to je sad moguće. U Hrvatskoj i u osnovnim i u srednjim školama postoje alternativni udžbenici povjesti, škole mogu birati između različitih udžbenika i oni nisu tako loši. Oni se mogu unaprijediti, ali nisu tako loši i nema razloga za očaj. Postojao je pokušaj da se napravi dodatak udžbenicima o najnovijoj povjesti koji bi ipak na 50 strana dao pregled rata, nažalost Ministarstvo je odustalo od objavljivanja tog dodatka, pa će ga objaviti

Documenta, ali hoću vam reći da nema razloga da budemo sasvim crni i zapravo ima razloga i za optimizam.

Andrej Nosov: OK, Nataša ima još jednu intervenciju.

Nataša Kandić: Ima stvarno sjajnih ideja koje vi iznosite u onom što govorite. Meni se jako dopalo ovo što Ajša govori i pominje tu Južnoafričku komisiju, i dodaje ono što je strašno važno, kako u stvari doći do nekih karakteristika i do nekog tela koje će odgovarati nama, u odnosu na ovaj naš slučaj, ono što se nama dogodilo. Nema takvog slučaja. Ovo je jedinstven slučaj, zato mi moramo kod tog svakog društva da dobro pogledamo, vidimo šta je tamo bilo, koji je rezultat koji može nama koristiti. To telo mi moramo potpuno da kreiramo samo koristeći iskustva drugih. Nema ga, ne možemo ga kopirati, ne možemo ga preuzeti i ono što je važno, ne govorimo o nezvaničnoj inicijativi. Ovde ni jedna nezvanična inicijativa tog tipa ne može da uspe. Mi imamo sjajnih nezvaničnih inicijativa koje će jako da doprinesu ako uspemo da ostvarimo to regionalno telo. Ovaj popis žrtava koji je napravio Istraživačko-dokumentacioni centar, pa to je najveća nezvanična inicijativa koja je do sada preduzeta i urađena u odnosu na potrebu utvrđivanja činjenica. Ono što mi radimo u odnosu na Kosovo, znači popis žrtava je takođe druga vrlo značajna nezvanična inicijativa. Nama je potrebno da vodimo ovu kampanju, ove konsultacije za podršku stvaranja tog regionalnog tela koje moramo sami da osmislimo. Onda je Ajša pomenula legitimitet. Tačno. Ako u ovim našim konsultacijama učestvuje 1.000 ljudi, pa mi nismo dovoljni da možemo da damo legitimitet toj jednoj inicijativi. Znači, moramo da smislimo tu strategiju. To je ono što Ivan govori. Kaže *strategija*. E sad, kad imamo tu ideju, mi moramo da osmislimo sve, od toga ko će da bude u tom telu. Vi znate šta je bilo u Srbiji, telo osnovano, članove komisije predložio tadašnji predsednik Jugoslavije, današnji premijer Srbije. To telo nije imalo nikakav ugled, niko ga nije priznao osim tog predsednika i njegovih istomišljenika. U regionu ga niko nije priznao. Završilo je posle godinu dana sa mandatom to telo, bez ijednog izveštaja. Oni koji su priznati u regiji, nisu priznati u svom društvu. Mi bismo imali veliki problem da vidimo ko bi bili članovi tog regionalnog tela. Naravno da je nama neophodna pomoć međudržavnih i međunarodnih organizacija za ljudska prava. Oni nam mogu pomoći u davanju legitimiteta našoj ideji. Možda je ta strategija u tome da kada obavimo sve konsultacije i vidimo, stanemo iza toga da je nama potrebno to telo koje će utvrditi sve te činjenice, onda jednostavno odlučimo kako

ćemo da lobiramo to. Kako ćemo dati snagu toj ideji? Skupimo milion potpisa u svim državama bivše Jugoslavije. E, kad imamo milion potpisa, onda Savet bezbednosti može itekako da donese odluku da oni hoće da pomognu da ta inicijativa dobije znaći zvaničnu podršku, a to je da je priznaju i prihvate nacionalne vlade. Eto, u tom smislu, a kada jednom bude postojalo to regionalno telo koje utvrdi činjenice o Prijedoru, utvrdi činjenice o Đakovici, pa to onda ulazi u nastavne programe, tu više nema nikakve dileme da neko može da unosi neke druge podatke i interpretacije. Tu je onda jednostavno taj problem rešen na taj činjenični način.

Andrej Nosov: OK, Simon. Pa Cvijeta.

Simon Simonović: Simon Simonović. Dosta ovih stvari je rečeno sada, ali kad je već tu mikrofon, iskoristiću ovu priliku da barem nešto kažem. Pa sve što kažu, u pravu su. Jako dobre inicijative su išle. Što je rekao Ivan, meni se fantastično sviđa ideja sa internet portalom, jedno mesto na kome bi sve moglo da se nađe, od popisa žrtava, istorijskih fakata, dokumentarnih filmova, znaći sve što bi bilo na jednom mestu i što bi govorilo o tome. Super, neka pogleda deset ljudi taj portal ali opet super je da to postoji na jednom mestu. S druge strane, Vlada je isto potpuno u pravu. Ono što mlade ljude najviše može zainteresovati i zanima, a što možda i jeste najplodotvornije u svemu tome, jesu ta putovanja i međusobna interakcija jer fakat je to da mladi ne znaju dovoljno, ne poznaju se. Čak i evo mi ovde koji sedimo, kada iznosimo primere, svi iznosimo primere iz svojih zemalja. Za tu interakciju, znaći za samo upoznavanje nije važno da li je to da će da se ode na „Egzit“, pa posle toga da se ode na Hvar, na more ili tako nešto. Nekad, negde u pauzi između neke kafe i žurke će se sesti, pa će se popričati o nekim ozbiljnijim stvarima, pa će se doći do tih tema. Ali tako se pokreću te stvari. A onda ćemo da dođemo do toga da ima jedan internet portal, ima tamo dobrih filmova, šta sve tamo ima... Samo je poenta da se sve te stvari rade sinhronizovano. Znaći, sve su to dobre inicijative i sve to treba iskoristiti. Neka deset ljudi pogleda ovako, neka deset ljudi tako što će putovati kroz region, neka deset ljudi to sazna tako što će pročitati u udžbenicima. Sve su to dobre inicijative i ne treba ni jednu od njih otpisivati, samo ih treba sinhronizovano puštati jer jednostavno ne treba raditi stvari stihijski zato što se onda gube negde u magli. Sve to treba raditi uz jedan PR, odnosno kroz jednu određenu kampanju da jedne stvari prate druge i da iz njih proizilaze treće, eto. Hvala.

Andrej Nosov: Hvala, Simone, Cvijeta, pa Milica.

Cvijeta Senta: Nekako dok je došao red na mene, jednostavno sam se ispuhala, a još sam sada morala izaći, pa onda ne znam da li bih mogla uopće nastaviti. U svakom slučaju hvala Vladi koji je ono jako dobro poentirao. Neko je pustio termin *objektivnih činjenica*. Mene je užasno strah toga termina i ja ne znam kako vi ono sa tim baratate, mene to podsjeća na recimo objektivne činjenice o broju mrtvih odnosno ubijenih u Jasenovcu. Mislim da se zapravo plašim nekakvog formiranja tijela koje bi se bavilo procesom i brojanjem i tako dalje zato što mislim da bi se uvijek država htjela onda nekako nametnuti, onda imamo s jedne strane isto pitanje krivnje, ko je koga, kada i kako i zašto i nekako mi sve to ne zvuči jako pozitivno i optimistično kao što mi recimo zvuči ovakav jedan događaj. Evo Simon je sad otišao, pa neće čuti kako sam zapravo htjela pohvaliti izlaganje koje je imao. Hvala.

Andrej Nosov: Hvala. Milica, pa Jelena.

Milica Milić: Ja sad ne znam odakle da počnem, ali u principu ono što ja sada već ovih sto godina od kad sam se javila za reč imam kao glavni utisak jeste da sam malo zaprepašćena uopšte onim u kom pravcu su krenule reakcije na to da napravimo nešto što je alternativno i što je inicijativa. Pa to formiranje tela, pa odjednom tu sad kao „da li će se to primeniti u našem kontekstu“, pa do ovog poslednjeg komentara da „mene objektivne činjenice plaše“. Ja sad imam samo jedan utisak u glavi, a to je da je ovde sistem vrednosti poremećen. Prosto, ako ja neću da pristanem na formiranje komisije koja će se baviti objektivnim činjenicama zato što ne mogu da se nosim sa tim teškim podacima i da shvatim u kom obimu su činjeni zločini i koliko je tu sad desetina i stotina hiljada ljudi ostalo unesrećeno zbog toga, pa se ja pitam i onda kao ulažem argument da je to ipak mnogo heavy da bih se ja nosila s tim, a s druge strane koliko desetina i stotina hiljada ljudi traži mogućnost da se napokon zna istina o onom što im se desilo, ja nekako nisam baš sigurna da ću tu lobirati sebi u korist, da ne bih bila sposobna da se nosim s takvim stvarima. S druge strane, kao malopre Vladina priča koji sad nije tu, a njemu se u stvari obraćam, prosto nekako ne znam, hajde svi da počnemo da razmišljamo o tome da li mladi Nemci posle Drugog svetskog rata 60-ih godina nisu imali čime da se bave u životu, pa su rešili da budu ta generacija koja preuzima odgovornost za zločine koje je činila nacistička Nemačka, a mi sad

imamo „Velikog brata“ i ako živimo u globalnom svetu, pa mlade to ne zanima. Prosto ja negde to zaista verujem da svaka mlada osoba koja čeka mesecima u redu za vizu, pa ne dobije tu vizu, pa shvati da nije dobila vizu, ima da gleda te žrtve. Ako pričamo u kategorijama tih i takvih ideja o tome da je naša sredina sad kao specifična i mi sad možemo samo da kritikujemo i unapred da budemo skeptični da li bi nezavisna komisija za utvrđivanje istine i pravde za žrtve ratova koji su se dešavali ovde sigurno profunkcionisala kod nas ili ne. Ali zato, ne znam, Južna Afrika, Argentina, Gvatemala, Čile, El Salvador i mnogobrojni primeri, to nisu specifične sredine i tamo je prosto ta komisija imala neki svoj cilj i uspela je da dostigne taj cilj, a mi ovde unapred znamo da to baš ne bi bilo ono najsretnije rešenje za nas. Meni je to skroz heavy. Eto.

Andrej Nosov: Hvala, Milice.

Milica Milić: Htela sam još nešto da kažem. Da li smo mi prepoznati kao osobe koje imaju prosto legitimitet da to rade? Nekako, ako imamo s jedne strane nas, definisali smo se kao grupa istomišljenika i istomišljenica, ljudi koji imaju iste ideje, imaju istu viziju za budućnost, onda s druge strane da li mi treba da čekamo potvrdu od onih ljudi koji su ili indirektno ili direktno odgovorni za kontekst i situaciju gde živimo i teško breme prošlosti kakvo su nam oni stvorili? Čekamo da nam legitimitet priznaju ti silni, glupi, neobrazovani što gledaju samo „Velikog brata“ i slušaju narodnjake. Ako je moguće, ne bi mi trebalo priznanje ni jednih ni drugih. Prosto, ko će drugi ako nećemo mi? Mislim da nam ne treba ta vrsta sveopšteg narodnog veselja i priznavanja za ono čime mi želimo da se bavimo.

Andrej Nosov: Samo ugasi mikrofon. Dobro. Idemo sada dalje. Jelena, pa Kenan.

Jelena Kuzmanović: Mislim da sam dobila na kraju odgovor da se u principu ide ka formiranju zvanične komisije, dakle komisije u čijem će se sastavu nalaziti predstavnici zemalja na regionalnom nivou, pošto mi je bilo malo nejasno to pitanje da li pričamo o nezavisnim komisijama ili o zvaničnim komisijama. Druga stvar koju sam htela da podcrtam jeste da smo konkretno kod nas u Bosni i Hercegovini, vraćam se na priču o istoriji i udžbenicima iz istorije, imali tri već različite vrste interpretacije istorije i gdje se između ostalog našla i međunarodna zajednica koja je natjerala tri strane da sjednu i naprave reviziju udžbenika i podcrtaju

informacije koje ne smeju da se čitaju, koje su bile pogrdnog sadržaja prema drugoj etničkoj grupi, koje su bile uvredljivog sadržaja i slične stvari. Interesantno je da je možda taj dio bio najzanimljiviji djeci jer su dobili udžbenike koji su bili iscrtani crnim markerima i njih je mislim više zanimalo to šta se nalazi ispod crnih markera nego šta se stvarno nalazi u knjizi. Tako da mislim da bi jedan alternativan udžbenik istorije mogao izazvati istu reakciju kod djece, bez obzira što oni uče istoriju koja je zvanična istorija jedne države. OK, biću kratka, mogao bi takođe sličnu reakciju izazvati jedan takav udžbenik. Još jedna stvar što sam htjela da kažem jeste da je meni jedan film bio jako interesantan, mislim da je „Freedom writer“. Uglavnom, žena je napravila odličnu paralelu između geta, života crnaca u američkim zajednicama i geta sa stradanjima Jevreja u toku Drugog svetskog rata, tako da postoje različiti kreativni načini čak i da se najstrašnije stvari predstavljaju mlađoj populaciji. Eto, hvala.

Andrej Nosov: Bogdan Ivanišević, 20 sekundi maksimum.

Bogdan Ivanišević: Ne, 10 sekundi. Zaista bi bilo loše ako bi došlo do nerazumevanja oko nekih najjednostavnijih stvari. Kada je rečeno ovde da bi to bila komisija iza koje bi stajale države svojom saglasnošću, to ne znači da bi u njoj sedeli državni funkcioneri. Desmond Tutu je bio u Komisiji, on nije bio premijer ili tako nešto. On to nije bio, ali je Komisija imala iza sebe državu. To nije bila komisija nevladinih organizacija, u tom smislu državna, a ne u tom smislu da bi sada u njoj bili predsednik vlade, premijer, ministar pravde i tako dalje. Prosto da tu imamo ovaj podatak.

Andrej Nosov: OK, hvala. Pošto imamo do kraja ove sesije po agendi još šest minuta, javio se Mitja da nešto kaže, a nismo danas čuli ništa. Onda ću zamoliti Kenana, Sretena i imam još četvoro ljudi da oni govore, ali da to bude vrlo kratko tako da ćemo za pet minuta probiti pauzu, ali samo za pet minuta. Zato budite vrlo kratki. Izvolite.

Mitja Sabadin: Dobar dan svima, ja sam Mitja Sabadin iz Mladih evropskih federalista, Slovenija. Hvala, Iva, nadam se da ćete razumeti kako pričam ovaj srpski, hrvatski, bosanski, pošto je prvi put ovako kako ga pričam u mikrofon, malo ću vam objasniti situaciju u Sloveniji. U Sloveniji postoji neki tabu oko raspada Jugoslavije, ne priča se puno o tome i kad god dođe

debata na Hrvatsku, na Srbiju, na Bosnu, na rat, na Kosovo, na Makedoniju, starije generacije žele da to nekako potpuno skrate i da utvrde ovaj tabu, znači da se to ne razvoza. I tako želim da vam kažem neke činjenice, šta se događa sad u Sloveniji posle Drugog svetskog rata, radile su se strašne stvari i tek sad, 60 i više godina kasnije, otvaraju se ove stvari. Znači, to su bili sukobi između domobranaca i komunista. Tako da smo sad mi u Evropskoj uniji, a radom u Sekretarijatu za Predsedništvo u Evropskoj uniji i da malo umirim Ivana, nije sve tako super kad se uđe u Evropsku uniju, i tek kad se uđe, otvaraju se ove zakopane stvari koje su se zakopale 60 godina i više. Tako da nema bojazni da ćete prije sve rešiti, ne boj se. Šta sam htio da kažem? U Sloveniji postoji neka velika jugonostalgija također, ljudi se zanimaju za prošlost, žele da rasprave o tome. Ja sam student međunarodnih odnosa i tako smo organizovali jednu malu konferenciju o uzrocima za raspad bivše Jugoslavije i to smo mislili u društvu studenata političke sociologije, tako da bude neka mala konferencija. Na kraju je bilo 120, možda i više slušatelja, gledatelja, RTV Slovenija, svi su se nabacili i mi smo bili stvarno sretni i to nam je bilo dokaz da manjka, stvarno manjka ove javne diskusije. To je druga reč, i treća reč je da u Sloveniji opstaje, ne znam da li ste slušali za nju, reč *izbrisani*, to je 25.000-30.000, kako god želite, ljudi koji su posle samostojnosti Slovenije bili izbrisani iz stalnog registra stalnog bivališta pošto nisu hteli da potpišu jedan obrazac na kojem je bilo rečeno da su oni sad Slovenci. I oni su to smatrali za neku podršku vlasti, oni to nisu želeli da napišu i to je došlo na svetlo, to je došlo do javnosti i žalosno je, stvarno je žalosno je desna vlada koja je sada na vlasti dobija poene na taj račun. Ja sam razgovarao sa glasnikom iz Brisela, to je gospodin Todorović, i stvarno je situacija dosta zaskrbljujuća tako da ja mislim, nadam se da su prošli izbori, da će predstojeći izbori malo više osvetliti, malo više proširiti tu javnu debatu o *izbrisanima*. Hvala.

Andrej Nosov: Ok, sad nastavljamo dalje, hvala. Kenan, pa Sreten, pa Mirela, pa Adriana, i time završavamo.

Kenan Uštović: Ja ću na brzinu. Prvo što mogu reći jeste da mi je najžalije ovdje što smo mi sasjekli u korenu Janov entuzijazam s kojim je ušao na ovu sesiju, mislim da smo se trebali više zadržati na njegovoj priči, ali nebitno je. Sad ću se malo nadovezati na Jelenu. Prva konstatacija ove sesije je da moramo malo razlučiti utvrđivanje i kazivanje. Prvo, znači, moramo uraditi utvrđivanje, dati neke aktivnosti, što moramo uraditi, dati zaključke, to je to utvrđivanje, odredili

smo to. Hajdemo sada odrediti kojim ćemo aktivnostima prikazati to mladima. Isto, taksativno nabrojati aktivnosti kojima ćemo prići mladima. Ovde se spominje taj udžbenik, znači Vlada spominje taj udžbenik, a prije toga spominje da se anketom dokazalo da mladi ljudi ne čitaju. A koje će koristi imati taj udžbenik ako mladi ljudi ne čitaju? Znači, ako 80 posto mladih ljudi gleda televiziju, onda ćemo bolje to obaviti televizijom nego dati mladim ljudima tog Mazovječkog, pa meni je zlo kad ga vidim jer ima osam kila, a kamoli nekom ko ne čita. Znači, treba malo razgraničiti kojim PR sredstvima treba pristupiti mladima. Na kraju, imamo drugu aktivnost, to je kazivanje. Odredili smo aktivnosti kojima ćemo kazivati, ide implementacija, posle implementacije zaključak: uspjeli smo, nismo uspjeli. A naravno, mi gore koracima ćemo se potruditi da što više uspjemo. Još jedna mala digresija na Majin govor, gdje kaže da treba ovdje uključiti starije ljude koji već imaju formirano mišljenje. Ne znam, pošto nam državne granice dijeli ista rijeka, ne znam zna li za jednu digresiju koja kaže: „Teško je ispraviti' krivu Drinu“. E onda, znači, tako je to u stvari, misli se na stare ljude koji već imaju svoje mišljenje koje je jako teško ispraviti u ovom trenutku.

Andrej Nosov: OK, Sreten, Mirela, zamoliću samo Mirelu da pređe kod Dušana ili Darka samo da zbog mikrofona.

Sreten Koceski: Vi ste na početku u stvari postavili dva pitanja. Prvo je bilo kako da utvrđene činjenice dopru do što više ljudi, pokušavam sad da se fokusiram na to. Imali smo diskusije oko toga i naći će se rešenje, je li tako? Interno, drugo, treće, za Makedoniju od dva miliona ljudi možda nije toliko teško sa usporedbom sa Srbijom ili Hrvatskom, koja ima najmanje duplo više, ali ono drugo pitanje koje ste postavili je bitno: Kako da se stvori pozitivna atmosfera? E sad, o tome sam sve vreme razmišljao, pokušavao sam da čujem ovde, i vidi se da ima različitih mišljenja i da, bar po meni, u slučaju Makedonije, moje mišljenje je sada da treba da se stvore određeni preduslovi da bi mogla jedna takva stvar da se plasira, znači da se stvori jedna pozitivna atmosfera. Stvarno, može mnogo da se priča, ja sam hvatao pribeležke, ali u svakom slučaju mislim da neki procesi kod nas bar u Makedoniji nisu završeni. Mislim da nisam pesimista. Možda me nisu razumeli kad se pitam da li istina treba da se kaže. Da, treba da se kaže, ja sam to prvo rekao, samo sam bio uzdržan da li mladi ljudi treba da budu odmah uključeni i na koji način. To je samo pitanje o kojem na ovim konsultacijama hteo nešto da napomenem, da imate u vidu.

A kod nas mislim da procesi još nisu završeni. Ponekad dobra inicijativa može da bude kontraproduktivna, još samo da rasplamti stvari. Verovatno je svaka država to prošla, nažalost Makedonija je ipak u taj koš došla od 2001. godine, tako da možda Bosna, Hrvatska i ostali mogu da pričaju pred nama, ali kod nas ono čega smo svedoci, ono što ja mogu da vidim u mom gradu i okolini jeste sasvim drugačije. Zato kažem da ponekad možda treba da se napravi dobra strategija, da se ispune određeni preduslovi, pa onda da pričamo o konkretnim aktivnostima, a nadam se da ćemo preuzeti od vas dobra iskustva koja biste vi imali na kraju. Pokušavam ukratko, to je to.

Andrej Nosov: Hvala. Mirela.

Mirela Miljević: Ja sam Mirela Miljević, u ime Omladinske grupe Helsinškog odbora u Srbiji, kancelarija u Beogradu. Kao posmatrač današnjeg skupa htela sam samo da istaknem nekoliko stvari koje sam uočila ovde i da iznesem neke svoje stavove i neka svoja iskustva za koje mislim da će biti dosta značajna za ovaj skup. Pre svega ono što sam uočila jeste da je neizbežno to što neki ljudi ovde prosto kao da se plaše nekih stvari koje su neminovne i koje moramo mi da uradimo, zapravo naša generacija, jer imaju utisak da su im to možda preveliki zalogaji. Prosto nemaju razloga da se plaše svega toga jer na sreću ili na žalost neminovno je da je to nešto što mora da uradi naša generacija iz više razloga. Pre svega zato što smo mi prosto ti koji vremenom dolaze na nove pozicije, nova radna mesta, u političke vrhove, jer smo eto tako, prosto, u to vreme rođeni. To je nešto što naša generacija nosi, smatram i da ljudi koje vidimo ovde i sa kojima radimo, koji danas nisu tu, smatram da mladi stvarno imaju snage i da umeju, da imaju i hrabrosti da se bore za ovu ideju i da se bore da od nje prosto stvore kontekst. E sada, htela sam da istaknem da bez obzira koliko delovalo neobično, ti ljudi nisu nezainteresovani za ove teme, postoji stvarno dosta mladih ljudi koji su itekako zainteresovani, koji emotivno reaguju na ovo. Meni je to sasvim normalno jer ovo jeste jedna velika tragedija koja se dogodila i prosto izaziva bujicu emocija, izazivala je i kod mene kada sam se prvi put sa tim suočila, smatram da treba da se organizuju regionalni seminari, seminari na kojima će se prikazivati dokumentarni filmovi, gde će se prikazivati sva ta strašna ubistva i mučenja jer tek kada neki ljudi koji nisu upućeni vide to, shvate koliko je to bilo strašno, koliko je to bilo ozbiljno i koliko mora da se radi da se to ne ponovi. Još jedna stvar zbog koje je to dobro jeste što to prosto pomaže u izgradnji stavova i

promeni svesti. Zbog toga mladi i jesu naša ciljna grupa u najvećoj meri jer su mladi ti koji trenutno nemaju svoje stavove, koji ih tek grade i to je način da izgrade zdrave stavove jer ćemo ih prosto time, kroz prikazivanje svih tih stvari i detaljno učenje o tome, kroz iznošenje istine naučiti da prepoznaju mehanizme koji su doveli do svega ovoga. Da bismo im prosto omogućili svaki sledeći put kada se oni pojave, da ih prepoznaju, samim tim i sankcionišu, zabrane, saseku u korenu. To je najvažnije i zbog toga mislim da to nije pogrešna stvar i da treba da nastavimo ovako kako smo krenuli, na dobrom smo putu. Hvala.

Andrej Nosov: Hvala. Adriana i onda poslednji ima reč Mario. Slušalice na „on“!

Adriana Ceta: Pitanje je da li ćemo priznati otkrivenu istinu, potvrđenu od Haškog tribunala, u našim društvima ili ne? Kažem ovo jer nije ranije spomenuto, ali je istina da se neki od haških optuženika i dalje u nekim državama bivše Jugoslavije smatraju herojima, tako da smatram da se civilno društvo mora time više pozabaviti. Što se tiče formiranja komisija o istini, smatram da i to treba da bude projekat potpomognut od civilnog društva, ali i pored toga, kako reče i gospođa Kandić, treba da postoji i pomoć države. Međutim, da li to treba biti regionalno telo, znači za bivšu Jugoslaviju, ili samo za određene zemlje, to ostaje pitanje o kojem treba diskutovati, jer je od zemalja koje su formirale ovu komisiju to bila samo Srbija. Formirana je od Vlade Srbije i bila je prihvatana samo u Srbiji, znači ne i u regionu. Dakle, kako je rekla i gospođa Kandić, ukoliko će se to uraditi samo od strane države, od vlade, onda se neće šire prihvatiti, ne može da operiše u regionu. Hvala vam.

Andrej Nosov: Hvala puno. I sada poslednji ima reč Mario.

Mario Mažić: Mario Mažić, Omladinska grupa Hrvatskog helsinškog odbora. Prvo, jako mi je smetalo kad se ponovo, bez obzira na priče o ovom kontekstu, spominje „Big brother“. Naime, na zadnjim ili predzadnjim parlamentarnim izborima u Velikoj Britaniji, više mladih ljudi je glasalo za pobjednika „Big brother“-a nego na tim izborima. Dakle, nije to balkanski mentalitet, to je naprosto mentalitet svjetski. A drugo, spominjanje objektivnih činjenica, što mislim da nema smisla jer zaista ne znam kakve bi to bile subjektivne činjenice. Ako je činjenica, ona je sama po sebi objektivna. I treća stvar kojom se moram pohvaliti kad sam već bio reklamirao ovaj

regionalni projekt, moram to odraditi do kraja i zapravo ću vam reći naš najveći uspjeh što je bio sad na zadnjoj regionalnoj školi koja je bila u Mavrovu prije dva tjedna. Omladinske grupe Helsinškog odbora iz regije i Inicijativa mladih za ljudska prava sa Kosova sastavile su dokument o mladima, odnosno dokument o ljudskim pravima i mladima, i koji ima tri značajna dijela. To su vizija, misija i akcija. Taj dokument je predstavljen Međunarodnoj helsinškoj federaciji koja ima dakle preko 40 i nešto Helsinških odbora diljem svijeta i predsjednik Međunarodne helsinške federacije je rekao da ga neopisivo podsjeća na *Opću deklaraciju o ljudskim pravima UN-a*. Inače, Međunarodna helsinška federacija ima savetodavni status Vijeća Evrope. Dakle moguće je dostići neki legitimitet jer upravo to daje legitimitet i stvarno sam htio reći da je moguće i da možemo.

Andrej Nosov: Dakle možemo, hvala Mario. Hvala svima. Molim vas da se vratimo u pet sati u ovu salu. Imamo 15 minuta za pauzu.

Zaključci

Nataša Kandić: Da počnemo. Da iznesemo neke zaključke za koje nam se učinilo da su ih današnji govornici izrekli, a onda ćete vi da dopunite, i da pokušamo da napravimo neku finalnu artikulaciju tih zaključaka. Duboko verujem da se slažemo da su današnje konsultacije obeležene jednom mišlju koju je jedan od učesnika izrekao sledećim rečima: „Mladi nemaju odgovornost za ono što je počinjeno nego za odnos prema počinjenom“. I... Šta je smešno?

Vesna Teršelič: On je to rekao.

Nataša Kandić: Pa se pravi važan! Predlažemo da to bude moto današnjih konsultacija. Da na jednoj od sesija koja se bude odnosila na mlade na regionalnom forumu 6. i 7. decembra to ide pod tim motom. Znači, mladi nemaju odgovornost za ono što je počinjeno nego za odnos prema počinjenom. To je glavna, osnovna konstatacija ovih konsultacija, iz toga proizilazi sve drugo. To što proizilazi, to je da postoji neka visoka saglasnost o tome da je potrebno utvrđivanje činjenica i da se činjenice o prošlim događajima moraju utvrditi u regionalnom kontekstu. Pri

tome je izražena zabrinutost da ima dosta prepreka upravo u stvaranju tog pozitivnog javnog konteksta u regiji, a uloga i angažovanje mladih je upravo viđeno u stvaranju pozitivnog javnog konteksta na regionalnom nivou za funkcionisanje, stvaranje i promociju tela za utvrđivanje činjenica i javno iznošenje činjenica. Jedan od zaključaka koji se mogao dobiti na osnovu govorenja više od učesnika jeste da je takođe uloga mladih u pružanju podrške i stvaranju tog pozitivnog konteksta, da mora da postoji jedna veća regionalna saradnja putem raznih projekata koji podržavaju upravo ovaj proces za uspostavljanje tranzicione pravde. Pomenuti su u tom kontekstu regionalne škole, putujuće regionalne škole, volonterski kampovi, zatim razni seminari i treninzi i naravno to je jedan od zaključaka koji zahteva razradu. Kakve vrste škola? Kakve vrste treninga? Šta bi bio cilj tih treninga? Da li tim treninzima dobijamo one koji kasnije mogu uticati ozbiljno i stvarati taj pozitivan javni kontekst na javnom nivou? Moglo bi se reći da je iz govora nekoliko učesnika proisteklo nešto što se odnosi na delokrug rada tih komisija. Pa bi se moglo reći da se u tom kontekstu pominjao poimenični popis žrtava koji je u delu prilično urađen. Zatim je pominjano javno imenovanje svih mesta zločina, što bi po onome što rade ta tela za utvrđivanje činjenica takođe bilo u mandatu tog tela. Onda je takođe bilo govora o legitimitetu tog tela za utvrđivanje činjenica i mi smo došli do posebnih zaključaka o tome, s tim što sam uzela u obzir da mora postojati jaka podrška toj inicijativi da bi ona dobila političku verifikaciju, da bi bila službeno ustanovljena. Ja bih još samo napomenula kao jedan od zaključaka da bi neki postojeći projekti, kao što su postojeće škole za ljudska prava, mogli da dožive sada jednu transformaciju upravo sa nekim novim angažovanjem organizacija za ljudska prava i organizacija mladih, u smislu preorijentacije na taj program tranzicione pravde. Ja sada molim učesnike i moderatore ako imaju, da dopune zaključke. S tim da sam zaboravila jedan jako važan zaključak koji nam se već drugi put kao zaključak javlja. To smo imali takođe na konsultacijama sa novinarima, ali i ovde se javlja. To je stvaranje jedne interaktivne mape, mape prošlih događaja, gde bi se arhivirale i čuvale sve činjenice, video zapisi, audio zapisi, izveštaji, fotografije koje doprinose zapravo onome šta mi hoćemo, a to je utvrđivanje činjenica, i gde bi se ustanovljenjem te interaktivne mape vrlo lako koristili svi ti materijali i dokumenti koji bi bili odloženi. A onda bi nam oni služili za pokretanje raznih akcija. Pitanje je da li mi svi zajedno u ovom civilnom društvu imamo toliko materijala da možemo da stvorimo jedan jak portal. Ja mislim da imamo. Da imamo jako mnogo video zapisa i ako se već jednom nešto pokrene i stavi, onda će se to neminovno razvijati. Možda možemo da razmislimo koja bi to od organizacija pokušala da stvori

tako nešto, pa da se onda od toga napravi jedan projekat. To zbilja moraju da budu ljudi koji dobro rade, koji znaju da rade, a mi ostali možemo da doprinesemo samo svojim materijalima i dokumentima koje imamo. Imamo dosta video materijala i zapisa, ali mi smo ti koji smo najbolji za stvaranje tog portala. Sada je potpuno otvoreno ovo pitanje ko će stvarati taj portal, a onda ćemo svi zajedno podržati taj projekat i tražiti da nađemo sredstva da se napravi tako nešto. Znači, potrebno nam je da postoji neko ko to može da radi. Sada ja pozivam moderatore da nadopune i sve ostale učesnike, počevši od ovih zaključaka koje sam ja iznela pa do onoga šta sam ja zaboravila i onoga što smatrate da treba dopuniti, izmeniti ili prosto formulisati neki novi zaključak. Izvolite sada, molim vas, moderatori.

Emina Bužinkić: Ja nemam puno šta dodati. Možda bih samo skrenula pozornost na jednu stvar koja se veoma često ovde spominjala, a to jesu obrazovni standardi i uvođenje svojevrsnog informiranja i educiranja mladih osoba o povjesnim činjenicama, na način da se doista prenesu utvrđene činjenice i da se ta provera nasleđa investira u konstruktivnu izgradnju budućnosti i prenosa vrednosti koje želimo da se prenose u smislu poštivanja ljudskih prava i svih sloboda na dalje generacije. Čini mi se da treba obratiti pozornost na ideje koje je imala nekolicina ljudi ovde, a to su regionalne razmene i zapravo regionalna suradnja ne samo po pitanjima suočavanja sa prošloću nego naprosto regionalna suradnja kao takva, regionalni dijalog o ljudskim pravima, o slobodama, o politikama za mlade. Sada, ni tematski toliko ne mora biti vezano suočavanje sa prošloću, da mi potičemo dijalog kako je neko ovde rekao i da ga držimo. Zapravo, ja bih ovde htjela na neki način i ohrabriti sve vas koji imate neke ideje, ili znate neke druge u ovoj prostoriji, da se javite pa da doista i ove stvari počnemo implementirati relativno brzo. Postoje ideje volonterskih kampova, regionalnih putujućih škola, izložbi i tako dalje, a spominjale su se i nacionalne konsultacije u Zagrebu, odnosno u Osijeku pre dva tjedna, i skoro je sigurno da će se krenuti nekako u realizaciju toga, pa mi se čini da nije na odmet početi razmišljati koliko se zaključci i sa ovih konsultacija mogu implementirati i kako možemo zajedno početi raditi na tome. Hvala.

Nataša Kandić: Andrej?

Andrej Nosov: Ja isto mogu da dopunim u ovom delu koji se odnosi na obrazovanje, na stvaranje jedne atmosfere u društvu, odnosno kako je Nataša rekla „javnog konteksta“, pozitivnog javnog konteksta. Ja mislim da je tu važno nešto što je više učesnika reklo, a to je taj aktivistički pristup mladih, odnosno aktiviranje mladih u različitim segmentima u suočavanju sa prošloću. Tu imamo kao poseban jedan segment reakcije i akcije koji se odnosi na negativne stvari koje se pojavljuju u svakoj od naših zemalja. Imali smo jedan zanimljiv predlog koji nije loše staviti tu, a ne znači da mora da se desi, a to je stvaranje regionalnih kapaciteta za reakciju kada se pojavi neko ko poriče zločin na javnoj sceni ili je deo političke elite u bilo kom smislu.

Nataša Kandić: Jan?

Jan Zlatan Kulenović: Ja ću to dopuniti iz neke druge perspektive kao neko ko se tu eto zadnjih desetak godina bavi programskim dizajnom i metodologijom procesuiranja ovakvih procesa, da bi možda bila malo bolja sistematizacija, koja bi bila korisna za dalje kada bi se moglo kroz ove konsultacije dalje formulisali barem neki principi oko kojih nije bilo dileme. Odnosno koji su na neki način spomenuti, a mislim da bi u jednom dokumentu kao što su zaključci bili korisni, posebno onima koji će biti kasnije uključeni, a nisu ovde bili. Da ne bih sada širio na šta mislim, već sam spomenuo kada smo govorili o sinergijskim bitnim elementima, kako sve stvari i svu snagu koja je na neki način iscepkana, fragmentirana, treba probati u nekom narednom periodu spojiti.

Nataša Kandić: Šira koalicija, je li tako?

Jan Zlatan Kulenović: Pa ne bih ja tako rekao, *koalicija* znači nešto formalno. Ovde bih ja više govorio da se na projektnom nivou vidi ko šta radi, da se napravi jedna mapa. Dakle, jedno mapiranje, to se može napraviti kroz par meseci na različite načine i da se tu proba videti da li imamo neke rupe i jazove u oblasti koje nisu pokrivenne ciljevima koji su ovde spomenuti. I onda se može videti kako pojačati neke stvari ili kreirati neke nove projekte. Da sada ne idemo u metodologiju, ali mislim da je to bitan elemenat. Drugo, spomenuto je na različitim nivoima, ovde smo dali akcenta na regionalno, a u početku smo već spomenuli da bi paralelno trebalo raditi na svim nivoima, tako da smatramo da bi to trebalo biti jedan od principa koji je ovde

spomenut. Zatim, mislim da je jako dobro spomenuto u više navrata da glavni probem aktiviranja mladih ne leži samo u tome da oni nisu zainteresirani, nego i zato što nevladine organizacije, posebno one koje se ne bave mladima, ne znaju napraviti youth friendly pristup. Dakle, vi možete imati super informaciju, kvalitetnu, činjenice sve divno i krasno, ali ako ona nije upakirana na način koji odgovara njihovom stilu i načinu komunikacije, njima je to dosadno, efekta nema. Mislim da je tu jedan od principa bio da ako će se raditi sa mladima, treba imati vrlo jasan stil, jezik i pristup koji može biti naravno kreativan i zavisi i od podgrupa, jer mladi nisu svi isti i to se podrazumeva. Dakle, volio bih da se ovo pojavi pod nekom definicijom principa zajedničkih kriterija za razvoj bilo kakvih budućih projekata kada je reč o mladima, a mislim da tu nije bilo nekih velikih, da kažemo, nesuglasica. I zadnje, što možda nije pitanje, nisam ispratio jer sam i pisao ovde evaluaciju pa sam probao multi task imati. Ali da li je konkretizovana neka vrsta nastavaka, follow up-a? Dakle, šta se dešava od ovog momenta nekada kasnije u smislu plana akcije? Ili je to ostalo više onako: „Eto imamo još neke druge konsultacije, pa ćemo videti otprilike kada ćemo i šta uraditi.“ To mi je možda promaklo pa se može dati neko pojašnjenje.

Nataša Kandić: Pazite, naš plan je dalje održavanje tih konsultacija. Ono što sada, posle ovih osmi konsultacija, ima smisla i vrlo je važno jeste da ko god ima neku konstruktivnu ideju u cilju poboljšanja sadržaja konsultacija ili fokusiranja na ono što treba da bude naš predmet, da tu ideju da. Naš cilj je donošenje nekih preporuka koje ćemo da uputimo, s tim da nama bude jasno da te preporuke tačno opisuju jedan model. Strašno je važno da svi komuniciramo i imamo vremena do kraja godine da predložimo koje su to aktivnosti u okviru konsultacija za sledeću godinu, zato što mi ne računamo da možemo da završimo za pet meseci. Ovo je potrebno i sledeće godine i treba još. Sledeći?

Vesna Teršelič: Ukratko.

Nataša Kandić: Vesna Teršelič?

Vesna Teršelič: Samo sam htela komentirati kako bi bilo fantastično da cela ova grupa može sudelovati na konsultacijama u Beogradu 6. i 7. decembra.

Nataša Kandić: Na forumu, forumu.

Vesna Teršelić: Na forumu koji će se ponovo održati u Beogradu. Tako da još zadržimo ovu dobru energiju i možemo dalje razviti skupa sa drugim sudionicima i sudionicama sa tog foruma koji će tu doći s druge grupe, iz vladinih institucija, iz organizacija za ljudska prava, iz organizacija žrtava. Ako ste zainteresirani, to bi bilo fantastično.

Iva Prpić: Hvala puno. Ja bih se zapravo htjela na tri točke usmeriti, a to sam i zapisala. Prvo, čula sam da ste svi spominjali naravno mlade političare, pošto ja predstavljam tu grupaciju, ali isključivo iz moje političke stranke. Kao što znate, jako mi je žao, o tome sam sa Eminom razgovarala, koliko je teško dovesti podmlatke političkih stranaka desne orijentacije i to mi je stašno žao. Zato što ovde SDP dođe kao dobar izvor informacija, mislim da smo mi i u okviru naše Socijaldemokratske omladine od 2000. nadalje stvarno različite seminare organizirali baš o budućnosti u postkonfliktom društvu. Isto tako, žao mi je što ste tako negativno raspoloženi prema političkim pomacima svugde, smatrate da postoji prenošenje neke negativne vrijednosti od starije generacija političara. Ja ipak imam poverenja u neku novu generaciju političara koja je rasla u drugačijem kontekstu. Ja bih predložila temu za sledeće konsultacije ako će vam biti prihvatljiva, smatram da smo puno pričali... Zapravo smo razgovarali o tome, a nismo imenovali koji je to zapravo način, a to je međugeneracijski prenos obrazaca vrijednosti, to jest nasilja. Znači, na jedan stručan način mislim da bi se jako dobro mogli upoznati sa tom temom, jer je to psihološki i sociološki fenomen, mislim da ima ljudi, predavača, koji bi nam zorno to mogli prikazati. Taj prenos koji se događa isto se tako može i sprečiti, mislim da ima, sigurno ima pozitivnih primera iz prakse sa kojima se onda možemo upoznati. Taj prenos se najviše događa u obitelji pa onda naravno i u celom društvu, i onda dobijamo pojedince sa kojima u principu treba raditi. I treća stvar koju bih htjela predložiti, o tome sam razgovarala sa Eminom. Ja smatram da u našoj regiji postoje mladi ljudi koji su uzor, koji su umetnici, koji se bave muzikom, koji se bave filmom, koji se bave ne znam čime, a koji su zaslužili neku nagradu jer su promovirali suočavanje sa prošlošću. Mislim da svako od nas može nabrojati nekog pevača koji je pjevao o tome ili nekog ko je snimio film o tome, ili je napisao knjigu o tome. Mislim da bi takvi ljudi trebalo da dobiju nagrade u svojim državama. Ova inicijativa koja se zalaže za regionalne konsultacije, nacionalne i tako dalje, mislim da bi mogla napraviti jednu nagradu u svakoj državi,

da netko dobije nagradu i da ona bude na godišnjoj bazi. To bi moglo biti motivirajuće. To bi bio jedan zgodan medijski događaj. Ne isključujem da ima puno ljudi srednje generacije koji jako puno na tome rade, ali ako bismo hteli motivirati mlade, trebalo bi da neka nagradica barem bude u nekom kutku. Žao mi je na kraju kako smo se gledali samo jedan dan. Znam da smo umorni. Sad moramo ići doma. Bilo je „na ho-ruk“, ali drago mi je što sam vas sve upoznala. I nadam se da je vice-versa.

Nataša Kandić: Molim vas, idite konkretno na zaključke. Dodajte, dopunite, dajte nove.

Ivan Novosel: Dobro. Htio bih reći ono što sam ponavljao od početka ovog drugog dijela. Čini mi se da možda nije ušlo kao zaključak, ali mislim da nije zgoreg ponoviti još jednom. Danas smo čuli dosta dobrih ideja, koje više nas „rade“ sada odmah, jer smo sada nabrijani i sada nam je to tako super i htjeli bismo to sada raditi. I tako, to nam je sada super, to je fenomenalna stvar. Sve cvetići, roze, žuto, ne znam kakve boje volite. Sve nam je to sada fenomenalno. Ali javiće se problem kada dođemo doma i kada imamo još nekih drugih projekata koje treba završiti i mislim da nam treba netko tko će nas podsjetiti na to: „Aha, bili ste dolje. Rekli ste te i te dobre stvari.“ Hajde se sada malo igrati oko toga i vidjeti kako to možemo napisati, implementirati, na kraju napisati izveštaj oko svega toga. Mislim da bi bilo potrebno da stvarno radimo na nacionalnom nivou na način na koji smo radili u Osijeku, što je bilo fenomenalno, što se meni svidelo, gdje se skupila skupina ljudi koji se jednostavno nisu znali, a iz svega toga je izašlo mnogo super ideja, koje bi sada trebalo realizirati na neki način. I ne vidim razloga zbog čega se ta ideja, rođena u Hrvatskoj ili rođena u BiH, ne bi mogla zameniti i biti provedena tu. Znači, treba nam to što vi spominjete sve vrijeme, ta institucija, ta komisija. Ta komisija bi trebala i takve stvari raditi, da nas isprepliće, da nas poveže, jer zajedno smo jači. Zajedno možemo jače odgovoriti, zajedno možemo više stvari odjednom napraviti. I mislim da potencijala imamo, da potencijala u svakom slučaju imamo, sada se samo naglasak mora staviti na to da li ćemo kada dođemo doma, kada dođemo kući, htjeti te stvari koje smo ovde izrekli sa puno entuzijazma i provesti. Mislim da je tu odgovornost najveća na nama i mislim da je odgovornost i na organizatorima da nas neprestano budu stvarima koje smo ovdje rekli. „Ti si rekao to!“ I da jednostavno počnemo nešto raditi. Hvala. Toliko od mene.

Nataša Kandić: Samo vas molim: stvar je u tome da sada uspemo da pojasnimo sve zaključke. Ne možemo imati stotinu zaključaka, nego da imamo neki određeni broj. Da su nam jasni. Da oni onda daju prostora za konkretne akcije.

Vladimir Milovanović: Ja se delimično slažem sa zaključcima koje ste formulisali na samom početku, ali bih istovremeno molio da se zaključci koje je Jan izneo, i nekako ih sublimirao na određeni način, takođe nađu među zaključcima. Konkretno, u ovom slučaju mislim na problem pristupa informaciji koja se šalje. Ne govorim o samom procesu koji će se dešavati unutar regionalne komisije, koja će se ostvariti nakon određenog prostora i vremena. Ali istovremeno insistiram na tome da se u pristupu i kreiranju poruke i obraćanju mladim ljudima nađe prihvatljiviji sadržaj koji opet, sa druge strane, neće biti ni prst u oko ni nešto što će mlade ljude odbijati od same teme o kojoj govorimo. O tome sam nešto rekao i na nacionalnim konsultacijama, to ponavljam opet: postoji jasno definisan cilj, onda bi sredstva trebalo da budu prilagođena tom cilju, a ne prosto dosledno insistiranje na stvarima koje očigledno ne daju efekat unutar javnog mnjenja. Ovo je nekako najdiplomatskije sročeno ono što želim da kažem. Hvala.

Nataša Kandić: Evo, ja imam odmah predlog. Da Jan i ti sednete zato što ja moram da priznam da ne razumem. Sve mi je jasno, ali vi kažete da mora da se nađe pristup i ta poruka koja će biti poslata mladima. Čekajte, molim vas, šta su ti mladi? Nisu to valjda svete krave iz Indije. Treba li da kažemo da na jedan poseban način treba da kažem da postoji najmanje 130.000 ubijenih? Šta je to neprilagođeno rečniku mladih?

Vladimir Milovanović: Ako vi mislite da je sa dosadašnjim formulisanjem i saopštavanjem činjenica javnom mnjenju sve u redu, ja prosto nemam nikakav komentar na tu tvrdnju. Niti želim da polemishem na bilo koji način o tome. Plašim se da vas realnost demantuje. Ništa više.

Nataša Kandić: Ja samo imam jedan strah. Da li ćemo mi sada da kažemo da ono što se dogodilo, onoliko pobijenih ljudi, zatvora, mučenja, da mi kažemo da to moramo da predstavimo na jedan drugačiji način, da poruku u vezi sa tim moramo poslati na drugi način?

Vladimir Milovanović: Ne, ne, Nataša. Daleko od toga. I naravno da ne mislim i ne govorim vam na bilo koji način o bilo kojoj vrsti relativizacije, ali mislim da u tom kontekstu... Daću vam banalan primer i moći ćemo da razgovaramo kasnije, ljudi verovatno žele još nešto da kažu. Ali mislim da pravljenje web sajta... Ja ne znam ni jedan seminar sa koga nije izašao projekat pravljenja portala. Gde god se pravi seminar, izađe neki projekat pravljenja portala. Mislim da portal u kome postoji statistika u flash-u žrtava koji izlazi sa statističkim informacijama neće raditi. Prosto to neće komunicirati, to neće niko gledati osim ljudi koji ga već gledaju i koji već znaju. To je problem metodologije. To nema veze sa relativizacijom ni zločina ni statističkih podataka. Ali ima veze sa širim spektrom aktivnosti koji se mora raditi na više frontova.

Nataša Kandić: Evo, ja molim tebe i Jana što se tiče ovoga, što se odnosi na ovaj četvrti princip koji je Jan pominjao, jezik i pristup, jezik, pristup i poruke mladima, u vezi sa našom temom da vas dvojica to napišete. Prethodna tri principa su jasna, ali ja vas molim da ovaj princip razjasnite i ja vas molim, treba nam u roku od tri dana. Pokušajte da nam pomognete razjašnjenjem. Razradom i racionalizacijom tog principa. Lidija?

Lidija Zeković: Evo, ja ipak moram da nastavim u vezi sa pozitivnim stavom u pristupu i radu sa mladima. Moj prvi zaključak koji ću sada reći jeste da je potrebno formulisati pozitivne stavove i pristupe u radu sa mladima. Ja sam to definisala kao imati dobru PR i komunikacijsku strategiju. Mislim da je to bitno za svakoga. Jednostavno, pristup je različit, prema svakoj grupaciji se mora modifikovati. Ja se zaista slažem da sa mladima mora da postoji određeni jezik na kome se komunicira i da je zasta dokazano da ovaj kojim se mi koristimo ne funkcioniše. Potrebno je... Primere iz dobre prakse treba upotrebiti i prilagoditi regionalnom kontekstu. To sam negde čula u voljela bih čisto da se tu stavi. I potreban je multidisciplinarni pristup. Međutim, već se pominjalo da se radi o obrazovanju, sudstvu, civilnom sektoru. Na primer, u kontekstu ove agencije ili komisije koja bi se eventualno formirala, mislim da je neophodno multidisciplinarno uključiti što više sektora u nju. To je to.

Nataša Kandić: Jehona. Molim te kratko i vrlo fokusirano na zaključke.

Jehona Serhati: OK. Kratko. Ukoliko bih govorila o tome koji bi bio cilj ili o nečemu što bih predložila za sledeću priliku, ukoliko se budemo sastali 6. i 7. decembra, poželega bih da bude više učesnika iz severne Kosovske Mitrovice, a nakon toga i iz Albanije. Ukoliko se mi budemo sastali, dakle mi koji smo ovde, želela bih da imamo neki zadatak već od sada, ukoliko želimo da nastavimo sa ovom inicijativom, da svako ima mesto, znači svaka osoba koja ovde zastupa svoju zemlju da prikuplja razne materijale. To je samo moja ideja i ne znam koliko će biti prihvaćena. Dobro bi bilo kada bi se prikupljali razni materijali za stvaranje jednog dokumentarnog filma u vezi sa informisanjem stanovništva njihove zemlje, dakle zemlje koju predstavljaju, a vezani za pitanje o kojem smo mi danas diskutovali i o čemu ćemo i dalje diskutovati. Ti materijali se mogu snimati ručnom ili profesionalnom kamerom, nije bitno, kako bi ova današnja inicijativa imala određeni vid nastavka. Dakle, da ne odlazimo kućama sa istim mislima koje smo imali ranije, nego da dobijamo nove informacije sa terena. Znači, da bi se nastavila današnja inicijativa, želela bih da se svakom od nas da određeni zadatak koji bi sledećeg puta doneli ovde. Znam da je 6-7. decembar kratko vreme, bilo bi dobro ako bismo mogli malo produžiti. Znači, da se doda još jedan ili dva dana kako bismo imali vremena da prezentiramo ove materijale. Taj bi posao mogli da obavimo u grupama ako nisu svi zainteresovani. Znači, možemo se i podeliti ukoliko nisu svi zainteresovani, jer nije rečeno da svi skupljamo ove materijale, nego samo oni koji su zainteresovani.

Nataša Kandić: Mitja.

Mitja Sabadin: Ja nemam sad neku ideju. Mislim da se temeljna lekcija između naše i prošle generacije bavi pravom samoodlučanja (samoodlučivanja). Znači ja mislim da pređašnja generacija nije dobro razumela šta znači pravo samoodlučivanja. Mislim da je to za našu generaciju bitna lekcija i da se razumemo na poseban i na drugi način. Ja stojim iza svojom besedom i kažem da ako bi svi na Balkanu „ukapirali“ koliko znači u biti pravo na samoodlučivanje, na Balkanu ne bi došlo do toga do čega je došlo. I mislim da je vrlo bitno da danas nismo pričali ništa o tome da pravo samoodlučivanja nema nikakve veze sa tragedijama, sa krivdom i sa ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji. Tako da ja imam ovaj predlog da se na sledećem mitingu ili na regionalnoj organizaciji promovira pravo samoodlučivanja između mladih kao neki life style, pošto ja mislim da se da povući neke usporednice između osobnog

života i onoga što se dešava u političkom životu. Tako da naša generacija stvarno shvati kako je to bitno da se širi svijest o tom pravu na samoodlučivanje. I to bi bio moj predlog. I želim reći da sam vrlo sretan što vas mogu upoznati i što sam došao juče u Beograd. Hvala.

Nataša Kandić: Imamo još Anamariju i Ajšu.

Anamarija Sočo: Ja bih htjela samo jednu konkretnu preporuku dati za sledeće konsultacije, čisto tehničke prirode. Bilo bi dobro možda da su svi sudionici i sudionice dobili nekakve izveštaje sa nacionalnih konsultacija ili da smo dobili nekakvu rekapitulaciju svega toga jer čisto meni se činilo izlišno i nepotrebno da sada ponavljam kakve smo mi konkretne akcije i aktivnosti predložili recimo u Zagrebu i Osijeku, jer sam pretpostavljala da su drugi to već dobili i znaju. Na kraju se ispostavilo da je dobro što smo to još jednom rekli i to je možda stavilo fokus na današnju debatu. Čisto toliko.

Nataša Kandić: Primljeno k znanju. Poslaćemo, uradićemo. I poslednja je Ajša.

Ajša Hadžibegović: Možda samo dodatak zaključcima. Konkretno ništa novo, nego samo nešto što je meni otežavalo da pratim diskusiju. Sve vreme mi smo govorili na dva nivoa. Jedan je nivo definitivno bio vezan za ulogu mladih u utvrđivanju istine. Da tako nazovem. A drugi nivo je bio uloga mladih, ili kako mladima približiti tu istinu. I mislim da su to dvije potpuno različite stvari. Barem je meni to otežavalo da pratim šta o čemu konkretno pričamo u kojem trenutku. Znači, jedno u dijelu zaključaka treba razdvojiti, kako mladi mogu da pomognu da se utvrde činjenice, a drugo je kako da mladima približimo te utvrđene činjenice na način koji će im onda biti prihvatljiv da oni to razumeju, da znaju šta s tim dalje. To je to.

Nataša Kandić: Samo da podsetim. Tačno je da je jedna tema bila uloga mladih. Drugo, viđenje iz ugla mladih kako to telo koje bi se bavilo istragom, utvrđivanjem, otkrivanjem tih činjenica treba da izgleda, kako ga napraviti, šta mu dati u mandat. Mi smo tek počeli da razgovaramo o tome.

Ajša Hadžibegović: Ako mogu samo onda da završim misao. Očigledno, onda nisam toliko jasna bila. Čini mi se, znači govorim u svoje ime, meni je bilo nejasno o čemu pričamo u dosta intervencija koje su išle. To znači da li pričamo o ulozi mladih u saznavanju te istine, u formiranju te komisije, ili pričamo o tome kada je sve to napravljeno. Imamo činjenično stanje koje želimo da prezentujemo, kako mlade upoznati sa tim i da oni s tim nastave da žive i da nešto urade sa tim konstruktivno, kao što smo mi već pričali, kao budući ko god. Meni je bilo teško da pratim diskusiju. Mislim da smo skretali sa jedne na drugu. Mislim da je bitno razdvojiti te dve stvari da bismo znali šta su preporuke za jedno, a šta su preporuke za drugo. Možda neki od tih koraka mogu ići paralelno, ali uloga u prikupljanju činjenica, formiranju komisije je jedno, a posle šta sa tim je opet druga priča. Barem ja to tako vidim. Mislim da je to bitno za zaključke, zato pominjem.

Nataša Kandić: Dobro, mada si bila vrlo precizna u svemu što si danas govorila, bila si vrlo precizna. Mi kao organizatori pokušaćemo da što pre ovu današnju raspravu transkribujemo i pokušamo da napravimo od toga jedan transkript audio zapisa. Da ove zaključke koje smo mi dali dopunimo zaključcima koje je dao Jan i podržali su ga i drugi. S tim što smo zamolili Jana i Vladu da pomognu da ovaj četvrti princip bude malo jasniji. I potrudimo se da koliko god možemo dopunimo ili proširimo postojeće zaključke. Zaključci bi trebalo da budu gotovi za nekoliko dana, da budu pre ovih konsultacija sa organizacijama za ljudska prava, tako da ćemo ih svima dostaviti. Vas molimo, gde god da vidite da je negde u zaključcima nešto nekonzistentno, da bi moglo biti jasnije, bolje, molimo vas budite svi slobodni pa komunicirajte sa nama. Nećemo se sada pozdravljati, videćemo se brzo, imamo vremena valjda i za čaj i za kafu pre nego što se krene. Što se tiče Kosovske Mitrovice, vidim da nam je jedan jedini predstavnik iz severne Kosovske Mitrovice ... A tu je. Uplašila sam se da smo i njega izgubili, ali nismo. Idemo sada da popijemo kafu i čaj.

